

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет
кафедра історії та культури української мови

**РЕЛІГІЙНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ОБРАЗОТВОРЕННЯ
(ЗА ПРОЗОЮ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА)**

**Дипломна робота
рівень вищої освіти - другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 601 групи
денної форми навчання
спеціальності „Середня освіта:
українська мова та література”
Ящишена Надія Олександрівна
Наукові керівники:
д. ф. н., проф. Ковтун А. А.
д. ф. н., проф. Скаб М. В.
Рецензент:

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

від „____” _____ 2021 р.

Зав. кафедри _____ д. ф. н., доц. Колесник Н. С.

Чернівці - 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	СЕМАНТИКО-
СТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ	7
1.1. Лексема як основна функціонально-структурна і семантична одиниця мови.....	7
1.2. Фразеологічна одиниця як мовне явище.....	10
1.3. Багатозначність слова у процесі художнього образотворення.....	15
1.4. Первинне і вторинне фразеотворення в художньому мовленні.....	19
1.5. Релігійна лексика як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	28
1.6. Мовознавче вивчення релігійної фразеології.....	31
1.7. Постать Олесья Ульяненка в сучасній українській літературі.....	41
Висновок до розділу 1.....	44
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ	
РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА	46
2.1. Функціонально-стилістичні параметри релігійних лексем як необразних одиниць.....	46
2.1.1. Назви осіб.....	47
2.1.2. Назви місць, споруд, частин споруд, предметів.....	59
2.1.3. Назви процесів, свят.....	64
2.1.4. Назва <i>душа</i>	67
2.2. Релігійна лексика в системі художніх образів: семантико-стилістичний аспект.....	68
2.2.1. Метафорні назви осіб.....	70
2.2.2. Метафорні назви місць, споруд, предметів.....	76
2.2.3. Метафорні назви процесів.....	78
2.2.4. Метафорні назви ознак.....	79
2.2.5. Метафорна назва <i>душа</i>	80
2.3. Метонімічні назви.....	81
Висновок до розділу 2.....	86
РОЗДІЛ 3. РЕЛІГІЙНА ЛЕКСИКА У ФРАЗЕОТВОРЕННІ ОЛЕСЯ	
УЛЬЯНЕНКА	87
3.1. Структурно-семантичні та стилістичні особливості фразеологізмів з релігійним компонентом.....	87
3.1.1. Вигуково-модальні фразеологізми.....	88
3.1.2. Номінативні фразеологізми.....	92
3.1.3. Номінативно-комунікативні фразеологізми.....	100

3.2. Видозміна фразеологізмів з релігійним компонентом.....	101
3.3. Індивідуально-авторські фразеологічні неологізми.....	107
Висновок до розділу 3.....	111
РОЗДІЛ 4. РЕЛІГІЙНА ЛЕКСИКА У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	112
4.1. Релігійна лексика як елемент розвитку зв'язного мовлення учнів 5–11 класів.....	112
4.2. Розробка підсумкового уроку з лексикології в 11 класі (на матеріалі релігійної лексики з прози Олесея Ульяненка).....	118
4.3. Вивчення життя та творчості Олесея Ульяненка на уроках української літератури.....	122
Висновок до розділу 4	131
ВИСНОВКИ.....	132
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	135
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	148
СПИСОК ХУДОЖНІХ ДЖЕРЕЛ.....	149
ДОДАТОК А.СЛОВОПОКАЖЧИК РЕЛІГІЙНИХ ЛЕКСЕМ, ВИКОРИСТАНИХ У ТВОРАХ ОЛЕСЕЯ УЛЬЯНЕНКА.....	150

ВСТУП

Релігія є важливим складником життя українського народу, основою формування національного менталітету, опорою в складні історичні періоди. Відродження української державності сприяє розвитку релігійно-церковного життя громадян.

Завдяки прогресу наукової сфери дослідники вивчають всі аспекти розвитку української мови, важливою частиною якої є релігійна лексика. Мовознавчі дослідження релігійних фразеологічних одиниць у творчості українських письменників є цікавим пізнавальним процесом, результати яких може бути використано на уроках української мови та літератури.

Актуальність магістерської роботи зумовлена нещодавнім залученням до шкільного курсу української літератури вивчення творчості сучасного українського письменника Олеся Ульяненка (справжнє ім'я - Олександр Станіславович Ульянов), творчість якого неоднозначно сприймають як читачі, так і критики. Вивчення релігійної лексики й фразеології, використаної О. Ульяненком у прозових творах, буде корисним на уроках української мови та літератури.

Мета роботи - довести доцільність і необхідність дослідження релігійної лексики й фразеології в закладах загальної середньої освіти на основі творчої спадщини українського письменника О. Ульяненка.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- систематизувати та поглибити знання про використання релігійних лексем і релігійних фразеологічних одиниць у прозових творах О. Ульяненка;
- формувати вміння правильно пояснювати значення релігійної лексики й релігійних фразеологічних одиниць;
- обґрунтувати методи і прийоми вивчення релігійної лексики й фразеології в шкільних курсах української мови та літератури;
- на основі виконання різноманітних практичних завдань, пов'язаних із творчою діяльністю письменника, сприяти покращенню знань учнів.

Об'єкт дослідження - релігійна лексика та релігійні фразеологічні одиниці сучасної української мови.

Предмет дослідження - лексико-семантичні процеси, що відбуваються в релігійних лексемах і релігійних фразеологічних одиницях, залучених до художнього мовлення.

Матеріал дослідження - 1836 слововжитків релігійної лексики й 236 слововжитків релігійних фразеологічних одиниць.

Джерельна база: 12 романів О. Ульяненка („Сталінка” (1994), „Зимова повість” (1995), „Вогненне око” (1997), „Богемна рапсодія” (1999), „Дофін сатани” (2003), „Квіти Содому” (2005), „Знак Саваофа” (2006), „Жінка його мрії” (2006), „Серафима” (2007), „Софія” (2008), „Перли і свині” (2009), „Ангели помсти”: трилогія („Марго”, „Альма” та „Танька”) (2012) та **повість** „Там, де Південь” (2007).

Методи дослідження. Для досягнення загальної мети та виконання окреслених завдань застосовано *описовий метод* (під час планомірної інвентаризації мовних одиниць і тлумачення особливостей їх будови та функціонування в художньому мовленні), *метод аналізу* (для класифікації релігійної лексики й релігійних фразеологічних одиниць), *метод синтезу* (у процесі об'єднання пов'язаних між собою елементів у єдине ціле), *метод зіставлення* (щоб виокремити релігійні фразеологічні одиниці, установити їх подібності та відмінності), *контекстний метод* (у процесі виявлення спроможності однієї релігійної лексеми набувати в контексті нових значень чи відтінків значень), *метод моделювання кількісних підрахунків* (з метою створення діаграм, які унаочнюють частоту використання релігійних фразеологічних одиниць певної структурно-семантичної групи та їх видозміна), *культурно-історичний* (вивчення художнього твору в системі історії літератури, історико-культурних зв'язків твору з соціальними, економічними, політичними та іншими проблемами).

Наукова новизна результатів дослідження зумовлена тим, що вперше обґрунтовано причини тлумачення релігійних лексем школярам задля кращого

розуміння прочитаного, подано низку завдань, які сприяють засвоєнню навчального матеріалу на уроках української мови та літератури, присвячених вивченню релігійної лексики та О. Ульяненку.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можна використовувати на уроках української мови (під час вивчення лексикології, лексикографії, фразеології, стилістики сучасної української мови) та української літератури (упродовж опрацювання творчості О. Ульяненка).

Апробація роботи. Результати дослідження було представлено на студентських наукових конференціях Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича 16-17 квітня 2019 року [79, с. 103-104], 22-23 квітня 2020 року [80, с. 177-178], 20-21 квітня 2021 року [78, с. 269-270].

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (кожен розділ має підрозділи), висновків, списку використаних джерел (80 позицій), додатка з переліком проаналізованих одиниць (210 позицій). Повний обсяг дипломної роботи становить 154 сторінки, з яких 128 - основний текст.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ

1.1. Лексема як основна функціонально-структурна і семантична одиниця мови

Мовознавці вважають, що слово є основною мовною одиницею, оскільки мова - це насамперед слова, а не звуки чи форми. Спроби дефініювати слово не припиняються. За допомогою слів можна позначати все, що є в навколишньому світі, й те, що пізнаємо в майбутньому. Слово - „центральна одиниця граматики, яка пронизує всі її підсистеми, крім того, функціонує у позаграматичних сферах мови. Всі інші одиниці мови (фонемі, морфемі, словосполучення, речення) структуруються через слово і пов'язані з ним системними відношеннями. У слові об'єднані три сутності: звукова організація, лексичне і граматичне значення” [УМЕ, с. 111].

Мовці виокремлюють у предметі суттєву для них ознаку і роблять її ключовою в цьому предметі. Ознаку предмета, покладену в основу його назви, називають *внутрішньою формою слова*, яку слово поступово втрачає і стає немотивованим. За допомогою слів відповідно до їхнього значення членують і пізнають навколишній світ. Кожна мова по-своєму членує світ, хоча членування здебільшого збігається.

Слова в українській мові можна поділити на дві групи: повнозначні (самостійні) та службові (несамостійні). Лексикологи вивчають слово в таких аспектах:

- 1) структурний (дослідження будови слова; виокремлення слова як окремої одиниці; фонетична, граматична, словотвірна варіативність слова);
- 2) семантичний (аналіз лексичних значень слова, структури лексичних значень та інших характеристик значень).

Крім терміна *слово*, у лексикології використовують ще поняття „лексема” й „словоформа”. Лексема - окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм

словозміни й значень у різних контекстах. Термін 1918 року запропонував О. Пешковський, пізніше його уточнили у своїх працях В. Виноградов, О. Смирницький, Г. Залізник та ін. Лексема - це узагальнене, абстрактне поняття, а словоформа - окреме слово в певній граматичній формі. Одна лексема має кілька різних словоформ. *Лексичне значення (семантику)* слова розуміють як історично закріплене в свідомості народу співвіднесення слова з певним явищем. Значення слова залежить від контексту, який відкидає одні значення й актуалізує інші. Реальний предмет (чи явище) як об'єкт найменування називають *денотатом (позначуваним)*. Його узагальнений, абстрактний образ у нашій уяві - це *сигніфікат (позначка, образ)*. На образ реального предмета (сигніфікат) можуть накладатися додаткові враження, оцінки. Такий додаток до денотата називають *конотатом (супроводом)*, а додаткове емоційне чи стилістичне значення слова - *конотативним, тобто супровідним*.

Окремі лексичні значення слова називають *лексико-семантичними варіантами* (термін О. Смирницького). Лексико-семантичні варіанти багатозначного слова мають семантичну спільність, яку забезпечують спільні елементарні смисли - семи. Деякі мовознавці, як, наприклад, Р. Якобсон [77, с. 49], вважають, що для кожного полісемійного слова можна вивести „загальне значення”, однак реально, незважаючи на семантичний зв'язок між значеннями полісемійного слова, усі його значення об'єднати в одне загальне неможливо, бо кожне з них співвідноситься з різними предметами, явищами тощо.

Як відомо, у словах виокремлюють *лексичне значення (семантику)*, тобто історично закріплену у свідомості народу співвіднесеність слова з певним явищем, і *граматичне значення*, або здатність слова вступати в різні зв'язки з іншими словами за граматичними законами.

За способом реалізації лексичні значення поділяють на: 1) *вільні* (характерна широка лексична сполучуваність, індифікація предметно-поняттєвої співвіднесеності з реаліями позамовної дійсності не потребує вузько-акцентних умов у контексті); 2) *зв'язані* (тільки завдяки контексту можна розпізнати

значення). В. Виноградов запропонував типологію лексичних значень, побудувавши її на двох принципах: *номінативному*, за основу якого взято фіксацію характеру відношень значення з позначуваними об'єктами, і *синтагматичному*, що враховує сполучуваність слів у реченні [21, с. 162-184].

Застосування першого - *номінативного* - принципу сприяє окресленню трьох типів лексичних значень:

1) *пряме номінативне* значення - це лексичне значення слова, безпосередньо пов'язане з відображенням явищ об'єктивної реальності. Воно є основою для виникнення та функціонування всіх інших значень слова. Це значення є доволі стійким і упродовж тривалого часу зберігається у первинному вигляді. Особливо це стосується загальноживаної лексики. Однак у процесі розвитку слова можуть набувати й інших, похідних номінативних значень. Згодом похідне значення стає таким же звичним, як і первинне значення слова, навіть може замінити його. Так, два та більше номінативних значень позначені одним словом, одне з яких - первинне, інші - похідні, усі вони є прямими для такого слова;

2) *номінативно-похідне* значення також може відображати предмети та явища дійсності безпосередньо. Слова із цим значенням утворюються на основі прямих номінативних значень завдяки кільком основним механізмам - перенесенню найменування з одного предмета, явища і дії на інше;

3) *експресивно-стилістичне* значення - це значення, виражене не прямо, а через те семантично опорне слово, яке є основою відповідного синонімічного ряду й номінативне значення якого безпосередньо спрямоване на дійсність. Через тотожність форми (лексеми) і певних смислових асоціацій експресивно-стилістичні значення поєднуються з прямим значенням у єдину смислову структуру. Проте, на відміну від прямого значення, вони слабо закріплені парадигматично і тому потребують більшої синтагматичної зумовленості. Щоб їх відрізнити від інших значень у тексті, потрібні додаткові розрізнявальні ознаки: специфічна обмежена сполучуваність, певна синтаксична позиція.

За *синтагматичним* принципом В. Виноградов виокремлює вторинні типи лексичних значень, по-різному зумовлені синтагматично [21, с. 185-189]:

1) *фразеологічно зв'язане* значення слова реалізоване лише в стійких словосполученнях. Слова, які входять до складу цих поєднань, називають фразеологічно зв'язаними. Із предметами реальної дійсності ці слова пов'язані побічно;

2) *синтаксично зумовлене* лексичне значення актуалізоване лише в певному реченні в певній синтаксичній позиції; слово набуває такого значення часто для емоційно-позитивної чи негативної характеристики особи, предмета, явища.

Залежно від типу контексту розрізняють такі значення:

- 1) *фразеологічно зв'язані* (у складі фразеологічних одиниць);
- 2) *конструктивно зв'язані* (у певних синтаксичних конструкціях, побудованих за одним із типів зв'язку - узгодження, керування, прилягання);
- 3) *синтаксично (або функціонально) зв'язані* (у таких контекстах, що становлять одне речення чи кілька речень).

Отже, слово є основним елементом мови, що слугує для називання предметів і явищ позамовного світу, вираження різноманітних конотацій. Завдяки слову ми пізнаємо навколишній світ. Лексикологія вивчає слово в структурному (дослідження будови слова) і семантичному (аналіз лексичних значень слова) аспектах. Значення слова залежить від контексту, який ігнорує одні значення й актуалізує інші. Окремі лексичні значення слова прийнято називати *лексико-семантичними варіантами*. Ґрунтовну типологію лексичних значень запропонував В. Виноградов, побудувавши її на двох основних принципах - номінативному і синтагматичному.

1.2. Фразеологічна одиниця як мовне явище

Систему мови утворюють рівні мовної структури. У мовознавстві прийнято виокремлювати чотири основні рівні та три проміжні, що пов'язані між собою ієрархічним відношенням: фонологічний (одиниця - фонема), морфонологічний,

морфологічний (одиниця - морфема), словотвірний, лексичний (одиниця - лексема), фразеологічний, синтаксичний (одиниця - речення).

Фразеологічний рівень вивчає *фразеологія* (грец. *φρασίς* - спосіб висловлення, стиль, зворот і *λόγος* - слово, вчення) - „1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови в її сучасному функціонуванні та з погляду історичного розвитку; 2) сукупність характерних засобів вираження думки, притаманних певній соціальній групі, окремому авторові, літературно-публіцистичному напрямку, діалекту чи групі говорів; 3) сукупність фразеологізмів тієї чи тієї мови” [УМЕ, с. 774].

Об'єктом дослідження фразеології є походження, структура, семантика, значення стійких висловів та їх взаємозв'язок з іншими мовними одиницями; предмет вивчення - „стійкі сполучення двох і більше слів, що створюють семантичну цілісність і відтворюються у процесі мовлення як готові словесні формули” [60, с. 7].

Одиницями фразеологічної системи є лексико-граматична єдність двох чи більше граматично оформлених компонентів, тобто фразеологічна одиниця (далі - ФО). *Фразеологізм* (від *фраза* і грец. *λόγος* - слово), *фразеологічна одиниця*, *фразеологічний зворот*, *фразема* - „нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотвірній взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичних рівнів” [УМЕ, с. 770].

ФО мають такі особливості: значення фразеологізму єдине, стійкий компонентний склад, часто переносного значення, контекстуальна обумовленість уживання, стійкість граматичних категорій. Найістотнішими рисами фразеологічних одиниць В. Архангельський називає відтворюваність у процесі мовлення, цілісність значення та „надслівність” [7, с. 119-124].

М. Алефіренко називає ФО *фраземами*, визначаючи їхні основні ознаки: стійкість, цілісність, експресивність, переносно-образне значення [2, с. 15-17].

Л. Авксентьев підтверджує самостійність та диференційованість ФО, наголошує на відмінності від слова завдяки фразеологічному значенню,

компонентному складу і граматичним категоріям. Мовознавець указує, що значення ФО залежить від кількох її елементів. Деяким фраземам притаманна релевантна ознака (відтворюваність того самого слова), тому їх поділяють на дві групи: 1) фраземи з одиничною сполучуваністю компонентів (*накрити мокрим рядном*); 2) фраземи з серійною сполучуваністю компонентів (*класти в рот, класти [собі] в кишеню, класти голову за кого, класти зуби на полицю, класти на [обидві] лопатки, класти під сукно, класти гроші на бочку*) [4, с. 24-78].

Фразеологізми можуть бути двочленні (*узяти гору, зводити рахунки*), тричленні (*сам собі пан, до сьомого поту*), чотиричленні (*ні пари з уст, вставляти палиці в колеса*), п'ятичленні (*переливати з пухлого в порожнє, не остання спиця в колесі*) і більше (*похвалити не вмю, а погудити не смю*).

Л. Скрипник визначає відношення ФО і лексико-семантичних категорій:

1) полісемія - вираження певного логічного поняття (*бити в очі (у вічі)*): а) яскраво світити, засліплювати (про сильне, різке світло); б) бути дуже помітним, впадати в око);

2) омонімія - розпад семантики полісемічної одиниці (*давати, дати (здавати, завдати) чосу*: а) побити, розгромити кого-небудь; б) різко критикувати, лаяти когось), тобто перше значення має певні контакти, а друге є незалежним, інший внутрішній образ;

3) синонімія - члени синонімічних рядів по-своєму розкривають певне поняття чи судження (*ні риба ні м'ясо - ні пава ні тава - ні баран ні пес - ні швець ні жнець* і т. ін.);

4) антонімія - мінімум дві фразеологічні одиниці при зіставленні взаємовиключають одна одну за значенням і характеризують певне явище чи предмет з протилежних, але суміжних сторін (*плисти за течією - плисти проти течії, кидати в жар - кидати в холод*) [60, с. 192-232].

Парадигматичні відношення компонентів фраземи виявлено при заміні їх:

1) лексичними синонімами (*затулити (закрити, заціпити, замкнути) рота*); 2) словами однієї лексико-семантичної групи (*міряти на свою мірку (на свій аршин, на свій лікоть)*); 3) словотвірними варіантами (*повиснути на волосині (на*

волоску, на волосинці); 4) морфологічними варіантами (*крокодилові (крокодилячі сльози)*); 5) фонетичними варіантами (*ні пари з уст (вуст)*) [4, с. 11].

Досі тривають суперечки щодо місця фразеологічного рівня у системі мови. Для виокремлення структурно-семантичної ознаки дехто уналежнює їх до „особливого” або „автономного рівня мови”, інші - до „додаткового рівня” через відмінність фразем від мовної сутності слова, словосполучення і речення [4, с. 7]. У будь-якому випадку спостереження за процесом творення слів на базі ФО дає змогу усвідомити взаємодію слів і фразеологізмів, конкретні вияви їх взаємодії, пізнати шлях збагачення словникового складу мови, структурно-семантичне значення ФО [68, с. 19].

Об'єднання лексем і фразем в один лексико-семантичний рівень є недоречним, адже синтагматичні зв'язки фразем і лексем не мовного, а мовленнєвого характеру, також фраземи мають особливість вступати в синтагматичні відношення з реченнями, що провокує виокремлення нового синтаксично-фразеологічного рівня [4, с. 13]. Для розуміння сутності ФО доцільно розглядати їх у зіставленні з іншими одиницями мови - словами, словосполученнями. ФО передусім відмінні своєю семантикою [1, с. 14].

Слово є ціліснооформленою одиницею, а фразеологізм передбачає наявність найменше двох слів-компонентів, що свідчить про роздільнооформленість, яка притаманна і словосполученням. Через втрачене первинне значення ФО можна розглядати як словосполучення тільки генетично [1, с. 28-37].

Хоч слова і фраземи є членами одного синонімічного ряду, однак вони відмінні ідеографічними, експресивно-стилістичними, емоційно-модальними, функціонально-стилістичними і селективними властивостями [4, с. 31]. Основною функцією слова є номінативна, а ФО - експресивно-оцінна, тобто ФО називає нове явище та передає образно-емоційну оцінку тому, що оточує людину [68, с. 15].

Принцип переходу лексем у нову одиницю - фразему - полягає у зникненні значення детермінованих лексем, які в поєднанні з лексичним значенням детермінованого компонента утворюють нове значення - семантику фраземного

знака. Лексичні компоненти, сполучившись у фраземну єдність, утрачають свою колишню знакову семантику і постають оновленими елементами одиниць вищого рівня [4, с. 10].

Основними позалінгвальними чинниками виникнення нових фразем є:

1) соціальні та політичні події (війни, революції, зміна суспільного становища призводять до демократизації мови: *гаряча точка*);

2) урбанізація (ріст міського населення сприяє розповсюдженню арготизмів: *кинути тачку, кинути на бабки*);

3) криміногенні чинники (поширення мовлення в'язнів: *грати на піаніно*);

4) мас-медійні джерела (швидке поширення інформації серед населення: *зіркова хвороба, чорна діра*);

5) соціальні діалекти (сприйняття арготизмів молоддю: *крути педалі, поки не дали*) [3, с. 210-211].

Для сучасної української мови притаманний зворотний процес - творення лексем на основі фразем: *розводити тари-бари - тарабанити, тарабарщина, тари-бари, тарабарська грамота, відірвати (зірвати) голову - зірвіголова*.

У фразеології відображено різноманітні сфери життя народу: історія, особливості суспільних взаємин минулих епох, виробничої діяльності і побуту, морально-етичного кодексу і родинних стосунків, ставлення до рослинного та тваринного світу, географічного оточення і природних умов.

Фразеологічний запас мови постійно зростає завдяки книжним джерелам (крилаті вислови, переосмислені терміни галузей науки) і мовленню (елементи, що виникають у ситуаціях побуту і взаємин людей, елементи усної народної творчості).

Релігійно-церковне джерело має важливе значення для творення фразеологічних одиниць, але внаслідок зміни суспільних та ідеологічних умов життя воно втрачає продуктивність. Нові одиниці здебільшого не виникають, однак засвоєні продовжують функціонувати у писемній і мовленнєвій діяльності. „Вислови цього роду, як правило, міцно засвоєні і широко вживані в тих національних мовах, які пройшли стадію християнської культури. Свідомість тих,

хто використовує чи чує подібні вислови в контекстах сучасної мови, не асоціює їй колишніх термінологічних значень, що й забезпечує їм стійке місце в фразеологічному фонді” [9, с. 151]. Чимало фразеологізмів групуються навколо назв надприродних істот *Бог, біс, чорт*. Релігійні сюжети спричинили появу багатьох ФО: *до нового (другого) прищестя, до нового потопу, проспати царство небесне*. У фразеологічних зворотах відображені також релігійні процеси, деталі дій: *курити (кадити) фіміам, як мертвому кадило, оголошувати анафему, дзвонити в усі дзвони, як на сповіді, поставити хрест*.

Отже, фразеологічний рівень є проміжним рівнем мовної структури. ФО притаманні такі лексико-семантичні категорії як полісемія, омонімія, синонімія, антонімія. Формування фразеології української мови пройшло складний і довгий шлях. Фразеологічний запас постійно зростає та трансформується під впливом лінгвальних та позалінгвальних чинників. У фразеології відображені духовна та матеріальна культури, типові риси побуту, національно-культурна самобутність народу.

1.3. Багатозначність слова у процесі художнього образотворення

Історичне закріплення слова відображає здатність словесної одиниці позначати те саме поняття впродовж часу, зберігаючи пряме номінативне значення, співвіднесене з явищами позамовної дійсності. Лексичний рівень мови є найбільш рухливим та змінним. Розвиток відбувається внаслідок різних причин: як *позалінгвальних* (через вплив контактів з іншими народами, а відповідно, з іншими мовами; через зміни в суспільному житті), так і *внутрішньолінгвальних* (тобто процесів, що відбуваються у слові).

Соціальна зумовленість ґрунтується на тому, що в мовній системі одні поняттєві зв'язки з різних причин поступово деактуалізуються, а нові з'являються і закріплюються. Крім цього, мовці, користуючись однаковими словами, можуть наповнювати їх різними значеннями (наприклад, різні соціальні середовища -наукові, професійні, молодіжні та ін. - розвивають

сленгові значення). З огляду на таке лексичні зміни цілком доречно типізувати за такими процесами:

1) переходом слова з розряду активної лексики до пасивної, оскільки деякі соціально-зумовлені значення поступово можуть зберігатися лише в текстових пам'ятках і словниках;

2) появою нових слів - неологізмів, що з'являються з потреби назвати (*мрія* - М. Старицький) або переназвати (*криводушний* - Т. Шевченко) певні явища та предмети; їх іменують ще *оказіоналізмами* та *авторськими неологізмами*.

Л. Дядечко, зокрема, наводить низку прикладів *оказіоналізмів* за сучасними українськомовними рекламними текстами: дієслівні (*шейканемо, снікерсуй, футболіємо*), іменникові (*мобілич, кіндер-сюрприз*), прикметникові (*найтоматніший*), прислівникові (*смачнісімо, по-ковбасному*), у словосполученнях (*три в одному, втопи спрагу, чесна ціна, живи на повну, все буде в шоколаді*) [30, с. 76-83].

Для художнього стилю сучасної української літературної мови (нагадаємо, що джерельною базою нашого дослідження є саме художні тексти) характерні багатство мовних засобів та довершеність художнього мовлення, що засвідчують високий рівень розвитку мови. Основне завдання художнього стилю, як відомо, - вплив на людську психіку, почуття, думки через зміст і форму створених авторами поетичних, прозових текстів. Художній стиль обслуговує духовно-естетичну сферу життя народу. Отож, митець впливає на читача, розвиваючи його мовний смак.

Для цього стилю характерна емоційно-експресивна лексика, різні види синонімів, антонімів, омонімів, фразеологізмів, використання зі стилістичною метою історизмів, діалектизмів, просторічних елементів, а також використання або творення нових слів та значень, які поповнюють словниковий склад мови, адже письменники у своїх творах прагнуть передусім вигадати щось нове, щоб привернути увагу сучасних читачів.

В. Коломієць, з'ясовуючи особливості збагачення мови новими словами за поетичними творами П. Тичини, виокремлює чимало авторських неологізмів

(пересмужки, цвіт, передвесіння, гучіння, круглобілястий (дим), одсвічення, світобудування, стобуремний, далекобійний та ін.), зазначаючи, що більшість подібних новостворених слів функціонує лише в художніх творах, проте окремі з них є такими влучними, що входять до надбань української літературної мови, поповнюючи її образні засоби [37, с. 14-20].

І. Бабій вважає, що неологізми становлять важливу роль у формуванні авторського стилю [8, с. 15-18]. Мовознавець зауважує, що індивідуально-авторські новотвори є наслідком творчих пошуків письменника, результату поєднання неординарного авторського мислення, естетичного смаку, творчої уяви, індивідуального бачення і сприйняття світу. Аналізуючи творчість М. Стельмаха, І. Бабій вказує на іменникові (*професор-життєлюб, звіздоноша, кислий, головодур, бездар, босоніг, голоп'ятник, мочемордіє*), прикметникові (*гарбузисте (обличчя), розумноокий, дрібносовісний, решетоподібний (картуз), веселочубий (рід), димчасто-рожеві (хмари), вікодавній (ліс), тихошелесна (північ), холодно-блакитнавий, притомно-пахучі (покої), дієслівні (тінявитися, ядерніти, банькатити, гудіти, реготіти)*), прислівникові (*поскляніло, навмани, дурно-пусто*), неологізми, утворені від вигуків (*тьху-тьхукання, одгетькувати*).

Однак, збагачення мови новими одиницями відбувається не лише завдяки морфологічному (1), а й семантичному (2) способові словотворення, або неосемантизації - зміні значень у відомих словах. Наприклад, неосемантизм може виникати внаслідок прихованого запозичення з інших мов шляхом появи нового значення (семи): на початку ХХ ст. слово *модератор* в українській мові фіксували як технічний термін в значенні „пристрій у машині, що регулює її хід”, згодом - „пристрій в музичних клавішних інструментах для приглушення звуку”, а нині - „людина, яка здійснює модерацію чого-небудь”, „*інформ.* відповідальний за порядок, дотримання прийнятих правил поведінки користувачів на інтернет-ресурсах, частіше форумах”, що, на думку Н. Гордієнко [26], може бути пов'язане зі зрушеннями соціальних умов використання мови, зміною предмета чи явища, тенденцією мови до евфемізації тощо.

Оскільки характерною рисою художнього мовлення є образність - спроможність мовних одиниць викликати наочно-чуттєві уявлення про щось, то кожне слово в художньому тексті потенційно є образним, може набути нового стилістичного значення, стати неосемантизмом. Як відомо, первинне значення є прямим, оскільки прямо називає позначуваний предмет. Багатозначність слова розвивається на основі перенесення назви з одного предмета на інший. Нове значення може бути переносним, похідним від первинного, мотивованим через пряме. Основними є типи перенесення за подібністю та суміжністю.

Метафора - це „а) семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця; б) похідне значення мовної одиниці, утворене таким чином” [УМЕ, с. 334]. Відомою є класифікація з такими типами перенесення найменування за подібністю явищ:

- за подібністю візуальних ознак (*Правда, та дівчина в метро гарна з лиця, але скляні, божевільні очі, чи просто скляні, а коли вона розкриває їх - спить в метро **ангел**, ніжний білий **ангел*** („Богемна рапсодія”);

- за подібністю функції (*Ростислав почав спочатку плутано розказувати про часові пояси, про магнітні пояси, про біологічні цикли. Коротше, всю ту байдю, що задвигують по ящику новоявлені **пророки*** („Квіти Содому”);

- за подібністю чуттєво-емоційного враження (*Жовте озерко затуманилося у голові, попливло, повернулося і - світ набрав чітких обрисів, зробився надто близьким, щоб його всерйоз сприймати, але в голову влітали і залазили, під'їздили всі **чорти**, всі спогади, все неприглядне минуле* („Дофін сатани”).

Метонімія - „а) семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, казуального та ін. характеру) при відображеності в свідомості мовця; б) похідне значення мовної одиниці, утворене таким чином” [УМЕ, с. 339]. Творення метонімічних похідних значень характерне для назв конкретних

предметів (рослин і їх плодів, напій з них, матеріалу і виробу з нього, посуду і міри, що визначається ним, дії та її наслідку або результату та ін.). Наприклад, назва дії стала назвою свята, під час якого воно відбувається: *..терпкий запах спаленого листя десь на **Покрову**, в час падіння важкого листя і янголів* („Вогненне око”).

Отже, художній стиль сучасної української літературної мови засвідчує збагачення мовних засобів неологізмами. Окрім морфологічних неологізмів, письменники активно утворюють також семантичні неологізми здебільшого з експресивно-стилістичними значеннями.

1.4. Первинне і вторинне фразеотворення в художньому мовленні

Фразеотворення є одним зі способів реалізації образності, відображає процес семантичних змін, унаслідок яких виникають нові одиниці. Відбувається протиставлення між загальним значенням сталої одиниці та семантикою її компонентів. Основними поняттями фразеотворення є мотиваційна база, дериваційна база та фразеологічна деривація. Виникнення нових значень має своєрідний порядок: вільне словосполучення → первинно-образне значення → вторинно-образне значення і т. д., наприклад, *віддавати кінці* (термін з галузі мореплавства) → *віддавати кінці* (тікати) → *віддавати кінці* (помирати) [68, с. 102].

Своєю внутрішньою формою (план вираження) слово відображає зміст предмета (поняття) не повністю, а лише одну ознаку, рису, яка стає ключовою в представленні всього денотата з безліччю властивостей та ознак. Основна ознака не завжди формує внутрішню форму [68, с. 29]. Фразеологізм являє собою сукупність форм окремих компонентів [68, с. 33].

Основні образно-семантичні чинники фразеологізації - метафора й метонімія, а процеси відповідно - метафоризація, метонімізація. „Метафоризація („метафора в тісному смислі”) є результатом перенесення знака за подібністю двох понять і базується на спільній семі, що об’єднує вільний прототип і ФО” [68, с. 104]. Є такі типи перенесення: 1) з неістоти на неістоту (*молочні ріки*); 2) з особи на предмет

(діал. *красна пані „веселка”*); 3) з особи на особу (*маг і чарівник*); 4) з істоти на особу (*держати під крилом*) [68, с. 105].

Метонімізацію використано у фразеотворенні під час перенесення знака за суміжністю певних двох предметів (явищ), що перебувають у часовому і просторовому зв'язку, у причинно-наслідкових відношеннях, зіставленні за дотичністю [68, с. 107]. Виокремлюють такі асоціативні лінії метонімічних ФО: 1) час - його виміри через характеристичні денотати (*зі шкільної лави, до сивого волосся, до могили*); 2) простір (місце) - його реально-побутові виміри (*рукою подати, куди ворон й кістки не занесе*); 3) дія, стан - його просторові деталі, вплетені за дотичністю (*на лаві лежати, лежати під лавою*); 4) результат дії - через спосіб дії (*накласти на себе руки, взяти на ланцюг*); 5) рід занять - через предмет, необхідний для цих занять (*грати першу скрипку, ходити від хати до хати*) [68, с. 107–108].

З-поміж метонімічних зворотів виокремлюють синекдохічні ФО, з характерною для них суміжністю і основним квантитативним параметром. Так, у ФО *сунути свого носа, ноги моєї не буде, очей не появляти* назва частини тіла репрезентує дії, стан чи поведінку людини загалом [68, с. 110].

Чинниками фразеологізації є гіпербола та літота: *голіці ніде впасти, на кожному кроці, мухи не скривдить, горобцеві по коліна* [68, с. 112].

Д. Ужченко визначає такі принципи творення фразеологізмів:

1) на базі вільних синтаксичних конструкцій (структурною підосновою виокремлюють дієслівно-іменні (*втрачати рівновагу, заорати носом*), дієслівно-займенникові (*брати своє*), дієслівно-прикметникові, дієслова, поєднані із субстантивованими прикметниками (*загнати на слизьке, пасти задніх*), дієслівно-прислівникові (*ставати дибки*), дієслівно-дієслівні словосполучення (*давати знати*), прикметниково-іменникові (*тяжкий хліб*), іменниково-іменникові (*царство тіней*), іменниково-займенникові (*своїм ходом*), числівниково-іменникові (*шосте чуття*), займенниково-займенникові (*сам собою*), займенниково-прислівникові (*хто куди*) та багатослівні (три і більше) фразеологічні структури: *вхопити в обидві жмені, гріти зуби на сонці*);

2) на базі сполучень слів (поєднання слів різних службових частин мови (особливо прийменників та часток) зі словами повнозначних частин мови: *до упаду, до голови, міжділом*, кілька службових слів (*хоч під греблю, не з добра*);

3) на базі окремих слів (шляхом нарощування вихідного слова у випадку уточнення якогось його значення, наприклад, для ФО *важливий* (*важний, великий*) *птах* конкретизацією семантики базового слова *птах* є значення „людина, яка займає високе становище в суспільстві й має владу, вагу, великий вплив”, метонімії назви реалій - *солом'яна голова, набитий гаманець*, а ще поширення й прямих назв реалій: *дівоча пам'ять, короткий розум*);

4) на базі народних оповідань (дериваційною базою є фрагменти тексту, використовувані в народному оповіданні), анекдотів, небилиць, нісенітниць, казок;

5) на базі прислів'їв та приказок (утворення як *потопаючий за соломину, хапатися за соломину*, пор. англ. *Catch at a straw* „хапатися за соломину”, а прислів'я *a drowning man catches at a straw* „потопаючий [і] за соломину хапається”);

б) на базі чужоземних (завдяки калькуванню, тобто передачі нових виразів шляхом копіювання моделей інших мов і наповнення їх елементами української мови, наприклад, *поставити крапки над „і”* - з фр. *mettre les point sur les „і”*, інколи - транслітерації, тобто передачі іншомовних фразеологізмів, записаних їхньою графічною системою, засобами нашої графічної системи) [69, с. 110-123].

Завдяки з'єднанню (злиттю, зрощенню) компонентів ФО виникають слова, наприклад, *пустопорожній, нашивидкуруч, головоломний*. Властиве утворення слів різних частин мови: *красно мовити - красномовний, красномовець, красномовно, красномовність, красномовство* [68, с. 22].

М. Демський на основі 6 типів дериваційних баз (окремі слова; вільні синтаксичні конструкції; прислів'я, приказки, загадки; казки, анекдоти, небилиці, нісенітниці; фразеологізми; іншомовні фразеологізми) виокремлює різноманітні процеси утворення фразеологізмів:

1) нарощування окремого слова - творення фразеологізмів на основі окремого слова, під час якого нарощування вихідного слова відбувається з метою уточнення одного з його значень, якщо воно багатозначне, або посилення його експресивного значення;

2) фраземна інтеграція - творення фразеологізмів на основі окремого слова, під час якого всі елементи, що інтегруються, беруть активну участь у творенні значення фраземи чи точніше у створенні образу, який це значення мотивує, виокремлюють: фразеологізми з парною будовою (*ні сват ні брат*) і тавтологічні вислови (*марнота марнот*);

3) фраземна диференціація - творення фразеологізмів на основі окремого слова, специфіка якого полягає в тому, що значення, яке хочуть назвати фраземою, вже позначене словом, називанню сприяють здебільшого другорядні ознаки; належать до парафрастичних виразів, з-поміж яких виокремлюють: фраземи-власне парафрази (*чужа кістка* - зять, невістка), фраземи-табу (*цариця небесна* - Богородиця), фраземи-евфемізми (*останнє пристановище* - могила), фраземи-дисфемізми (*чортове зілля* - тютюн), фраземи-парафрази (*їсти облизні* - облизуватися);

4) фраземізація, або фраземна транспозиція - творення фразем на основі вільних синтаксичних конструкцій (на базі вільних словосполучень і на основі речень). Цей процес тривалий і відбувається поетапно. Дериваційна основа відмежовується від конкретної ситуації, яку вона позначала та поступово переосмислюється, внаслідок чого виникає значення ФО;

5) фраземна модифікація - творення фразем на основі наявних шляхом модифікації їх форми, що призводить до інтенсифікації їх експресивного потенціалу або до присвоєння їм нового значення; до різновидів модифікації належать: заміна, додавання, опускання або стискання компонентів;

6) фраземна контамінація - творення фразем на основі наявних, є своєрідним сполученням значень фразем, що контамінуються. Одним із наслідків контамінації є те, що у фраземах-новаторах увиразнюється внутрішня форма, що

сприяє посиленню експресивності фраземи: *полатати ребра* - сильно побити когось ← *порахувати ребра* + *полатати боки*;

7) фраземне калькування - один із способів утворення фразеологізмів на основі іншомовних фразем [43, с. 143-144].

Говорячи про фраземну диференціацію, потрібно уточнити значення таких різновидів ФО як перифраз і евфемізм.

Перифраз, перифраза, парафраз, парафраза (грец. *περίφρασις* - описовий вислів, зворот) - „1. У словотворенні - еквівалентне слову аналітичне висловлювання, що служить для встановлення семантики похідного слова. 2. У стилістиці - слова, усталені словосполучення (зрідка - речення), що є образно-переносними і описовими найменуваннями предметів, явищ, істот, осіб тощо; один з видів *тропів* (*чорне золото* - вугілля, *Лесин край* - Волинь, *другий хліб* - картопля)” [УМЕ, с. 471]. Перифраз має завдання увиразнити думку; буває метафорним, рідше - метонімічним засобом творення, виражаючи семантику слова чи словосполучення переносно, за принципом подібності чи суміжності.

Окремим різновидом перифрази є *евфемізм* - описовий вираз „низьких” або „заборонених” понять. Евфемізми сприяють мовному вираженню, що не принижує гідність комуніканта, приховуючи щось від загалу. За найбільшими і найпродуктивнішими сферами утворення, евфемізми можна тематично розподілити на такі групи:

1) евфемізми, пов'язані з дискримінацією: а) расовою, культурною, релігійною (*нігер, чорний* → „(афро)американець”), б) сексуальних меншин (*гомик, педик* → „гомосексуал(іст)”, „людина іншої орієнтації”), в) інших видів;

2) евфемізми, які позначають страшні та неприємні явища дійсності: а) смерть (*померти* → „піти у краще місце”, „піти у вічність”, „заснути вічним сном”), б) хвороба, в) природні потреби (*іти в туалет* → „відвідати дамську кімнату”, „піти в одне місце”), г) фізичні вади (*сліпий* → „незрячий”, „підсліпуватий”), г) розумові та психічні розлади (*псих* → „людина з психічними розладами”);

3) евфемізми, пов'язані із впливом держави на життя людей: а) воєнні дії (*в'язниця* → „місце позбавлення волі”), б) соціальні вади (*алкоголік* → „людина з (алкогольною) залежністю”), в) бідність (*бідний* → „економний”, „скромний”), г) непрестижні професії (*прибиральник* → „клінінг-менеджер”), ґ) сім'я (*зраджувати* → „ходити наліво”), д) звільнення („піти за власним бажанням”, „дати неоплачувану відпустку”, „скоротити”, „відпустити”), е) академічна неуспішність (*двієчник* → „недостатньо вмотивований учень”);

4) евфемізми, які вказують на вік і зовнішність людини: а) вага (*товстий* → *пишний*), б) вік (*старий* → „підстаркуватий”, „людина похилого віку”, „людина з досвідом”), в) зовнішній вигляд (*негарний* → „своєрідний”), г) ріст (*карлик* → „людина невисокого зросту”);

5) дипломатичні евфемізми (*вбити* → „прибрати”, „ліквідувати”, „нейтралізувати”);

б) евфемізми у мові реклами (*дешевий* → „економний”, „за доступну ціну”) [18].

І. Безпечний розглядає евфемізми серед видів метонімії для заміни грубих, непристойних, неприємних емоційно-забарвлених слів, наприклад, про брехуна кажуть, *що він любить ухилятися від істини*, „*іти до вітру*”, про п'яницю, *що любить випити зайву чарку*, замість слова *померти* використовують *упокоїтись*, *навіки спочити*, *переставитись*, *заснути в Бозі* та ін. [15, с. 75].

Фразеологізми привертають увагу митців слова завдяки життєвій мудрості, що в них втілена. Вони допомагають письменникам зробити свої тексти особливими, надати їм експресивності. Іноді письменники застосовують вторинне фразеотворення, що свідчить про їх образне мислення і бажання увиразнити художнє мовлення.

В. Ужченко переконує, що внаслідок трансформаційних принципів, оновлення компонентного складу, форми та структури, авторського втручання, позалінгвальних чинників стійкість компонентного складу й структура ФО зазнає лексичних видозмін та контамінації. Дослідник виокремлює індивідуально-авторські, нормативно-узуальні та історичні лексичні видозміни у фразеологізмах.

Контамінація полягає у впливі одного елемента на інший, які пов'язані постійно чи випадково завдяки схрещуванню [68, с. 144-151]. Розрізняють три типи контамінації: 1) коли поєднано частини двох ФО; 2) коли поєднано ФО з однаковим початковим словом; 3) коли частина ФО стає поширеною завдяки заміні її самостійною ФО [9, с. 29], наприклад, ФО *пройти Крим і Рим і мідні труби* утворено внаслідок контамінації зворотів *пройти вогонь і воду і мідні труби* + *пройти Крим і Рим* або *пройти Крим і Рим* + *пройти мідні труби* [68, с. 153].

Продуктивними є предикативні ФО, утворені внаслідок фразеологізації неповних порівняльних речень: *І над пришиклим степом, як зрім з ясного неба, вдарило страшне слово: війна...* [4, с. 104].

Л. Скрипник розглядає явище лексичної та граматичної *варіантності* ФО, такі зміни називає *варіаціями*, а ФО, що зазнали змін - *варіантами*. Лексична варіантність полягає в заміні лексичного складу ФО (*набиратися, набратися сміливості (смілості, відваги, хоробрості)*), під час зміни структури виникає граматична, або формальна варіантність (*між (межи) двома вогнями (огнями)*), найчастіше варіантність є комбінованою, що зумовлює появу лексико-граматичних, або змішаних варіантів (*метати (кидати, розсипати, сипати) бісер (перла) перед свиньми (свинями)*). Зазначає, що граматичні варіанти бувають фонетичними (*мотати на ус (вус)*), включаючи акцентологічні (*ускочити в ха'лепу (в хале'пу)*), морфологічними з використанням паралельних відмінкових форм (*умиватися слізьми (сльозами), ні богові (богу) свічка*) [60, с. 120-148].

Похідні ФО творяться внаслідок лінгвальних і позалінгвальних чинників завдяки змінам в семантиці і граматичному оформленні (нерегулярно) та структурі (регулярно), наприклад, *моя хата скраю* ← *моя хата скраю, я нічого не знаю, м'яко стелити* ← *м'яко стелити, та твердо спати* [68, с. 138].

Тавтологізми демонструють єдність слів різноманітних модифікацій: *думу думати, лобом в лоб, з далекого далека, лата на латі* [68, с. 140].

Письменники використовують у своїй творчості фраземи для того, щоб особливо яскраво, образно і точно виразити узагальнене значення. Книжкові

фраземи притаманні писемному мовленню і надають йому відтінку урочистості. Вони не завжди володіють експресією урочистості чи піднесеності, адже можуть бути і стилістично нейтральними [2, с. 209].

Н. Пирога досліджує фразеологічне новаторство М. Матіос. ФО властиве додавання факультативних частин, що сприяють уточненню: 1) розширення означеннями (*Удостоюватися насмішуватих кпинів; Іти проти своєї волі*); 2) розширення додатком (*Ні тебе нема, ні совісті твоєї, ні честі*); 3) розширення обставиною (*Пускати слова на люди; Відбувати гріхи на цьому світі*). Лексична заміна компонентів посилює інформативний план, атмосферу описуваного, індивідуалізує та деталізує висловлювання: *Село хрипіло на повні груди; Колінкувати до самого Бога*. З стилістичною метою М. Матіос використовує новостворені фразеологізми: *Слова зашпортувалися в роті, наче спіткалися об каміння; Цвичок був чоловіком живим, отож він сміливо посунув на Ірину з вилами, так ніби мав її зараз узяти на зубці і закинути в саме пекло*. Значними є явища парцеляції (*Жменька жінки. В пазусі не дуже густо. Як цвинтар опівночі*) та інверсії (*жабів ловити, язиком замітати, маком сяде*). Інверсія та розширення компонентного складу зумовлюють дистантне розміщення компонентів, наприклад, *Гуляв увечері татовий пасок по Дарусиній спідничині*. Завдяки ФО М. Матіос висміює, засуджує людські вади, піддає критиці соціальні явища [51, с. 390-393].

Г. Звягіна у художніх творах Г. Гютюнника вивчає народно-розмовну трансформацію традиційних фразеологізмів. Значним є явище подвійної актуалізації, дослідниця використовує класифікацію В. Білоноженко за ознаками: 1) наявності / відсутності в мові вільного словосполучення, подібного з фразеологізмом; 2) збереження / порушення лексико-граматичної структури традиційного фразеологізму; 3) одночасність / неодночасність лексичного і фразеологічного значень словосполучення. Структурні та семантичні зміни стійких словосполучень є виявами творчого використання мовного матеріалу. Виникнення нових фразем та видозміна наявних показують особливості індивідуально-авторської манери художньої літератури [32, с. 329].

Л. Давиденко і В. Бойко авторські модифікації ФО у художньому мовленні поділяють на семантичні та структурно-семантичні. Семантику ФО формує фразеологічне оточення (*для душі потребує обов'язкового оточення молитися (співає, викохує, продавати, поярмаркувати) для душі*). Поширеним прийомом трансформації є подвійна актуалізація, тобто поєднання в одному вислові прямого і переносного значень (- *Революцію голими руками, пане поручик,.. не зробиш* (Панч) і - *Беріть цей улов, Діодоре Дормидонтовичу, й додому йдіть.. - Голими руками? - бубонів той здивовано* (Є. Гуцало). Поширені структурно-семантичні модифікації: 1) субституція - лексична заміна компонентів ФО словами вільного вжитку (*брати бика за роги → брати вола за роги, хоч до рани прикладай → хоч до болячки клади*); 2) еліпсис - поширення, виокремлюють атрибутивне, об'єктне та обставинне (*Треба було зловити Хому Прищепу за злодійську руку* (Є. Гуцало), *...а самого не видно, мов крізь землю в Америку провалився* (Є. Гуцало) чи скорочення компонентного складу (*лізти поперед батька в пекло → І хапаєшся, як попівна заміж, і квапишся поперед батька* (Є. Гуцало); 3) фразеологічний натяк (*скакати в гречку → Виходить, усяким там мільярдерам та аферистам можна зазіхати на оту французьку гречку, що росте на берегах Сени...* (Є. Гуцало); 4) контамінація (*пустити за вітром, дивитися крізь пальці → ...людина десь на схилі віку має все втратити, все за вітром пустити, між пальці: і землю, і худобу, і гороші, і машину...* (Є. Гуцало). Використання видозмінених ФО призводить до оновлення образу, збагачує мову письменників та посилює психологічний вплив на читача [28, с. 30-33].

Отже, фразеотворення є самостійним напрямом фразеології, який має важливе теоретичне та практичне значення, відображає процес семантичного перетворення, провокує виникнення нових одиниць за своєрідним порядком і є одним зі способів реалізації образності. Зафіксовано процеси та моделі формування фразеологізмів завдяки різноманітним чинникам. ФО можуть трансформуватись семантично, лексично, граматично. Основними поняттями фразеотворення є мотиваційна база, дериваційна база та фразеологічна деривація. Завдяки своїй експресивній здатності ФО відіграють важливу роль у художньому

текстотворенні, адже краще розкривають настрій, внутрішній світ та світогляд персонажів твору. Мовознавці досліджують фразеологічне новаторство художніх творів українських митців і виявляють різні особливості авторських модифікацій, такі як субституція, еліпсис, фразеологічний натяк, контамінація.

1.5. Релігійна лексика як об'єкт лінгвістичних досліджень

У зв'язку із усвідомленням українського народу великої ролі духовної сфери в їхньому житті, завдяки свободі слова в українській державі мовознавці активно досліджують релігійну лексику.

Ю. Браїлко в дисертації „Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60-80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект)” вивчає релігійну лексику онімного й відонімного складу, а також мотивовані конфесійними лексемами онімні й відонімні індивідуально-авторські новації, використовувані в українській поезії минулого століття. Найпоказовішими з погляду семантико-стилістичних інтерпретацій релігійних лексем дослідниця називає твори В. Стуса, І. Калинця, М. Руденка, І. Гнатюка, хоча вони й різняться засобами введення таких стилістем до контексту. Дослідниця зауважує, що головним способом творення okazіonіmів є онімізація апелятивів, унаслідок чого мовці по-новому реалізують семантичні й стилістичні ознаки релігійної лексики для підвищення емоційності та експресивності [17].

Д. Гурська з'ясовує, що мова творчості Галини Пагутяк насичена релігійними лексемами, репрезентованими через комунікативний аспект - мовлення героїв, які постають релігійно свідомими особистостями, що мають чітке уявлення про наявність вищих сил, їх могутність, допомогу. Дослідниця поділяє релігійну лексику на три групи: 1) загальнорелігійну (*Бог, душа, молитва, гріх*); 2) ту, що позначає поняття, властиві всім основним християнським конфесіям (*Свята Трійця, Святий Дух, апостол, Євангеліє, церква, сповідь*); 3) притаманну окремим християнським конфесіям (*батюшка, пастор, ксьондз, обідня, всеношна, меса, іконостас, паперть*). Д. Гурська вважає, що різнобічне

дослідження релігійної лексики в художньому дискурсі різних письменників сприяє правильному використанню лексем релігійного змісту [25, С. 31-34].

Г. Баран у своїй статті „Елементи релігійного стилю в повісті Олександра Довженка „Зачарована Десна” класифікує релігійні лексеми на групи: релігійно світоглядні поняття й категорії (*віруючий, культ, Страшний Суд*), назви Бога (*Господь, прелазий, Син Божий, Святий Дух*), назви ознак (*Божий, божеський, господній*), назви духовних (нематеріальних) осіб (суб'єктів) (*душа, душечка, дух, ангел, ангельський*), назви позачасопростірних (нематеріальних, духовних) дійсностей (*рай, раювати, пекло, вогонь (пекельний), небеса*), святописемні власні назви й імена людей (*Ірод, Ілля, Петро, Паска*), імена святих, мучеників християнської церкви (*великомучениця, Григорій, Пантелеймон, помочник*), назви процесів і станів релігійної практики (*благословення, хрещення, щедрівка, постити, грішний*), назви церковних відправ, книг та релігійних жанрів (*вечерня, Псалтир, молитва*), назви осіб, пов'язаних із церковно-релігійною практикою (*апостол, батюшка, паламар, піп, пророк*), назви церковних свят, постів, м'ясниць тощо (*Великдень, Воскресіння, Спас*), назви церковних об'єднань, споруд, приміщень та інших частин (*Київська лавра, монастир, парафія*), назви знарядь, предметів і знаків релігійної практики (*дзвін, ковчег, лампадка, образ*), синоніми до поняття *Богородиця* (*Божя Мати, великомучениця, Владичиця, цариця*), церковнослов'янізми або слова, утворені за аналогією до церковнослов'янзмів (*возрадуватися, воістину, возгавкати, много літ*). Окрему групу релігійних лексем - лексеми на означення уявлень та дій, пов'язаних із язичницькими віруваннями - дослідник називає *поганізмами* (*нечистий, чорт, змії, русалка, нечестивець, чорнокнижник*), зауважує про урочисте забарвлення церковнослов'янських запозичень (*всеблагий, всевидящий*) [13, с. 36-38].

А. Берестовав статті „Релігійні назви і тексти як прецедентні феномени в художній оповіді В. Лиса (на матеріалі роману „Соло для Соломії”)” доводить значні можливості релігійної лексики [16]. Не порушуючи первинного значення, лексеми можуть утворювати синоніміїні ряди, розкриваючи можливості функціонування в прозовому тексті. Так, синонімами до слова *Бог* В. Лис

використовує слова *Боженька, Господь, Всевишній, Спаситель, Владика Небесний, Отець Небесний*; до теоніма *Матір Божя* у творі письменника синонімами є *Божя Мати (Матір), Матінка Божя, Матінка Марія, Богородиця, Пречиста, Діва Марія*. Письменник часто використовує фразеологізми із релігійними назвами. Спостереження над матеріалом роману В. Лиса показали, що письменник активно використовує такі релігійні імена й тексти, що стали символами духовності, їхній зміст зрозумілий кожному, хто прагне духовного відродження.

Релігійну лексику у творчості Т. Шевченка досліджували Д. Лагудза та О. Ющенко [45; 76], зауважуючи про перевагу в більшості релігійних лексем, використаних у „Кобзарі”, грецького, старослов’янського та латинського походження, які прийшли в народну мову, зазначаючи при цьому більш або менш істотні формальні чи семантичні зміни. Оскільки чимало таких слів незрозумілі сучасному читачеві, то О. Ющенко подає словник релігійних лексем „Кобзаря”, що мали великий вплив на розвиток української мови, зокрема на вдосконалення художнього й релігійного стилів.

У статті „Авторські лексичні новотвори з компонентами релігійно-християнської тематики (на матеріалі творчості поетів Рівненщини)” В. Максимчук аналізує структурно-семантичні особливості новотворів і здійснює спробу виокремити тематичні групи компонентів на позначення релігійних понять у структурі авторських інновацій [47]: а) назви духовних осіб: *самран-дяк, апостол-мученик*; б) назви текстів релігійного змісту: *молитва-мольба, молитва-голуб*; в) позначення об’єктів невидимого (потойбічного) світу: *душа-повія, янгол-принц*; г) найменування предметів-символів християнського культу: *небо-хрест, єлейно-ніжний*; д) номінації церковно-календарних подій: *страсноп’ятничний*; е) номени із семами ‘свят’, ‘гріх’: *довічно-святий*; є) назви релігійних обрядів: *поминально*; ж) найменування одягу духівництва: *кипінь-риза*; з) біблійні антропоніми: *прадавидів, добродій-юда*; и) назви культових місць, будівель та їхніх частин: *соборово, фортеця-монастир*; і) найменування культових книг: *полиново-біблейський* тощо.

Отже, активне функціонування релігійної лексики в художньому мовленні нині стає частим об'єктом мовознавчих студій, оскільки українська художня література привертає увагу як індивідуальна реалізація мистецтва слова, використання різноманітних джерел збагачення мови. Кожен науковець має різне бачення аналізу релігійної лексики і класифікує її по-своєму.

1.6. Мовознавче вивчення релігійної фразеології

Дослідження релігійної фразеології має важливе теоретичне і практичне значення, адже вона становить значну частину фразеології, мотивує осмислення принципів використання в різноманітних сферах людської діяльності й сприяє розвитку фразеології як розділу мовознавства.

Виникнення фразеологізмів М. В. Скаб пояснює тим, що конструкції з релігійним компонентом упродовж свого функціонування стають типовими, стандартними, лексикалізованими і набувають узагальненого, абстрактного значення. Дослідниця здійснює порівняльний аналіз українських фразеологічних та тлумачних словників, констатує збільшення реєстру фразеологізмів із релігійним компонентом. Зазначено причини неповноти відображення у словниках стійких сполучень, пов'язаних із релігією:

1) велика варіантність компонентів аналізованих РФО (не тільки *віщує серце*, а й *душа віщує*, *душа відчуває*, *душа підказує*, *душа передчуває*, *душа чує*);

2) використання фразеологізму на певній території (*наче тіло без душі*, *мати одне*, *як одну душу [в тілі]*, *за упокій душі*);

3) наявність великої кількості трансформацій фразеологізмів у творах українських письменників (*пан душі і тіла*, *зглушити живу душу*, *кліщити душу*, *збурити душу*, *урізатися душею*, *душа гнітиться*, *душа бринить*).

Укладаючи новий загальномовний тлумачний словник, необхідно враховувати здобутки лексикографії останніх років, у яких зафіксовано релігійну лексику та фразеологію [58, с. 107-114].

М. В. Скаб досліджує варіантність біблійних фразеологізмів української мови. На матеріалі наявних спеціальних словників виявлено такі варіанти видозмін:

1) орфографічні: а) написання великої та малої літер (*Агнець Божий* - *агнець божий*); б) правопис і / и в запозичених словах (*плач на ріках вавілонських* - *плач на ріках вавилонських*); в) передача грецької літери θ (*іти на Голготу* - *іти на Голгофу*); г) використання літер г і ґ (*Гог і Магог* - *Гог і Маґог*);

2) фонетичні: а) евфонічні варіанти, що не впливають на сенс одиниці (*текти молоком і медом* - *текти молоком та медом*); б) варіанти, що мають смислові або функціональні відмінності (*Валтасарів банкет* - *Валтасарів бенкет*); в) варіанти, зумовлені фонетичним пристосуванням церковнослов'янських форм до української мови (*Ісремія* - *Єремія*);

3) словотвірні: а) одиниці, що розрізняються іменниками (*Адамове ребро* - *Адамове реберце*); б) одиниці, що відмінні формою прикметника (*вогнений стовп* - *вогняний стовп*);

4) морфологічні:

- протиставлення слів різних частин мови чи різних граматичних категорій:

а) прикметник - дієприкметник (*голодні і спрагли* - *голодні та спражені*);

б) прикметник - іменник з прийменником (*Божий дар* - *дар від Бога*);

в) присвійний прикметник - іменник у формі родового належності (*вдовина лепта* - *лепта вдовиці*);

- протиставлення форм різних граматичних чи лексико-граматичних

категорій: а) одна / множина (*віра без діла мертва* - *віра без діл мертва*);

б) активний / пасивний стан (*записати на скрижалях* - *бути записаним на скрижалі*); в) доконаний / недоконаний вид (*побивання немовлят* - *побиття немовлят*); г) однинне / збірне (*менша братва* - *менший брат*); г) теперішній час / інфінітив (*перекуємо мечі на рала (лемеші)* - *перекувати мечі на рала*);

5) синтаксичні: а) слово - словосполучення (*заповіді* - *десять заповідей*);

б) словосполучення - словосполучення з відмінним керуванням (*Пісня над піснями* - *Пісня пісень*); в) словосполучення - речення (*заборонений плід* -

заборона, яку не переступити); г) речення - речення (*горбатого не виправиш - горбатого могила виправить* (односкладне - двоскладне), *не суди - і тебе не осудять і не судить, щоб і вас не судили* (різне відношення в складносурядних та складнопідрядних реченнях), *лікарю, вилікуй себе самого!* та *лікарю, вилікуй себе самого* (речення з різною метою висловлювання);

б) лексичні: а) варіантні лексеми гіпо-гіперонічного відношення (*пуста фраза - пусте слово - пустий звук*); б) варіантні лексеми - синоніми (*хліб насущний - хліб щоденний*); в) лексема і фразеологізм синонімізуються (*говорити на вітер - кидати слова на вітер*);

7) структурні: а) зміна місця компонентами (*ягня Боже - Боже ягня*); б) наявність / відсутність факультативного варіанту (*ні елліна, ні іудея - нема ні елліна, ні юдея*);

8) мовні варіанти (церковнослов'янський - український): а) один компонент фразеологізму є церковнослов'янським (*юдоль плачу - долина плачу*); б) кілька компонентів є церковнослов'янськими (*вкласти пальці в бік - вкласти персти в язви*).

Часто аналізовані варіанти можна віднести водночас до кількох типів: фонетико-словотвірні (*Вініамін - Беніаміник*), структурно-мовні (*тьма кромішня - зовнішня темрява*), лексико-морфологічні (*козел відпущення - козел офірний*) [59, с. 63-66].

О. Каракуця здійснює комплексний аналіз фразеологічних одиниць з компонентом „душа” в українській мові. Дослідниця з'ясовує, що в українській мові вони становлять значну кількість (понад 400) і є складними за своєю структурою та системою значень. Вона розробляє семантичну класифікацію досліджуваних одиниць за такими значеннями: ‘психічний стан особи’ (*на душі, душа тліє*), ‘емоції, пов’язані з людськими стосунками’ (*лізти в душу, виливати душу*), ‘симпатія / антипатія’ (*по душі, з душі пре*), ‘емоційна пам’ять’ (*запасти в душу, стояти перед душею*), ‘діяльність людини’ (*інженер людських душ, за велінням душі*), мотивовані прямим номінативним значенням лексеми *душа*. Група із семантикою ‘смерть / життя’ (*жива душа, віддати душу*), ‘бідність’ (*тільки*

душа в тілі) пов'язані зі значенням 'безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ'. Група зі значенням 'характеристика людини' (*черства душа, мати душу*) мотивована похідним значенням 'сукупність рис, якостей, властивих певній особі'. Група зі значенням 'мораль' (*продати душу, брати гріх на душу*) сягає застарілого значення 'совість'. Окремо група, де лексему *душа* використано із займенниковою семантикою в метонімічному значенні 'людина' (*ні живої душі*), із прислівниковою семантикою (*скільки душа забажає, душею і тілом*). Багато прикладів використання в одному фразеологізмі лексем *душа і чорт* (*бісова душа, чорт мою душу візьми, чорт його душу знає*). Вона спостерігає явища: синонімії (*душа болить, душа ниє, душа щемить*), антонімії (*душа розривається - душа радіє*), конверсії (*душа крається - краяти душу*), тавтології (*душа в душу*), плеоназму (подібності) (*душею і серцем*), антитези (*душею і тілом*) [35, с. 3-10].

Як свідчить М. В. Скаб, на функціонування концепту ДУША в писемний період вплинуло розгортання семантичної структури лексеми *душа* в Книзі Буття та фольклорі. Упродовж функціонування найстійкішим є значення - „безсмертна нематеріальна основа в людині”, „людина”. Дослідниця формує семантичну структуру лексеми: „1. Безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і є джерелом психічних явищ. 2. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // Психологічні особливості конкретного народу чи народу взагалі. 3. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи тих рис, якостей. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 4. *розм.* Про людину (найчастіше при визначенні кількості). 5. *перен., чого.* Основне в чому-небудь, суть чогось; // Центральна фігура чого-небудь. 6. *розм.* Заглибина в нижній передній частині шиї. 7. *бібл.* Життя. // Почуття, натхнення, енергія” [55].

За спостереженнями М. В. Скаб, лексема *душа* в українській мові найчастіше функціонує в значенні 'почуття' (*викладати / викласти душу, відводити / відвести душу, вилити / вилити душу*), менше 'розум, думки' (*відкривати (розкривати) / відкрити (розкрити) душу (серце), заглядати*

(зазирати) / заглянути (зазирнути) в душу (в серце), проникати / проникнути в [саму] душу (в серце, до серця), влізати (вкрадатися) / влізти (вкрастися) в душу). Г. Сковорода в лексемі *душа* часто поєднує кілька ознак: „душа - частина людини поряд із тілом”, „душа - психічна діяльність людини”, „душа - внутрішній світ людини”: *Душа наша тлєсным не может довольна быть; Она только небесным горит скуку насытить*. Зібраний матеріал свідчить про наявність неологізмів від лексеми *душа* у творах українських письменників: М. Хвильового - *душальний*, М. Семенка - *душа-лелека*, *душопляма*, *душороздертний*, *душорозірваний*, В. Стуса - *напівдуша*, *вседуша*, *душекрона*, Р. Кудлика - *перекотидушу*, Л. Костенко - *щодуші* та інших [55].

О. Мороз шляхом зіставного аналізу порівнює 96 ФО української мови та 54 ФО польської мови з релігійними лексемами. Дослідниця виокремлює 5 спільних семантичних груп:

1) риси та характер людини; поділяє на негативно та позитивно оцінні (*без мила в душу лізти*, *nie mieć Boga w sercu*; *душа навстіж*, *człowiek wielkiej duszy*);

2) оцінка ситуації; поділяє на негативно та позитивно оцінні, а в польській ще й нейтрально оцінні (*хвалити Бога*, *chwalić Boga*; *до (по) душі* (позитивне значення), *do duszy* (негативне значення);

3) людські вчинки; поділяє на негативні та позитивні (*у Бога теля з'їсти*, *bicz boży*; *відійти від гріха*, *bogiem a prawda*; *як Бог велів* / *jak Bóg przykazał* (спільне);

4) смерть (*спустити дух*, *на Божій (останній) дорозі*, *rójść do Boga*, *віддати Богу душу* / *oddać duszę Bogu* (спільне);

5) емоції та стани; поділяє на негативно та позитивно оцінні (*диявол йому в печінку*, *być chorut na duszy*; *злий дух* / *zły duch* (спільне); *Бог у поміч*, *дух піднімається*, *aż dusza rośnie*) [49, с. 80–83].

А. Кравчук досліджує польську фразеологію з ономастичним компонентом: *służyć Matonie* - *служити Мамоні*; *od Adama zaczynać* - *від Адама починати*; *muury jerychońskie* - *ієрихонські мури*; *sąd salomonowy* - *суд Соломона*; *rójść do Abrahama na riwo* - *піти до Авраама кіз пасти*; *zbrodnia kaipowa* - *каїнове діло*. Паралельні семантичні процеси в польській та українській ономастичній фразеології свідчать

про універсальний характер теоретичних основ семантичної реалізації оніма у фразеології [42].

Г. Баран у віршованих і ритмізованих молитвах ХХ ст. фіксує біблійні фразеологічні одиниці (*хресна путь, блудний син, Князь Тьми, терновий вінець, на всі чотири вітри, Страшний Суд, нести свій хрест, убогі духом, манна небесна*), фразеологічні вислови (*осанна во вишніх Богу, Бич, що ним Ти вигнав фарисеїв з храму*), одиничні лексеми, що стали крилатими (*прозріння, Євангеліє, Юда Іскаріот, Амін, Каїн, Голгофа, Понтій Пилат, Отче наш*) та прямі цитати з Біблії (*Святий Закон Господній, жах пізнав, в пекельнім вогні, прагнуть Слова живого, кричить: „Розіпни!”, про завісу святині, роздерту навпіл*). Біблійні фразеологізми, біблійні цитати, біблійні крилаті вислови та бібліїзми є засобами урочистого мовлення, що надають текстам піднесеного характеру та поєднують релігійний (цитати з Біблії) та художній (бібліїзми) стилі мовлення [12, с. 31-34].

Біблійні фразеологізми, використані в „Зачарованій Десні” О. Довженком (42 вживання), Г. Баран групує їх за семантичною класифікацією В. Виноградова: фразеологічні зрощення (немає), фразеологічні єдності (*розкрити очі, дай, Боже*), фразеологічні сполучення (*на віки вічні, розлітатися прахом*). Очевидно, письменник використовує лексеми із різних книг Біблії. Вислови із Біблії (94 вживання) мають пряме значення, запозичені здебільшого з книг Старого Заповіту, особливо з Псалтиря (*молитися Богові, нема числа, служба Божя*). Вислови зі Святого Письма видозмінює залежно від контексту: 1) синонімічна заміна компонента (*Бог бачить - богу видать, нечистий дух - нечиста сила*); 2) розширення компонентного складу (експлікація) (*Святий Дух (Бога) - святому духу-голубу*), 3) скорочення компонентного складу (імплікація) (*знамення з неба - знаменіє*), 4) еліпсис (*творіння його рук - божеське створіння*), 5) зміна граматичної форми компонентів (*не вбий - не вбили, не кради - не вкрали*), 6) перифраз (описовий вислів, іносказання) (*Діва Марія - мати божя*), 7) заміна фонетичного звучання бібліїзму (*Ісус Христос - Сусу Христу*), 8) аллюзія (*блудний син, створення світу*). Використання фразеологізмів О. Довженком сприяло

вдосконаленню художнього стилю, його наснаженості, надання мовленню урочистості та піднесеності [13, с. 40-44].

Т. Шевченко як основоположник нової української літературної мови, розумів важливість релігійної тематики для художньої літератури. У його творах наявне активне використання цитат з Біблії, біблійних фразеологізмів, звертань до Бога та інших святих, лексем на позначення церковної атрибутики, елементів поетичного синтаксису, притаманного для побудови речень Святого Письма (*у поті чола, первородний гріх, розсудити як цар Соломон, око за око - зуб за зуб, якою мірою будете міряти, такою і вам відміряють, Содом і Гомора, терновий вінок, сіль землі, голос вопіючого в пустині, поцілунок Юди, Лотова дружина*), що свідчить про важливість релігії у житті письменника [45].

Г. Бардукова досліджує фразеологічні інновації біблійного походження (*мито для Вельзевула, Вельзевуловий помічник, драбину Бог з неба (не) спустить, духом Георгія Побідоносця дишуть серця, побиття немовлят, взаємопобивання камінням слів*): *І коли ти [Отто фон Ф.] минаєш при виході [до пивбару на Фонвізіна] **Вельзевулового помічника**, той обіймає тебе і незграбно, соромлячись, цілує кудись під ліве вухо, а потім ще довго аплодує тобі вслід, з-під жалюгідних тополь аплодують тобі двоє місцевих шкуродерів і стара німецька спекулянтка, яку вони щойно мотлошили...* (Ю. Андрухович „Московіада”), використано давньоєврейську назву могутньої демонічної істоти, диявола, володаря злих духів у значенні фразеологічної інновації *Вельзевуловий помічник* „людина, яка стежить за порядком у якому-небудь закладі; охоронець” [СБС, с. 297] [14, с. 87-89].

За спостереженнями Т. Здіховської, серед ФО, наявних у прозових творів У. Самчука та Б. Лепкого, значна роль відведена фразеологізмам з релігійними компонентами. Наявний опис зовнішності, рис характеру за допомогою ФО, які дослідниця називає *фразеологічні портрети*, наприклад, у творах Б. Лепкого: *Дійсно, стереженого Бог стереже... - Не такий чорт страшний, як його малюють*. Є кілька прикладів діалектних фразеологізмів: *Вари, щомаєш, бо я голодний, як чорт; Вони до його, як по свячену воду йдуть*. Фразеологізмам

притаманне коментування та нанизування: *Не ми йдем, а нас ведуть. Куди пастир, туди стадо; ...говорили безладу і без складу, що і сам дідько не розбере.*

На матеріалі прозових творах У. Самчука та Б. Лепкого Т. Здіховська досліджує трансформацію фразеологічних одиниць:

1) граматичні зміни компонентів фразеологізмів (*Богу у вуха* і *Коли б так ваше слово та Богові в ухо*);

2) лексична трансформація (прислів'я *Вірному кохання і Бог не противник* Б. Лепкий трансформував у такий спосіб: *Вірне кохання і війни не боїться*);

3) усічення фразеологізмів (часто разом із словом *верба* використано слово *чорт*: *як чорт у суху грушу* (у стару вербу) 'зі словом закохатися - дуже сильно'. Цю загальнономовну стійку сполуку Б. Лепкий використав у трансформованому вигляді: *Подумайте лише. Цей парубок закохався у Кочубеєву Мотрю, ну, як чорт у вербу*);

4) розширення компонентного складу (*Не маєш що так на мене дивитися, як чорт на попа, - говорив писець [до Петруся]. - Я тобі не ворог і дивитися чортом*);

5) комбіновані трансформації (*І Кочубеєві зробилося легше на серці, ніби камінь важкий зсунувся з нього і камінь з душі (з грудей) спав (звалився, упав і т. ін.)*);

б) семантична трансформація (*Тут тільки я зміг підійти до братів і привітатися з ними. Ми цілувалися, як на Великдень і як (мов, ніби і т. ін.) на Великдень* 'зі словами *вдягнутися, прибратися* і подібними - дуже пишно, по-святковому');

7) індивідуально-авторські фразеологізми (*Та ще аби люди Бога не гнівили. Без Бога мужик порожнеча; Поклав твій батько голову на колоду, можеш ти спину підставити під кнут. Кнут не ангел, душі не вийме, а правду скаже...; Гріх, як зерно. Посієш - не видно, підіжди - зійде*) [33].

М. В. Скаб та М. С. Скаб визначають біблійні фразеологізми як об'єкт мовної гри в сучасній українській літературі, а саме у творах Л. Костенко та С. Жадана. *Мовною грою* вони називають трансформацію фразеологізмів. Обидва

письменники є творцями прози і поезії, багато текстів біблійної тематики із застосуванням біблійних висловів. Вони використовують вислови у метафоричному значенні, щоб оригінально відобразити свій погляд на світ: *І жінками Лота / білів, болів березовий стовбняк; ...і мета - густа, мов тінь хреста, / між нами вперто вироста, / і давить соляним стовпом / небесна висота*. Нестандартність сприйняття ситуації досягнуто завдяки висловленням з іншої площини: в Л. Костенко з погляду пересічної людини (*Я навіть не певний, що Бог створив людей за своєю подобою. Зліпив із глини, як дід свистульку, і вдихнув душу*), а в С. Жадана з погляду тибетських дітей (*...це були тибетські діти, вони навіть уявити собі не могли, що Ісуса прибили (!) цвяхами (!!)* до цієї хріновини, вони думали що мова йде про моральне покарання, як у них на Тибеті...). С. Жадан як представник постмодернізму використовує біблійні елементи в ширшому діапазоні: 1) написання малої літери замість великої у написанні імен, прізвищ, релігійних назв (*...тебе перемикало і ти перетворювався на знаряддя господнього промислу і вже не відповзав від радіоприймача...*); 2) елементи високого та низьких стилів, де біблійні вислови є елементами високого стилю, а обценна лексика представляє низький стиль (*...і соває нам якусь брошуру, що це за гівно? питається Вася, візьміть, каже Какао, і хай откровення господнє буде з вами*). Дослідники підтверджують постійний розвиток способів мовної гри з біблійними фразеологізмами у творах сучасних письменників [57, с. 232-237].

М. В. Скаб засвідчує використання Л. Костенко широкого спектру біблійних висловів, часто трансформованих, проводячи паралелі між біблійною та сучасною дійсністю. Біблійні вислови, використані письменницею, мають свої особливості:

- 1) вказують на джерело (*Це ще у Біблії сказано; „Голубко моя у розколинах скелі”, - як сказано в Пісні Пісень...*);
- 2) їх обігрування (*Усе воюєм, боремось... / А доки? / Не те щоб я невірний був Хома ./ Але ж втерев уже чотири роки. / А що із того? Просвітку нема*);
- 3) можуть бути не у прямому значенні (*Імо плоди із дерева незнання*);

4) далекі асоціативно (*І я тулю те тіло крижане. / І кінь той мчить. / Той самий кінь зелений. / І кінь той мчить... / Колись наздожене*);

5) маркер певної ситуації, думки, поняття (*На обрії вселюдського терпіння / вже сходить сонце / у терновому вінці*);

б) використання в прямому реальному значенні (*Ріки Тигр і Євфрат - це ж ті ріки, які протікали в раю! Отже, це десь там росло Древо пізнання, з якого з'їла те яблуко Єва. Отже, це там Каїн убив Авеля. Отже, з тамтешньої глини Бог створив Адама! Отже, звідти родом все людство?*);

7) особливий колорит (*Оця реальна мить вже завтра буде спомином, / а післязавтра - казкою казок*).

Л. Костенко часто використовує образ Мойсея, Месії, Іоанна Предтечі, Голгофи. Часто здійснено трансформацію біблійних висловів: 1) заміну компонентів (*...неопалима - наче купина?*); 2) додавання компонентів (*Мікро-Содом, зашторена Гоморра, / проснітьсья, люди, чуєте, біда!*), 3) контамінацію (*Несу свій хрест на свої Голгочі*) [56, с. 572-575].

У поетичній творчості Д. Кременя досліджено семантичну трансформацію (семантико-стилістичну модифікацію), зумовлену повною або частковою зміною значення бібліїзму, або ж бібліїзм використано в кількох значеннях, тому виявленотакі прийоми: 1) буквалізація значення вислову (*спускатися з небес на землю* „від мрій повернутися до реальної дійсності” → *І вони побачили Месію... / Він спустивсь / тихенько / із небес...*, де строфічна будова надає первісного значення компонентам бібліїзму завдяки візуалізації руху Христа); 2) подвійна актуалізація (*Сад Гетсиманський. Коло хати Хрущі травневі не гудуть*, використано алюзію, що при наявності фонових знань сприяє емоційному заряду для проведення розумової діяльності); 3) переосмислення значення (*осанна* „молитовний вигук стародавніх євреїв і християн”, „ушавлення кого-, чого-небудь; слава, хвала” → *І - осанна хмільному вину наших літ. І - осанна вікну, що прочинене в сад*, де порушено предметно-логічну дистрибуцію, оскільки описано поведінку й емоційний стан по відношенню до неістот) [10].

Отже, використання релігійних фразеологізмів у художніх текстах збагачує мовлення. Завдяки релігійним фразеологічним одиницям письменники надають творам особливості, нестандартності, особливого колориту.

1.7. Постать Олеся Ульяненка в сучасній українській літературі

Олесь Ульяненко (справжнє ім'я - Олександр Станіславович Ульяненко) - український письменник 1962 року народження, лауреат Малої Шевченківської премії.

Навчався в Любенському медичному училищі, 1980 р. закінчив Миколаївське медичне училище. Свою молодість провів у Якутії десантником Радянської армії, східної Німеччини та Афганістану. Вів напівволоцюжний спосіб життя у Росії, жив у панківському середовищі в Ленінграді. За життя О. Ульяненкові довелося заробляти підпільним боксом і навіть побувати в іпостасі якутського шамана. Деякий час лікувався в психіатричній лікарні.

На помаранчевому Майдані підтримував В. Ющенка, хоча пізніше розчарувався. Після Жовтневої революції жив у закинутому готелі „Лейпциг”, часто працюючи напівголодним і, поряд із цим, написав понад 20 романів та багато повістей, перекладених німецькою, вірменською, угорською, англійською та іншими мовами.

1994 р. О. Ульяненко створив роман „Сталінка”, за який 1997 р. отримав Малу Державну премію України імені Тараса Шевченка. У своєму творі прозаїк змальовує суспільне дно - героїв одного з київських районів Сталінки, які живуть і гинуть фізично, не розуміючи, що таке духовність. Письменник А. Курков стверджує: „Популярними бестселерами вони ніколи не будуть, адже це романи без хеппі-енду, без позитивного героя. Це романи, які не дають надію, а відбирають її. Масовий читач боїться таких романів, адже вони не даватимуть йому спати - він буде розплачуватися за їх прочитання двома-трьома безсонними ночами або двома пляшками випитої горілки” [44].

Письменника дратувало, що всі звертають увагу тільки на цей роман, так ніби він був автором єдиної книжки. Одним із найвдаліших своїх творів вважав

роман про маніяка „Дофін сатани”, для написання якого він збирав вирізки з подібними історіями, обклеював ними стіни, уявляючи, що живе в оточенні монстрів. Він хотів, щоб деякі читачі відчували подібні схильності.

О. Ульяненко, виявляючи себе як неординарна особистість, не погоджувався, з тим, що його твори називали „чорнухою”, заявляючи, що описує життя таким, яким він його бачить. Нерідко письменника критикували через надмірне зображення еротики, жорстокості. Відображуючи реальну картину сучасного церковного життя, у багатьох своїх романах він описував кримінальні та збочені схильності служителів Московського патріархату, зокрема Києво-Печерської лаври. За роман „Знак Саваофа” греко-католика О. Ульяненка навіть було піддано анафемі.

2009 р. експерт Нацкомморалі В. Ковальська визнає роман „Жінка його мрії” порнографічним. Натомість літературознавча комісія не знайшла в романі ознак порнографії. Голова Національної спілки письменників України і Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України. В. Яворівський зазначив, що таке рішення „завдає шкоди свободі творчості в Україні”. Щоб повернути книгу на полиці, О. Ульяненко оскаржував висновок у суді. У процесі розгляду в незалежній експертній комісії з’явився негативний експертний висновок й Інституту літератури за підписом заступника голови інституту, доктора філологічних наук, члена-кореспондента НАН України, завідувача відділу давньої української літератури М. Сулими, у якому роман „Жінка його мрії” названо бульварним читивом. Досі залишається нез’ясованим, чи заборона книжки мала тоді політичне підґрунтя.

Останні роки життя О. Ульяненко мешкав у Києві. Помер 2010 р. у віці 49-ти років, похований на Байковому кладовищі. Офіційна причина смерті - хронічна серцева недостатність.

2012 р. президентом Спілки письменників міжнародної згоди Федеративної Республіки Німеччини В. Сергієнком на честь О. Ульяненка засновано Міжнародну літературну премію. Сам О. Ульяненко ще за життя був нагороджений преміями журналів „Сучасність”, „Благовіст”, „Кур’єр Кривбасу”.

Літературознавчі дослідження творів О. Ульяненка здійснила Г. Горнятко-Шумілович. Вона зауважила, що „проза Ульяненка має сприйматися не як „суцільне збочення”, але як емоційний заклик до людей схаменутися, покаятися. „І не будьте такими свинями, як у моїх книжках такі свині живуть” – неодноразово закликав письменник, оправдовуючи водночас свою творчу екстрему” [24, с. 197-198]. Дослідниця закликає просто читати прозаїка, бо „без нього українська література здається менш яскравою і виразистою. А ще тому, що він просто не давав задрімати сучасній людині”. Г. Горнятко-Шумілович порівнює романи „Вовча зоря” Є. Пашковського й „Сталінка” О. Ульяненка. Дослідниця відзначає їх схожість стосовно опису злободенності кінця епохи радянщини та надання значного творчого прориву письменників [23, с. 217-226]. Творчість письменника досліджує Н. Тендітна у дисертації „Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка” [66].

Відомим дослідником творчості О. Ульяненка є Ф. Штейнбук. Він аналізує такі твори письменника: „Зимова повість”, „Син тіні”, „Дофін сатани”, „Софія”, „Хрест на Сатурні”. Завдяки дослідженню творчої спадщини письменника дослідник став лауреатом літературної премії у галузі критики ім. О. Білецького (2019) і премії Полтавської обласної ради ім. П. Мирного у номінації „Література, літературознавство” (2020) за збірку критичних есеїв-мініатюр „Інкубація „Яєць динозавра”. У січні 2021 року його нагороджено літературно-мистецькою премією ім. П. Куліша за першу частину монографії „Під „Знаком Саваофа”, або „Там, де...” Ульяненко” [71; 72, с. 55-70; 73, с. 141-149; 74, с. 42-47; 75, с. 241-255].

Вивчення життя та творчості О. Ульяненка вже заплановано у програмах з української літератури в розділі „Сучасна проза” (12 клас). Роман „Сталінка” входить до списку додаткової літератури для читання у 12 класі.

Варто відзначити, що цьогоріч 24 червня 2021 року відбулася прем'єра документального фільму „Ульяненко: без цензури”. Фільм засновано на реальних подіях, що стосуються безпосередньо життя О. Ульяненка, а також кіно- та

фотоархівів, на яких зафіксовано соціальні та культурні події, що вплинули на творчий шлях письменника і становлення новітньої літератури.

Отже, Олесь Ульяненко - неординарна особистість: і лауреат Малої Шевченківської премії, і прозаїк, один із романів якого був заборонений кількома державними комісіями, а іншими схвалений, і письменник, підданий ще за життя анафемі Церквою Московського патріархату, тому що висміював служителів Києво-Печерської лаври. Читач називає скандального українського письменника справжнім, бо він протиставляв себе світу, а читання його прози, за порівнянням літературознавця С. Грабара, нагадує ходіння по тонкому льоду [34].

Висновок до розділу 1

Слово - основна мовна одиниця, що має денотативне, сигніфікативне і конотативне значення. Лексико-семантичні варіанти є номінативними й емоційно-експресивними. У художньому мовленні розвивається нова лексика, зазвичай в емоційно-експресивних значеннях, здебільшого образних. Образності письменники досягають за допомогою метафорного й метонімічного типів перенесень назв.

Одним із проміжних рівнів мовної структури є фразеологічний. Фразеологія впродовж свого становлення пройшла тривалий та складний шлях під впливом лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Фразеологічним одиницям притаманні специфічні лексико-семантичні категорії, ознаки та властивості. Вони відображають духовну та матеріальну культури, своєрідність побуту і національно-культурну самобутність народу.

Самостійним напрямом фразеології є фразеотворення, що відображає процес семантичних змін, оскільки є одним із способів реалізації образності та за певною послідовністю провокує виникнення нових фразем. Основними образно-семантичними чинниками первинного фразеотворення є метафора й метонімія, а також гіпербола і літота. Визначають принципи творення фразеологізмів на базі вільних синтаксичних конструкцій, сполучень слів, окремих слів, народних оповідань, прислів'їв та приказок, чужоземних виразів. Різновидами ФО є

перифраз, що увиразнює думку, та евфемізм, як різновид перифрази, який сприяє мовному вираженню і не принижує гідності комуніканта, приховуючи щось від загалу. Письменники застосовують вторинне фразеотворення для передавання настрою, внутрішнього світу та світогляду персонажів твору. Виокремлюють лексичну, граматичну і народнорозмовну варіантність ФО. У творчості українських письменників поширені явища контамінації, інверсії та розширення компонентного складу, подвійної актуалізації, субституції, еліпсису, фразеологічного натяку.

Мовознавці виокремлюють фразеологічні одиниці біблійного походження та фразеологічні одиниці з релігійним компонентом. Вони досліджують орфографічні, фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, лексичні, структурні, мовні варіанти біблійних фразеологізмів української мови. Дослідження релігійної фразеології у художніх текстах дає змогу простежити особливості використання письменниками ФО, їх видозміни та оновлення.

Вивчення особливостей функціонування релігійної лексики в сучасному художньому мовленні є актуальним, оскільки художні тексти відображають тенденції розвитку літературної мови. Постать сучасного українського письменника О. Уляненка привертає увагу тим, що прозаїк був неординарною особистістю: з одного боку, його відзначили Малою Шевченківською премією, преміями журналів „Сучасність”, „Благовіст” та „Кур’єр Кривбасу”, а з іншого - один із його романів було заборонено, а автора анафемовано Московською Церквою.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА

У своїй творчості О. Ульяненко активно послуговується релігійною лексикою, закликаючи читачів усвідомити значення релігії в їхньому житті й відповідальність за власні вчинки: *По-перше, є таїнство. Це Господь. І для чого людям храми, якщо не вірять у Бога? Тому Господь і покарав („Знак Саваофа”); Навіщо людям будувати храми, якщо вони вірять тільки в себе... („Вогненне око”)*. Крім цього, залучення релігійної лексики дає змогу зрозуміти ставлення письменника до релігії.

2.1. Функціонально-стилістичні параметри релігійних лексем як необразних одиниць

Більшу частину релігійної лексики, за нашими спостереженнями, використано в **прямих** значеннях - це 78%, решта (22%) - у **переносних**.

Рисунок 1. Порівняльна характеристика кількісних показників актуалізації релігійних номінацій у *прямих* і *переносних* значеннях (за творами О. Ульяненка)

Виявлено 197 неповторюваних лексем релігійної семантики у **прямих** значеннях, що становлять 1627 слововживань, тоді як у переносних значеннях - усього 219 слововживань, або 56 неповторюваних лексем.

Лексико-семантична класифікація релігійної лексики у прямих значеннях:

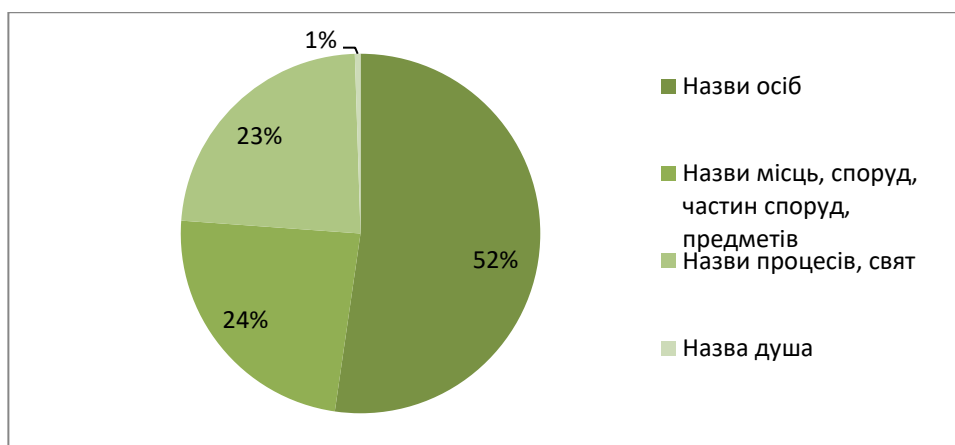
- назви осіб (*Аллах, архістратиг, Бог, Господь, дух, Діва Марія, чорт, янгол; батюшка, братія, віруючий, дяк, келійник, митрополит, монах, настоятель, отець, піп, пастор*);

- назви місць, споруд, частин споруд, предметів (*амвон, віктар, дзвіниця, каплиця, кладовище, келія, монастир, синагога, собор, храм, церква, цвинтар; Біблія, дзвін, ікона, ладан, лампада, риза, Святе Письмо, сутана, труна, хрест*);

- назви процесів, свят (*анафема, Всеношна, канонізація, літургія, молитва, постриг, панахида, піст, процесія, сповідь, хрестини, хреститися, Великдень, Маковія, Покрова, Різдво, Святвечір, Спас*);

- назва душі.

Частотність використання релігійних номінацій у прямих значеннях за лексико-семантичними групами подаємо на рисунку 2:

Рисунок 2. Частотність використання релігійних номінацій у прямих значеннях за лексико-семантичними групами (за творами О.Ульяненка)

2.1.1. Назви осіб

Для називання надприродних релігійних осіб використано 34 номінації (*Аллах, Бог, боги, Будда, божество, Всевишній, Господь, Господь Бог, демон, Діва Марія, дух, Іегова / Єгова, Іуда, Крішна, Люцифер, Перун, Посейдон, Магомет, Марія Магдалина, Мати Божя, Месія, нечистий, нечисть, Саваоф, сатана, святий, Син Божий, Создатель, Спаситель, Творець, Христос, чорт, шайтан, янгол*) у 508 слововживаннях.

Найчастіше О. Ульяненко використовує лексему *Бог*, що означає „у релігійних віруваннях - уявна надприродна істота, що створила світ і керує ним та вчинками людей” [СУМ-11, I, с. 207]. При цьому письменник передає віру своїх героїв у здатність Бога брати участь у їхньому житті й турбуватися про них:

- *Дош, бабо, дош, де він береться, той дош? - Сльози в небі - Божі сльози.- А хіба Бог може плакати, бабуню? - Може, внучко, може... Він тіко й робить те, що за нами плаче... („Сталінка”); Світ, у якому ми існували, відвернувся від **Бога**, а ми, всі люди, шукали Його присутність у всьому: у снах, у людях, що тлумачили ті сни, шукали в любові („Там, де Південь”)*. Іноді О. Ульяненко зображує відчай і втрату віри в Бога: - *Жорстокість **Бога** доводить, що його просто не існує-є-є-є...* („Знак Саваофа”). Але у складні періоди життя його герої звертаються до Бога для отримання певних благ: - *І я чомусь попросив у **Бога**, кривлячись від огиди, бо нас так учили, розумієте, щоб він мене відразу зробив полковником міліції („Ангели помсти”)*. Часто лексема *Бог* є десемантизованою одиницею і входить до фразеологічних вигуків: - ***Боже мій, Боже мій**, - заторохкотіла Алла. - Зі мною точно таке, те ж саме...* („Квіти Содому”). Подібні звертання застосовано для опису емоційного стану людини, що спонукає читача до роздумів.

Можна натрапити на експресивні звертання до Бога, передані за допомогою нанизування синонімічних одиниць: - ***Боже**, якщо ти є, **поможи мені. Господи**, я ніколи у тебе нічого не просила... („Знак Саваофа”); - *Прийде час, година, що тобі відмовить увесь світ... Окрім одного **Господа Бога** („Дофін сатани”); *Надія відчула себе тонким кришталевим інструментом у руках **Господа Бога** („Софія”); *І коли до нього увірвався наряд міліції, що не стримувала дурних своїх собак, і знайшла закривалені речі загиблих, він зрозумів, що буде мовчати, бо так потрібно **Господу Богу**, щоб він сплатив жертву набагато років пізніше, щоб зло покаралось як найлютіше, як найстрашніше, щоб усім воно лягло на обличчя („Дофін сатани”)*.***

Письменник використовує такі синоніми до лексеми *Бог*:

- *Господь* „одна з назв Бога у християн” [СУМ-11, II, с. 142]: - *Для чого тобі запитувати, коли ти сам знаєш? У вас одна дорога - до Бога. Тож терпи те, що*

послав нам **Господь** („Знак Саваофа”); *І тоді, востаннє, я сказав: і, може, Господи, то Ти тільки тїнь, а я вічність у Твоїй подобі?* („Зимова повість”);

- *Всевишній (Усевишній) „Бог” [СУМ-11, II, с. 763]: Він зійшов під кришталеві небеса, і аби тоді був старшим, то неодмінно сказав би, що тут відчувається присутність **Всевишнього** („Софія”);*

- *Творець „за релігійними уявленнями - надприродна істота, що створила світ; бог” [СУМ-11, X, с. 52]: Життя відбирає час надто швидко, щоб поставити тебе перед **Творцем** („Знак Саваофа”);*

- *Создатель „те саме, що Творець „за релігійними уявленнями - надприродна істота, що створила світ; бог” [СУМ-11, X, с. 52]: Чому, сам **Создатель** не відає („Знак Саваофа”);*

- *Саваоф „біблійна назва бога” [СУМ-11, IX, с. 8]: А коли сивий **Саваоф** з’явиться у кудлатих хмарах, просто розреготатися в обличчя, чекаючи, коли його длань або накриє тебе, як муху, або простить, як слизького паразита („Знак Саваофа”);*

- *Єгова „варіант транскрипції імені Бога в Біблії”: Носив він на грудях щось подібне до хреста, але заплутане якимись вузлами, хрестився одним пальцем, визнавав і старозавітного **Єгову**, і Перуна, і Діву Марію, і... („Вогненне око”); Жид глянув у спину, і Лорд останнє що почув з його уст: „Ех, куда бєжать?... куда бєжать... страна вєчних дураков і поетов... Берєжот же вас **Ієгова**, да, страна поетов і дураков...” („Сталінка”).*

Завдяки персонажам романів О. Ульяненко часто виявляє власне ставлення до релігії: *Коли мене запитували про душу або про Бога, я завжди утримувався од відповіді, принаймні до сорока п’яти років, я знав точно, де знаходиться **Творець**, а тому ті місця обходив десятою дорогою, якщо можна так сказати („Квіти Содому”); Молився він досить своєрідно: просив у **Творця** смерті ворогів Великої Росії, особливо щоб він своїм перстом покарав папу римського, усіх уніатів, проклятих бандерівців, мельниківців, петлюрівців, націоналістів, Америку („Знак Саваофа”).*

Другою за частотою використання є номінація *Ісус Христос* „назва міфічної особи Ісуса, культ якого лежить в основі християнської релігії” [СУМ-11, XI, с. 148]: *Ми почуваємося нещасними, але Христос сказав: прийдіть до мене, всістраждущі й нужденні, і я упокою вас* („Знак Саваофа”); *Санька говорила, що він радше вихрист, молоканин, бо прожив на Кавказі не один десяток літ, де заодно поклоняються Хресту і Мамоні* („Вогненне око”). У творах ідеться про недооцінювання значення Ісуса Христа, що віддав життя заради спасіння людства: *Баба проклинала Бога, кричала: „Христос так не мучився, як я мучаюсь!”* („Вогненне око”); *Хресту-то поталанило більше, і не тим умом я вийшов* („Квіти Содому”). Письменник нагадує, що недаремно літочислення пов’язане з іменем Ісуса Христа: *І в серпні місяці, в народі прозванім августом, в шабаш скорботи, другого числа, року від народження Христа 198..., на очах розімлілого від задухи люду, під сівким дощем білий фронтон головопшти хилитнувся вліво, відтак осів, знявши брунатний вихор пилюги, поховавши під собою до десятка роззяв, що їм спало на думку помилуватися монументальністю сталінського ренесансу* („Вогненне око”). Для підтвердження важливості Ісуса Христа використовує синоніми *Спаситель* „за християнським віровченням - міфологічний засновник християнства, що врятував людство, спокутувавши його гріхи” [СУМ-11, IX, с. 492] та словосполуку *Син Божий*: *Мені кортіло нагадати про Спасителя, але порахував це за богохульство або метання перлів перед свинями* („Перли і свині”); *Думаєш, ті, які вели, навчали їх, не знали, що Христос був Сином Божим?* („Вогненне око”).

Важливе значення у творчості О. Ульяненка мають найменування матері Ісуса Христа: *..її забаганки, витончено психологічні, її матеріалістичні бажання перенеслися до Бога, що повинен був змінити світовлаштування так, як хотілося Марії* („Дофін сатани”); *Носив він на грудях щось подібне до хреста, але заплутане якимись вузлами, хрестився одним пальцем, визнавав і старозавітного Єгову, і Перуна, і Діву Марію, і...* („Вогненне око”); *І він почав згадувати, як баба вчила:...два янголи по боках... Мати Божя в головах... візьміть мене за руки... Ні, це зовсім інше* („Дофін сатани”).

У прозі О. Ульяненка змальовано й інших біблійних осіб, наприклад, архістратиґа Михаїла, кілька разів згаданого в Святому Письмі (Дан. 10:13, 10:21, 12: 1; Об. 12:7), що в християнській етиці символізує ангела-цілителя (*Він бачить натовп, що стікається до мармурового стовпа з архістратиґом Михаїлом, поставленого кілька років тому біля фронту головної штабти („Вогненне око”*).

Злу часто протистоїть *ангел* „у релігійному культі - надприродна істота, посланець, вісник бога; зображується звичайно у вигляді юнака з крилами” [СУМ-11, I, с. 44]: *Він привітався, поклавши руку на плече Івану, й Іван все зрозумів, але тут з’явився Ангел в своїй звичній подобі, з крилами, з волоссям срібним, темними очима, і сказав: „Іди! Там перебунеш. Інакше не можна” („Дофін сатани”); Погляд Ангела губиться на засніженій рівнині в рожевому від морозу полудні; помах його холодного крила зупиняє Родика на половині шляху („Вогненне око”); Й ангели, з невимовно красивими обличчями, сідають кружком, тримаючи в руках мечі („Ангели помсти”)*. На противагу ангелам описані низкою синонімічних назв надприродні істоти, що втілюють у собі зло: *Він творець, бо демон може тільки збрехати, напустити красивості, а водночас благоговійно закотити очі в релігійному екстазі („Знак Саваофа”); А зараз слухай: Люцифер з’являється в ескорті підданих. Його так і називають - Повелитель Мух („Дофін сатани”); Це найдосконаліша і найпотворніша вигадка людини, що підписала пакт з нечистим („Перли і свині”); - Бог дає право вибору, а сатана вибирає сам, - не задумуючись, відповіла розумненька Лінда („Жінка його мрії”); І тут я повірив у бідну старість, злидні, хвороби, у чорта і ще щось („Квіти Содому”)*.

Згадано чимало імен нехристиянських богів та духів:

- *Посейдон* „у давньогрецькій міфології - бог-володар світових вод”: *Прибиральника знайшли на четвертий день, коли він на колінах благав чомусь бога Посейдона про помилування („Софія”);*

- *Перун* „у східних слов’ян - бог дощу, блискавки і грому” [СУМ-11, VI, с. 334]: *Носив він на грудях щось подібне до хреста, але заплутане якимись вузлами, хрестився одним пальцем, визнавав і старозавітного Єгову, і Перуна, і Діву Марію, і... („Вогненне око”);*

- *Аллах* „назва бога в мусульманській релігії” [СУМ-11, I, с. 34], *шайтан* „у мусульманській міфології - злий дух; чорт, диявол” [СУМ-11, XI, с. 396]: - *Я! Слішал, я ісполняю функцію Бога на зімле... і щоб я забил - здесь в лагере нет нікакого другого Бога, кроме Аллаха („Сталінка”); Ти, мусор поганый, сам розберись, якому шайтану чи аллаху поклонятися, а потім і сюди йди служити, - визвірився на думку капітана Ромодан („Дофін сатани”);*

- *Будда* „назва бога в буддизмі”: *Це плата за те, що ви наробили в Індії, коли ваші брахмани витягували за патли з лісів індусів, найпокірнішу націю на землі; ламали з переможним реготом карки за ніщо - не думали-бо, що цим попередили, перецибонувши тисячоліття, спровокували незаконнонароджене божество, як-от Будда („Вогненне око”);*

- *Крішна* „назва бога в індуїзмі”: *Один чоловік на прізвисько Кайф, запеклий анашист, з довгою немитою косою, - він вже пройшов свідомість Крішни і Будди, навернувся на поганство, визнаючи цю віру як притаманну ментальності цього народу, сам колишній гіпі, а зараз певніше бомжара бомжарою („Вогненне око”).*

Використано 69 назв осіб за їх стосунком до релігії (*анафемщик, антихрист, атеїст, баптист, батюшка, безбожник, богопоклонник, богослов, братія, братство, буддист, вірний, віруючий, греко-католик, дервіш, дяк, єговіст, єговіт, єпископ, жрець, ігумен, ієрарх, канонізатор, католик, келійник, ксьондз, месіанці, митрополит, місіонер-методист, місія, монах, монашка, мормони, мулла, мусульманин, настоятель, неофіт, нехрист, ортодокс, отець, отець-настоятель, паломщик, панотець, Папа Римський, парафіянин, паства, пастор, патріарх, патрон, піп, попада, послушник, правовірний, проповідник, пророк, прочанин, п'ятдесятник, сатаніст, святенник, святотець, священник, священнослужитель, секта, сектант, семінарист, сестра, християнин, церковник, чорноризник*) у 425 слововживаннях (порівн.:назви надприродних релігійних осіб - 34 номінації, але 508 слововжитків).

Героями О. Ульяненка є духовні отці - чесні посередники між Богом і вірянами, але таких небагато. Їх письменник називає *священиками* і *святотцями*:

*Священик, не повертаючи голови, дивлячись на жовтий плин свічок, говорить: Не завжди, все залежить від тебе... Прийде час, година, що тобі відмовить увесь світ... Окрім одного Господа Бога („Дофін сатани”); Він не повірив і попросив зустрічі з **святотцем** („Дофін сатани”); Один мій знайомий **священик** весь час спілкувався з Богом („Знак Саваофа”).* Поважно згадує канонізованого 2014 р. **папу Іоана Павла II**: *Коли приїздив **папа Іоан Павло II**, Єпіфан гордо шестував на чолі купи бабів у чорних сукнях... („Знак Саваофа”).*

Натомість у творах функціонує достатньо чисельна низка номінацій, якими змальовують негативні якості священників, - це: *батюшка* „розм. те саме, що *пін*” → *пін* „розм. духовне звання у православній церкві, середнє між єпископом і дияконом” [СУМ-11, VI, с. 538], *богослов* „фахівець з богослов’я” [СУМ-11, I, с. 210], *братія* „ченці однієї общини або монастиря” [СУМ-11, I, с. 231], *келійник* „служник ігумена, архієрея, ієромонаха” [СУМ-11, IV, с. 139], *митрополит* „вище звання православних єпископів, а також особа, що має це звання” [СУМ-11, IV, с. 721], *монах* „те саме, що *чернець*” → *чернець* „член релігійної громади, який прийняв постриг і дав обітницю вести аскетичне життя відповідно до монастирського статуту; монах” [СУМ-11, XI, с. 311], *настоятель* „начальник чоловічого монастиря; ігумен” [СУМ-11, V, с. 204], *отець* „церк. титул служителя культу, а також форма звернення до них” [СУМ-11, V, с. 804], *пастор* „протестантський священик” [СУМ-11, VI, с. 91], *патріарх* „найвищий титул переважно в православній церкві, а також особа, що має цей титул” [СУМ-11, VI, с. 96], *пін* „розм. духовне звання у православній церкві, середнє між єпископом і дияконом” [СУМ-11, VI, с. 538], *чорноризник* „церк. заст. чернець” [СУМ-11, XI, с. 360]. За допомогою них прозаїк сатирично змальовує ставлення духовних осіб:

- до матеріальних благ: *Вони котили у новенькому мерседесі разом з благоухаючим **батюшкою** та двома монахами („Знак Саваофа”); ..а **батюшки** ситі, впевнені, що піддавали анафемі буржуазний західний світ, муркали у мобільні телефони, користалися телевізорами виключно з Німеччини, заводили коханок, далеких від православ’я („Знак Саваофа”); **Попи** були з мобільниками, йшли впевнено, топчучи шикарними шкарами сніг („Жінка його мрії”); - Да, як*

парова праска, - лейтенант повернув голову за **попами**, що розсідалися в іномарки („Жінка його мрії”); Першим до пагорба підкотив на шикарному лімузині сам **настоятель** монастиря („Знак Саваофа”); Від воскових свічок, від тлущих, одягнених у пурпур і золото **пастирів** Ілоні робилося ніяково („Знак Саваофа”);

- до вживання спиртних напоїв: **Монахи** раз від разу прикладалися до велетенської пляшки підробного віскі, купленого в „Інтуристі”; йшов кінець 1991 року („Знак Саваофа”); ...**монахи** неблагочестиво хлищуть її сивуху, гарують до ночі, а потім тиняються над урвищем, векаючи у вигрібну яму, щоб, диви, ігумен не підловив („Знак Саваофа”); І всі кричали, пили, бігали біля роздягненої Наталі, яку **монахи** розтягнули на столі, повторюючи ритмічно, голосно, так, що голоси зривалися на хрипіння: - Грішниця! („Знак Саваофа”); П’яні православні **попи**, різномовні, як папуги на ринках, блошиних ігрищах, благословляли на мир кадилами перетопленого на каніфоль ладану, плекаючи надію, сукаючи думочками... („Вогненне око”); Виною, звісно, були випивка, жінки і вседозволеність, з якими нас вітав наш новий **пастор** („Перли і свині”); ...**патріархи** допивалися до поросячого вереску, і вранці їх знаходили задушених, позеленілих, зсудомлених у власній блювоті („Вогненне око”);

- до нечестивих зв’язків з особами своєї та протилежної статі: А даліше дивлюсь, **батюшка**, правда не в підряснику, полохливо так озирається, а з ним хлопчик якийсь... („Знак Саваофа”); Половину весни за перегородкою, якраз поруч з ліжком Лаврентія, Микола Саніч содомствував з молоденьким **батюшкою** Єпіфаном („Знак Саваофа”); Тільки одне: **братія** уподобилася до зв’язку, що в літературі в колах, де доводилося кому спілкуватися, називався содомським, а по-простому, то це коли мужчина мужчину дрючить у задницю („Знак Саваофа”); Зараз, коли до нього підійшов **келійник** Зосима, він нервово обмацав кожну його складку, погладив по голові, покахикуючи та пирхаючи слиною, і констатував про себе, що зараз він, Авакумій, зовсім вже не той, напевне, тому і починає все передчасно („Знак Саваофа”); Затим, у помережаних сутінках спливаючого дня, розтуливши уста, що оголювали ніжні перлини її зубів, вона із зачаруванням дивилася на оголені тіла **монахів**, які стискали один одного

в обіймах.. („Знак Саваофа”); ...а **монахи** намагалися поділити роль чоловіка та жінки між собою.. („Знак Саваофа”); Потім він цілував **отцю** ноги, далі вище, підтикаючи сутану („Знак Саваофа”); **Чорноризники** дригоніли тілами, обіймалися, ворушили бородами, без будь-якого набожного страху („Знак Саваофа”);

- до кримінальних схильностей: Як одного монаха за надто непристойне ігнорування компанії та посвяти Наталі Миколай і **батьюшка** надушили і згвалтували, захавши йому в рота листки зі Святого Письма, горляючи і регочучи: „Дуже ти вже віруючий...” („Знак Саваофа”); Щоправда, вночі охоронці підловили кількох **монахів**, які поцупили пару рулонів руберойду, мішок смоли („Знак Саваофа”); Дужі руки **отця-настоятеля** надушили плечі, поставили її на коліна, перш ніж вона встигла щось пролепетати, карк її хряснув, голова безпомічно, як у курки, повисла на шиї („Знак Саваофа”); Ото натрапили на каплицю, та й ну звідти тягати - **пип** старий був, розстрига, і говорить: не чіпайте, не знаю, що то, воно вроді і не гріх, бо, каже, то і не церква була взагалі („Богемна рапсодія”);

- до свого великого призначення: ...тоді **отець** мало вірив у присутність Бога („Знак Саваофа”); **Батьюшка** вірив у все: у чорних котів, у жінок, у щурів, азбуку, в літературу, горілку, особливо у поспий день так з оселечником або смаженим на цибулі криваво-червоним м'ясом („Знак Саваофа”); Він наливався нездоровим салом, погляд його став схожим на лев'ячий, і православні **богослови** приписували це демонічності його особи, ставлячи це собі в теологічну заслугу („Вогненне око”); Він читав гнівні проповіді початком, а потім затих, напевне, гадаючи, що говорити, коли **братія**зовсім не туди дивиться, і йому доводиться вилучати порножурнали та всілякі сороміцькі малюнки, хоча він проти цього нічого не мав, але тільки поза межами монастиря („Знак Саваофа”); **Мормонистояли** купкою повіддалік, не перемовлялись, а лише випускали пару з рота, видно, кидаючи образливі слова, що ані монашому чину не годилося слухати, ані **братам Мормона** („Знак Саваофа”).

Дехто з героїв намагається приховати свою належність до релігії: „Я не *монах*, просто живу тут..” („Сталінка”)

Письменник наголошує на зв'язку духовних осіб з Росією та угодицтві московській церковній політиці: *Потім батюшці* нагадали, що донька його навчається у Москві, у вузі досить елітарному і має невдовзі зробити непогану кар'єру, тому заяву варто... забрати („Дофін сатани”); ..хоча однозначно вони приймали бік православного *батюшки*, бо на них магічно діяли слова Великая Росія („Знак Саваофа”); Зазначимо наперед, що він би так і блукав у сутінках, аби не старий російський православний звичай місяцями не приймати ванни, любити вошок і всяке там, чого *братія* дотримувалася і досить дотошно виконувала, отримуючи від цього вельми приємну втіху („Знак Саваофа”); ...всі разом перейшли в греко-католицьку віру, написавши листа настоятелю, а також *митрополиту*, що московська церква є незаконною („Знак Саваофа”); ...*отці* московської церкви заводили келійників, чого не водилося в інших церквах („Знак Саваофа”); ...їм необхідна була ця мука, цей ляпас, який вони щедро своєю нездоровою фантазією наділяли дивними почуттями, глибоким змістом, величчю того народу, якому служили святі *отці* російської православної церкви („Знак Саваофа”); Доводилося просто воювати з найсвятішими московськими *патріархами*, *попами* і пихатими *прочанами* („Софія”); Баба Довженчиха тільки поклала хреста, одмахнулася від Роздайбідів, думаючи: йти чи не йти, бо *ніп* по-кацанському говорить, н'є, нівроку джигун („Вогненне око”).

Невідповідність святих отців своєму призначенню викликає зневагу та ненависть, що нерідко підтримано контекстами й відповідною лексикою: *На* брючому я підлітаю до *батюшки* і розбиваю одним махом носа („Квіти Содому”); І один з *братів*, підстрибнувши на місці, зловивши велетенський кулак вгодованим пискотом, поїхав спиною по втопаному снігу („Знак Саваофа”); До *ксьондзів*, як і до православних *попів*, ставився упереджено, а пізніше - з недовірою („Вогненне око”); Він уперто лаявся з *попами*, з *дяками*, з бабками, що висідалися на лавках у церкві, вважаючи себе за вершину святості („Дофін сатани”); - *Всі* знають, що у нас *попи* - колгоспники („Жінка його мрії”); Я король,

*а ти сраний **nip** („Перли і свині”); Це ми придумали ілюзію, що нічого-нічого у світі немає, окрім великої православної, з її **підарасами-попами** („Софія”); Люд у тій місцині мешкав пересильний, з центральних та західних областей, а тому народ якоюсь мірою був набожний, хоча москальську церкву, а особливо брудних і вошивих **монахів** не дуже любляв, якщо не сказати по-іншому („Знак Саваофа”); Льопа, навіжено волаючи, душив кривоногого **монашка**, забиваючи йому пельку снігом („Знак Саваофа”); І в кого черствіше серце: у **священника** чи у **мента**? („Ангели помсти”).*

Віруючих письменник називає по-різному і так само, як святих отців, досить рідко звертає на них увагу з шаную чи хоча б нейтрально: *За Христом пішли не найрозумніші, а **віруючі*** („Знак Саваофа”), де віруючий „людина, що визнає існування бога; релігійна людина” [СУМ-11, I, с. 682]. Негативні характеристики вірників закріплені за такими номінаціями:

- *паломник* „той, хто відвідує та звані святі місця або мандрівний богомолець взагалі; прочанин” [СУМ-11, VI, с. 32]: *Дорогою **паломники** перекинули не одну ятку, що на їхній погляд богохульно впливала на місцевість; також жертвою став „уазик” міліцейського наряду, що миттєво завертів колесами догори, як тільки один капловухий сержант закликав **паломників** до порядку* („Знак Саваофа”);

- *святенник* „богомільна людина, яка суворо дотримується церковних обрядів” [СУМ-11, IX, с. 101]: ***Святенники** сперечаються до сині на губах, до апоплектичних ударів, яка церква правильна, яку треба зносити* („Вогненне око”);

- *богопоклонник* „богомільна людина (від бити поклони)”: *Латентні віруючі, **богопоклонники*** („Знак Саваофа”);

- *неофіт* „новий прихильник якоїсь релігії” [СУМ-11, V, с. 350]: *А потім вона пам’ятатиме хмаролом з проваленого неба, і вона вибіжить під осінній дощ, піднімаючи догори руки, наче до поганського божества, подібно **неофіту**, що несподівано прийняв віру, мов ту якісну ковбасу за низькою ціною в крутому супермаркеті* („Знак Саваофа”);

- *ортодокс* „книжн. той, хто дотримується ортодоксальних поглядів” [СУМ-11, V, с. 750]: *Він мав безліч зв’язків, проявляв ініціативу й таке інше, тому похорон був надто пишним, хоча декотрі запеклі православні **ортодокси** зле щось поговорювали між собою: мовляв, хто прибрав Єніфанія - Бог чи його вічний противник („Знак Саваофа”);*

- *правовірний* „який суворо дотримується догматів певної віри, релігії” [СУМ-11, VII, с. 507]: *Настоятеля виносили, бігом, як під артобстрілом, за руки та ноги двоє його **правовірних** („Знак Саваофа”);*

- *паломник* „той, хто відвідує так звані святі місця або мандрівний богомолець взагалі; прочанин” [СУМ-11, VI, с. 32]: *На залізницях народ зустрічав електрички, паротяги з **паломниками**, покотом лягаючи на рейки („Знак Саваофа”);*

- *парафіянин* „віруючий, що належить до якої-небудь церковної парафії” [СУМ-11, VI, с. 67]: *І неприємності, які почали переслідувати нових **парафіян**, вони напряду пов’язували з ним і його оточенням, проте чомусь усі вперто сперечалися потім, уже по подіях, коли воно, якої пори трапилося („Знак Саваофа”);*

- *прочанин* „заст. богомолець, паломник” [СУМ-11, VIII, с. 345]: *Доводилося просто воювати з найсвятішими московськими патріархами, попами і пихатими **прочанами** („Софія”).*

Натомість невіруючих людей письменник іменує так:

- *атеїст* „прихильник атеїзму; безбожник, безвірник” [СУМ-11, I, с. 70]: *Боб Аскарід був **атеїстом**, комуністом, ворогом усього, що приносить прибуток, та ще й тінню Бокаси („Перли і свині”);*

- *антихрист* „людина, що не визнає існування Христа, не вірить в нього”: *Він годинами, зачинившись, молив Бога про друге Пришестя, про з’яву нового Гната Лойоли, про навернення усіх **антихристів** („Вогненне око”);*

- *безбожник* „людина, що не визнає існування бога, не вірує в бога; безвірник” [СУМ-11, I, с. 120]: *Вони розсідалися біля закіптюженого казана кружком: старші трималися першого ряду; за ними принишкли діти, - вони*

любили дітей, вважаючи, що хто образить дитину, той **безбожник** і служить сатані; за ними - жінки, а там - каліки, немічні, старі („Вогненне око”);

- **нехрист** „той, хто не належить до християн” [СУМ-11, V, с. 402]: Підібгавши ноги, заховавши молочне тіло під дідівського сюртука, ридма ридав; Ничипір погладив Аббу по голові: „Ех, **нехристе**, ти і є **нехрист**” („Вогненне око”);

- **сатаніст** „той, що визнає існування Сатани, є його прибічником”: І якийсь Рудько, який гордо називав себе **сатаністом**, спробував показати, що він може більше ніж усі („Жінка його мрії”).

Отже, письменник для називання осіб використовує 103 номінації (з них 34 номінації - 508 слововживань - є назвами надприродних релігійних осіб, а 69 - 425 слововживань - назвами осіб за їх стосунком до релігії). За допомогою групи назв осіб О. Ульяненко описує кримінальні та збочені схильності духовенства та осіб, що мають стосунок до церкви. Бажане не збігається з реальністю, тому переважна частина слів цієї лексики має іронійне забарвлення. Християнська лексика відчутно переважає над лексикою інших релігій. Її використання у творах О. Ульяненка відображає традиційне пошанне ставлення до християнства.

2.1.2. Назви місць, споруд, частин споруд, предметів

Назви релігійних предметів - 33 номінації (*Біблія, вервичка, вітраж, Діяння, дзвін, домовина, Євангеліє, Завіт, заповідь, ікона, кадило, картинка, Книга Мойсея, Коран, ладан, лампада, мантія, молитва, молитовник, монаше вбрання, Писання, підрядник, плащі з малиновими хрестами, Псалом, риза, ряса, світлина, Святе Письмо, сутана, Талмуд, Тора, труна, хрест*) у 210 контекстах, а споруд, частин споруд та місць - 14 (*амвон, анфілада, віттар, дзвіниця, каплиця, келія, кладовище, монастир, пантеон, синагога, собор, храм, цвинтар, церква*) у 228 слововживаннях.

Релігійні місця повинні бути прикладом для наслідування, навчати вірян праведно жити, а натомість, за О. Ульяненком, вони є осередками вчинення гріхів, порушення заповідей: *Воно б, може, і обійшлося, та от біда, під вечір, після цієї*

гонитви, коли Лаврентій повернувся до **монастиря**, ведучи поперед себе, як табун баранів, братію, що пускала соплі та голосила, голосно каялася, то послушника Мітьку найшли мертвим („Знак Саваофа”), де монастир - „церква, будівлі й територія, належні цій громаді” [СУМ-11, IV, с. 794]. Письменник засуджує людей, які забули про перше призначення богослужбових споруд: *Спаситель лише був гарним малюнком для нього у **Володимирському соборі** („Перли і свині”); Все показово: **храми**, що глушать, як лікарняні притулки, страждання натовпу, розспіви півчих, голос попа; за цими голосами не чути слова, вписаного у Святе Письмо („Знак Саваофа”); Позірність світу починає пробиратися в **храми**, поволі облипаючи солодкою патокою слів: тоді ми заходимо до **храму** і не бачимо Бога, а лише ілюзію, твориму великими ілюзіоністами, що курять хвали, ладан поважним особам („Знак Саваофа”).*

Відбито зневажливе ставлення городян до релігійних споруд та місць (церква „будівля, в якій відбувається християнське богослужіння” [СУМ-11, XI, с. 202], собор „головна чи велика церква міста; головна церква в монастирі” [СУМ-11, IX, с. 433]): *На розі Червоноармійської, біля **собору**, де цигикали і фальшивили на органах, його пронесло, з кров’ю, та так, що він не міг сісти, а стовбичив, тупо спостерігаючи, як тепла червоно-жовта рідина збігає по литках („Знак Саваофа”); ..ай-ай-ай залізли на **церкву**, б’ють сокирою, а батюшка заюшеними губами говорять, молитви липнуть до губів... („Сталінка”); Можливо б, у цьому було якесь продовження, але у тому році **церковку** обікрали („Дофін сатани”).*

Письменник нагадує, що храм - це „будівля, де відбуваються богослужіння, релігійні обряди” [СУМ-11, XI, с. 136], а не осередок збагачення й розпусти духівників: *..хоча б до цих золотих цибулин **храмів**, де шастали шестисоті мерседеси, а батюшки ситі, впевнені, що піддавали анафемі буржуазний західний світ, муркали у мобільні телефони, користалися телевізорами виключно з Німеччини, заводили коханок, далеких від православ’я, віддавалися сумнівним утіхам та бесідам з тонкошійми келійниками („Знак Саваофа”); Дощ падав з того боку міста, просто на золочені бані **церков**, гостроверхі дома, з соляріями і таким іншим („Серафима”).*

Не оминув О. Ульяненко проблему релігійної ворожнечі щодо переходу православних церков Московського патріархату до утвердженої Української православної церкви: *Дірко витягував жезлом руку, возив пальцем по намальованих церквах: „Оце правильна, а це ні...”* („Вогненне око”); *Святенники сперечаються до сині на губах, до апоплектичних ударів, яка церква правильна, яку треба зносити* („Вогненне око”).

Для розуміння занепаду релігійності письменник через думки своїх героїв передає їхню зневагу до релігійних споруд, як до тюрем, моргів та туалетів: *Другого дня цей низькорослий, з крутою щелепою чолов’яга вже вільно пересувався багатоповерховим комплексом, що йому нагадував чи то монастир, чи то модернову церкву, чи просто морг* („Софія”); *Спірне питання, бо через три тижні після цього прикрого інциденту мама її, що проживала у Східному Лондоні, вийшла заміж, а донька за непотрібністю перекантувалася до діда з бабою, двох божих створінь, що плутали туалет з церквою, а бібліотеку приймали, принаймні, за філіал крутого банку* („Квіти Содому”); *Потім він напише: „Усі храми, тюрми, морги мають оптимістичну властивість бути подібними, як дні узимку...”* („Софія”).

Для позначення місця, де ховають померлих, письменник використовує дві назви – *кладовище* „місце для поховання померлих; цвинтар, грибовище (у 1знач.)” [СУМ-11, IV, с. 172] і *цвинтар* „місце відведене для поховання померлих; кладовище” [СУМ-11, XI, с. 185]: *На нього повіяло вологим і чистим повітрям, наче на тому львівському кладовищі* („Жінка його мрії”); - *Ні. Він на цвинтарі, - Марго відверто дивилася на мене своїми зеленими очиськами* („Ангели помсти”).

О. Ульяненко використовує багато назв книг релігійного культу, сакральних текстів, доводячи цінність писаних сакральних джерел, що виконують такі функції:

- дають знання: *Хтось шукає у Біблії відповіді на всі маразми, помічаючи їх, і вірить, що ніколи не втратить рай* („Софія”); *Святе Письмо. Заглянь у нього: хто має вухо, той почує. Там все сказано. Слухай гласу Господнього, а він*

записаний на скрижалях пророками („Дофін сатани”); Знання дається Богом через обрані народи, а відтак через **Писання** і пророків („Вогненне око”);

- зцілюють душу, допомагають: *Софія* зараз сидить на березі океану, читає **Євангеліє** і згадує зі сльозами всіх, кого убила („Софія”); Він кістяною гребінкою розгрібав волосся, витягував свою кишенькову потріпану **Біблію**, і, ворушачи губами, читав („Знак Саваофа”); ...а ось я тобі, донечко, **молитовку** до екзамену, на бумажечку написала („Дофін сатани”);

- навертають людей до віри: *Льона* продовжував виводити шматки промови, додаючи туди кілька рядків і **Старого Заповіту, Євангелії, Псалмів** („Знак Саваофа”); Так він потрапив у таємне Братство незрозумілого віросповідання, але з усіма атрибутами **Ветхого, Нового Завітів**, кабали і зороастризму („Перли і свині”);

- викликають здивування й захоплення: *Поодинокі* заблукалі туристи робили знімки, бо *Лаврентій* здорово постарався, вирізаючи сцени, події, - видавалося, що ця стела умістила всі сторінки **діяння апостолів, святих** („Знак Саваофа”).

Автор згадує також нехристиянські пам'ятки: Він підтримував однією рукою фемінізм, іншим боком він приставав до мусульманських фундаменталістів. Цей ублюдок щиро диктував **Коран, Святе Письмо, Тору і Талмуд**. Він встигав, де тільки міг, бо дійсно кращого, щоб запудрити мізки, не дошукатися по всіх регіонах („Знак Саваофа”), де *Коран* „книга, що містить виклад догм і положень мусульманської релігії” [СУМ-11, IV, с. 286], *Тора* „в іудаїзмі - назва першої частини біблії - П'ятикнижжя Мойсея, а також пергаментний сувій з цим текстом, що зберігається в синагозі” [СУМ-11, X, с. 199], *Талмуд* „збірка релігійних, правових і побутових правил іудаїзму, що ґрунтується на тлумаченні книг Старого завіту” [СУМ-11, X, с. 28].

Окрім святих книг, О. Ульяненко надає важливого значення й іншим символам християнського культу та вірить у їхню чудодійну силу, зокрема святим предметам: *Юлія* прислала йому *то хрестика, то вервечки* через сестру *Клементу*, зігнуто роками, з гачкуватим носом монашку; іноді це були світлини святих або *Діви Марії* („Знак Саваофа”); У нашому випадку *Таня* зробила з неї

амулет і носила у красивому мішечку разом з натільним **хрестиком** („Ангели помсти”); **Вервички** з сандалового дерева, **молитовник**, обтягнутий зеленою шкірою, що поміщався якраз у кишеньку, там, де серце („Дофін сатани”); **Ракша** знайшов **ікону**, найкращу, як йому видавалося, і примостився для молитви там („Дофін сатани”). Іноді вказано конкретні імена святих, зображених на іконах: ...і йому видавалося, що витягував він ті спогади з липкої і смердючої багнюки, очищав дбайливо і клав перед **іконою архістратиґа Михайла** („Дофін сатани”); „Нехай він краще поспробує її, а потім як Бог дасть..” - і тато перехрестився на **ікону Миколи Чудотворця**, яку придбав десь далеко у смоленських лісах за три гривні („Ангели помсти”).

Одяг як одна з обов’язкових атрибутів священика також сприяє колоритному змалюванню святих отців: **Священик** лежав у скривавленій зеленій рясі. Кров проступала на **ризі** чорними плямами („Дофін сатани”); **Юлія** приходила завжди вчасно, шурхочучи випрасуваним своїм темним одіянням, ховаючи свої блискучі, підсвічені молодістю очі; крізь **рясу** було видно стрункість її тіла, її гнучкість, яка здається, чинила супротив строгій обітниці, - і тут **Лаврентій** відчув, що його опосідає сум („Знак Саваофа”); А даліше дивлюсь, **батюшка**, правда не в **підряснику**, похлопиво так озиряється, а з ним хлопчик якийсь... („Знак Саваофа”); Так він робив на колінах довге коло, підтикаючи свою патріаршу **мантію**, осінивши себе хрестом.. („Знак Саваофа”); **Мітька** тримав у затиснутих скрючених пальцях **шматок чісісь сутани**, клоччя волосся („Знак Саваофа”). Трапляються випадки, коли письменник описує одяг священнослужителя незвичайно, звертаючи в такий спосіб увагу читача на важливі деталі: **І він побачив чотирьох вершників**, вони летіли на конях, вітер роздирив їхні **плащі з малиновими хрестами** („Дофін сатани”); Він радісно її зустрічав, але очі шукали, зависаючи в повітрі лагідними сірими скельцями, чогось іншого, начебто те, що зараз відбувається, є помилкою, зараз все проясниться, і **Юлія** зайде, шурхотячи своїм **монаршим вбранням** („Знак Саваофа”).

Прозаїк дивується й засуджує тих, хто зневажає святині: *...викинув геть до сміттєбака **Біблію** разом з томами Карла Маркса і Владіміра Леніна („Знак Саваофа”); ...а тракторист уже ворота поламав, і **ікона Миколи Чудотворця** в багно... („Сталінка”); ...батько Лопати повистелював **іконами** підлогу у свинарнику, став потому, взявся у боки і горланить через тин, пританцьовуючи, до брата мого: мов, „**Никифоре, покарав мене Бог, га?**” - і сміється, сміється... („Сталінка”); **Псалми**, уривки плуталися з самою молитвою, а попереду лежав безлюдний простір, і він, Андрюха Лямур, чомусь вирішив, що все - хана („Знак Саваофа”); ..потім на блошиному ринку він придбав **Святе Письмо**, вірніше, сектантську Біблію, з коментарями, які він піддав нищівній критиці, записавши все у тлустого, грубого зошита („Дофін сатани”); Його сполошив якийсь гамір, чи то з переляку, чи то навмисне він розірвав **світлину з Дівою** („Знак Саваофа”); - „**Митрофанушка, ти що, святий хрест** херовиною називаєш! А не боїшся, що Господь Бог покарає?” - майже єхидно запитав Лаврентій, наче згадка про Бога мала небагато відношення не лише до самого сану отця настоятеля, а взагалі до його особи („Знак Саваофа”).*

Отже, письменник активно використовує назви релігійних споруд у прямих значеннях для опису осередків вчинення гріхів, порушення біблійних заповідей, релігійної ворожнечі. Його персонажі говорять про тюрми, морги, туалети, будівлі й місця, пов'язані з релігійними обрядами, головню як про споруди, не виокремлюючи їх святість та особливі функції. Натомість про найменування різних культових книг, текстів, предметів (переважно християнського віросповідання) він говорить з великою повагою. Найменування одягу священнослужителів допомагають О. Ульянєнкові колоритизувати образи духівників. За потреби він їх замінює описовими конструкціями.

2.1.3. Назви процесів, свят

У цій групі зафіксовано 46 номінацій (*анафема, богослужіння, буддизм, Великдень, вертеп, Всеношна, іудейство, канонізація, Кінець Світу, літургія, Маковія, мантри, мяса, молитися, освячувати, панахида, Пасха, піст,*

побожність, Покрова, поминки, посвята, постриг, похорон, Пречиста, причастити, причастя, Пришестя, проповідь, процесія, Псалми, Різдво, Святвечір, Спас, спів, спіритизм, сповідь, таїнство, Трійця, упокій, хресний хід, хрестини, хрестити, хреститися, християнство) у 235 слововживаннях.

Письменник часто констатує процес моління, що очищує людину, за допомогою слова *молитися* „звертатися до бога, до святих з проханням, подякою; проказувати слова молитви” [СУМ-11, IV, с. 784]: *Сусід через хату, гомосексуаліст Бронька, клепає язиком: прокрався, мовляв, а потому пристав до секти Єговітів, пробував стужити горе у постах і **молитвах** та суспільному зляганні („Сталінка”); **Моліть** його і він дасть, як я прошу про вашу поміч, бо немає нічого земного, щоб чуже було нашому Богу („Знак Саваофа”); *Всі враз у цьому гуркоті й диму разом з мормонами почали ревно **молитися** („Знак Саваофа”); Він **молився** щиро, хоча не знав жодної молитви („Дофін сатани”); Він **молився** щиро, затято, але до храму не заходив („Дофін сатани”).* Не всі його герої знають молитви, але добре знають останнє слово в молитвах - *амінь* „стверджувальна част. вживається як заключне слово в молитвах, проповідях; вірно, істинно” [СУМ-11, I, с. 39]: *Якусь хвилю повагався і прочитав кілька уривків із молитов, псалмів, удовольнившись наприкінці словом „**амінь**”, перехрестився, як колись учили, а може, й не так, і, гнаний голодом, подався до хижі спати („Сталінка”).**

О. Ульяненко відображує церковні обряди, засуджуючи їх супровід зловживанням спиртних напоїв, нерідко з участю священників: *Й ось вони, все сімейство - семеро - порозвалювалися за трофейним столом із гнутими ніжками, лили, для початку помалу, по чарчині, „хароша водка, а в том году лучше було”; спершу й не добереши, що то: **хрестини, похорон, уродини** („Сталінка”); Іноді Ракші здавалося, що світ легко навчився наспівувати похоронні марші, потім копати могили, потім святкувати день **похорон**, аж з тим небіжчика спалювали, закопували, ставили „на попа”, підвішували за ноги („Дофін сатани”); - *Її **поховали***, - сказав капітан і підійшов до бару, дістав звідти пляшку „Смірновської”, налив одну чверть у грановану склянку, випив залпом, подумав,*

потім ще налив („Жінка його мрії”); Ракша тієї ж хвилини зовсім погано подумав про Генерала, згадавши, як той потайки бігав на **сповідь**, а там запився разом з попами, і разом вони кричали наперебій пісень церковних та православних, сороміцьких та злий тюремний блатняк, а батюшки плакали, тільки Генерал робив трагічне обличчя („Дофін сатани”); Навіть, стерво, чарку за **упокій** не випила („Дофін сатани”); - А потім перехрестився, чи ще щось там, ну да, точно перехрестився, наш місцевий батюшка ще **хрестив** його, та з п'яну дав якесь чудернацьке ім'я („Богемна рапсодія”), де використано релігійні лексеми на позначення процесів у прямих значеннях: *хрестини* „мн. християнський церковний обряд хрещення, а також частування, святкування після цього обряду” [СУМ-11, XI, с. 140], *похорон* „обряд проводів і поховання тіла померлого” [СУМ-11, VII, с. 457], *сповідь* „у православній і католицькій церкві - обряд покаяння в гріхах перед священником і відпущення ним цих гріхів” [СУМ-11, IX, с. 550], *упокій* „дія за значенням *упокоїти*” → *упокоїти* „див. *упокоювати*” → *упокоювати* „церк. у релігійних уявленнях - давати кому-небудь вічний спочинок (про бога, смерть)” [СУМ-11, X, с. 465], *хрещення* „релігійний обряд, який відправляють над новонародженими або дорослими на знак прилучення їх до християнської церкви” [СУМ-11, XI, с. 143].

Згадано процес *канонізації* „церк. книжн. дія за значенням *канонізувати*” → *канонізувати* „церк. робити каноном (у 1знач.); зараховувати до числа святих” [СУМ-11, IV, с. 89]: *Еллада навіть не намагалася зупинити цю процесію, а видавалося, що, навпаки, щиро вітала таку подію, як **канонізація** Миколи II, колишнього російського самодержця, в народі прозваного Кривавим, а, подивись, повернулося щось у сферах вишніх, і попливло іншим руслом („Знак Саваофа”)*.

За легендою, коли було захоплено Візантію, мешканці у молитві звернулися до Богородиці з проханням про порятунок. Богородиця з'явилася перед людьми, вкривши їх своїм покровом (омофором). Українці *Покровою* назвали релігійне свято, що „відзначається православною церквою першого жовтня за старим стилем” [СУМ-11, VII, с. 51]. Нині на свято Покрови в Україні призначено ще й День захисника й захисниці України. Вважають, що Богородиця оберігає

українських вояків: „Завтра свято, **Покрова**”, - бухтіли солдати („Вогненне око”).

О. Ульяненко вважає християнські обряди продовженням язичницьких. Наприклад, *Святвечір* „церк. вечір перед Різдом” [СУМ-11, IX, с. 101]: *Уявляєте, вони досі виставляють на так званій **святвечір** кутю для домовиків; вони моляться на ікони, за якими плачуть музеї всіх країн світу, мажуться смердючою рідиною, що у них зветься миром; а вчора гурток молоді зійшовся на Шовгенісі і влаштував справжню оргію („Вогненне око”).* Він вірить в народні прикмети, пов’язані з релігійними святами (наприклад, у хороший урожай чи нешвидкий прихід зими): *Того дня, перед самою **Пасхою**, дощ полив - чистий, яскравий, великими, як черешні, краплями („Знак Саваофа”); Змовкли пугачі, посідавши мокрими еліпсами на призьбах домівок, у ряд, одне проти одного. Дощ періцив цілу ніч, а вранці надавила на груди **Покрова** („Вогненне око”).* У творах натрапляємо на назви багатьох релігійних свят: *Великдень, Маковія, Пасха, Пречиста, Різдво, Спас, Трійця* та ін.

2.1.4. Назва *душа*

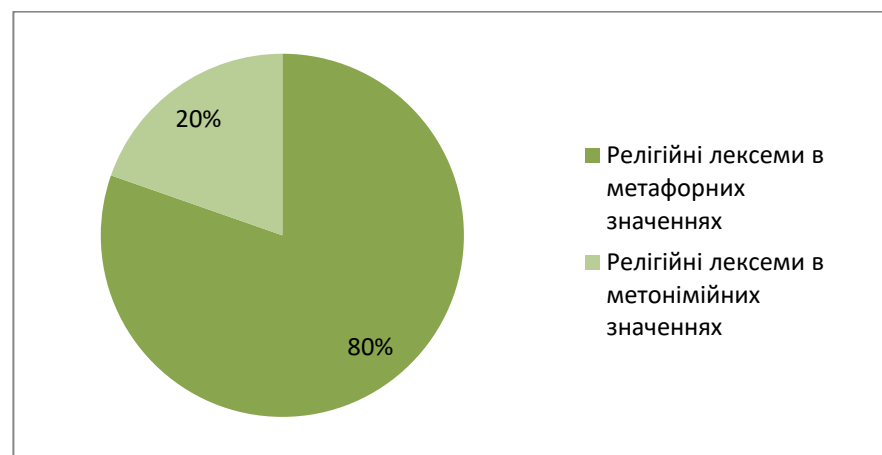
Основою життя людини є *душа* „за релігійними уявленнями - безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини” [СУМ-11, II, с. 445]. Знайдено 21 слововживання. Душі своїх героїв О. Ульяненко описує в моменти страху, переживань, пізнання: *Тоді приходив дійсно страх, як на тій пустинній дорозі під прямовисним сонцем, де піднімала **душу** його моторош, жах холодний, і тоді він відчував її, **душу**, що ворушиться сухим листком, маленьким і дрібним („Дофін сатани”); З точністю можна сказати, що президент був карликовим диктатором, котрий диктував закони й угоди у себе перед люстром і в **душі** теж переживав... („Перли і свині”); Віталія зацікавила таємниця людської **душі** („Вогненне око”); Хто наважиться зазирнути у глибини власної **душі**? („Вогненне око”); Порок - це стан **душі** у пошуках найціннішого („Квіти Содому”).* Прозаїк стверджує, що в світі дуже багато спокус, які віддаляють людину від Бога і райського життя, і потрібно

розуміти, що кожен вчинок впливає на наше майбутнє і що життя швидкоплинне: *Кокс зближував нас більше, ніж будь-які розмови про спасіння душі і всілякий такий непотріб, коли справа зав'язана на вживанні наркотиків, капосних таємних звичках, грі в карти, більярд і шахи („Квіти Содому”)*.

Отже, О. Ульяненко часто використовує в своїй творчості релігійну лексику в прямих значеннях, а саме: назви осіб, назви місць, споруд, частин споруд, предметів, назви релігійних процесів, свят та назву *душа*. Серед найактивніших - слово *Бог* із значною кількістю його синонімів. Описуючи групу назв осіб та групу назв місць, споруд, предметів, пов'язаних з тим чи тим релігійним культом, письменник гостро критикує кримінальні схильності, збочення духовенства, і осіб, що мають стосунок до церкви (*віруючі, паломники*), засуджує пияцтво під час здійснення релігійних обрядів. Відображуючи проблему релігійної ворожнечі, він стверджує власну позицію: *душа* - основа життя його героїв, вона керує їхніми вчинками, є показником психічного стану людини, незалежно від віросповідання.

2.2. Релігійна лексика в системі художніх образів: семантико-стилістичний аспект

Функціонування метафорних значень переважає над метонімійними (див. рис. 3).

Рисунок 3. Порівняльна характеристика кількісних показників актуалізації релігійних номінацій у *метафорних* і *метоніміїних* значеннях (за творами О. Ульяненка)

Метафори є не лише тропами художньої мови, а й джерелом виникнення нових значень. У метафорі відображена здатність людини усвідомлювати подібність різних індивідумів, класів об'єктів, а потім переносити за цією подібністю одні назви на інші.

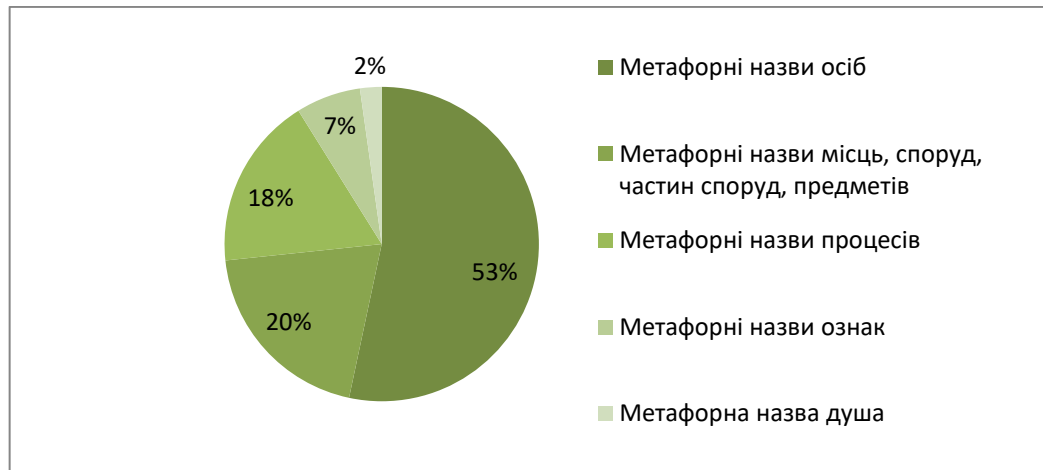
Слова у метафорних значеннях виконують найрізноманітніші функції. А. Слюсарчик, зокрема, досліджуючи метафору в українськомовних європейських інтернет-ресурсах [61, с. 170-175], визначає призначення метафоричних перенесень так:

- прагматична функція (вплив на погляди та переконання того, хто сприймає інформацію);
- номінативна функція (називання предметів дійсності);
- концептуальна функція (здатність формувати нові концепти на основі уже сформованих);
- моделювальна функція (репрезентація і осмислення реальності, формування картини світу);
- гносеологічна функція (формування сфери вторинних предикатів, означень і дієслів);
- пізнавальна (евристична) функція (осмислення нового об'єкта дослідження, спираючись на знання про інші, вже відомі типи об'єктів);
- аргументативна функція (переконання аудиторії в слушності певних думок);
- активаційна функція (активація сприйняття адресата);
- образно-естетична функція (надання мовленню більшої експресії);
- інформативна функція (відображення особливостей свідомості певного мовного соціуму, реалій дійсності).

Завдяки метафорному використанню релігійної лексики О. Ульяненко переносить назви **релігійних** предметів та явищ усіх лексико-семантичних груп, які функціонують у його творах у прямих значеннях, здебільшого на характеризовані **нерелігійні** предмети та явища. Це, зокрема, назви осіб, назви

місць, споруд, частин споруд, предметів, назви процесів, назви ознак та абстрактна релігійна назва *душа*.

За допомогою суцільної вибірки нам удалося виявити 45 релігійних номінацій метафорного типу, що становить 183 слововживання.

Рисунок 4. Частотність використання релігійних номінацій у метафорних значеннях за лексико-семантичними групами (за творами О. Ульяненка)

2.2.1. Метафорні назви осіб

Лексему *дух* О. Ульяненко використовує в первинному прямому нерелігійному значенні „розм. процес удихання й видихання повітря (*перев.* у сталих словосполученнях); дихання” [СУМ-11, II, с. 442]: *...вона була стерильно чиста, як і її нагота, від якої запирало дух* („Знак Саваофа”); *Він підлетів у повітря великою чорною комахою, а коли опустився, то вже без духу гепнув кривавим урвищем на теплий, прогрітий до м’якого асфальт* („Знак Саваофа”). Але часто слово *дух* має значення „внутрішній стан, моральна сила людини, колективу” [СУМ-11, II, с. 442]: *Ланік виставляв ногу, дивився у дзеркало, що відкидало білі розводи туалетної кахлі, і говорив про життя, про революцію, про сильних духом* („Квіти Содому”); *Уроки злиднів давалися знаки - навчили невтомної боротьби духу, що в порівнянні з ними фізичні терзання були не чим іншим, як прелюдією скаженого віслюка до злучки* („Вогненне око”).

Письменник називає людей *ангелами*, описуючи при цьому їхню привабливу зовнішність чи рід діяльності: „*перен., заст.* про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь

щось гарне, приємне” [СУМ-11, I, с. 44]: *Правда, та дівчина в метро гарна з лиця, але скляні, божевільні очі, чи просто скляні, а коли вона розкриває їх - спить в метро **ангел**, ніжний білий **ангел** („Богемна рапсодія”); ..єдиний яскравий спогад - це мідноволосий **ангел** - її мама - у синій, з блискітками, сукні, співає сумну і прекрасну пісню, від якої хотілося плакати і робити казна-що, чого ще маленька Таня не розуміла („Ангели помсти”); У цій історії він був добрим **янголом** (про лікаря) у сім’ї („Ангели помсти”); Ясненько нам, звідки вона іде; зупиниться, облизує рожевим язичком морозиво - **янголь**, а придивися, ззаду хвіст („Вогненне око”)*. Також використовує прикметник *ангельський* у значенні „перен., розм. який відзначається ласкавістю, покірливістю, ніжністю, добротою і т. п.” [СУМ-11, I, с. 44]: *Тихими лілейними вечорами його новий приятель, ще зовсім не коханець, грав на гітарі, закинувши **ангельське** обличчя, з вигостреними скулами, але м’яко зрізаними тінями вроди, і його слова лилися, як обірвані кимось шматки печалі („Дофін сатани”)*.

Натрапляємо на називання художніх героїв себе *Богом* „перен. найбільший умілець у чомусь, наймогутніший володар чого-небудь” [СУМ-11, I, с. 207]: *Тому що я був **Богом**. Я був тим, що створював себе і свій світ („Перли і свині”)*.

Зневажливо описано діяльність викладачів за допомогою лексеми *напівбог* „незвичайна, особлива людина, яка виділяється чим-небудь серед інших” [СУМ-11, V, с. 145], що має іронічний відтінок: *...для Шмулевича оті підтоптані професори та істеричні вчительки були не більше, ніж підвальні щури та сопливі поліцаї... вони із затятою зверхністю **напівбогів** безоглядно вбивали в голови отим висловухим селякам ще за шкільними партами: треба так, і ані кроку не руш („Вогненне око”)*.

Для вираження зневажливого ставлення до людини чи незадоволення будь-чим письменник часто використовує лексеми:

- *чорт* у кількох значеннях:

1) „перен.,розм. хто-небудь умілий, жвавий, меткий, хитрий, сміливий і т. ін.” [СУМ-11, XI, с. 362]: *-Е-е-е, один хрін. Цей би **чорт** знайшов би... А так шанс горло промочить („Знак Саваофа”); Його ще прозивали Шульгою, але де там*

розібрати, як він користався своїми кінцівками, цей безногий **чорт** („Ангели помсти”);

2) „розм. уживається для вираження великого роздратування, досади” [СУМ-11, XI, с. 362]: *Жовте озерко затуманилося у голові, попливло, повернулося і - світ набрав чітких обрисів, зробився надто близьким, щоб його всерйоз сприймати, але в голову влітали і залазили, під'їздили всі **чорти**, всі спогади, все неприглядне минуле („Дофін сатани”);*

3) „перен., у знач. присл. чортом: а) по-молодецькому, браво; б) дуже спритно; вправно” [СУМ-11, VI, с. 624]; *Губи доктора лукаво, солодко змієюю вигнулися в усміху; він мовив далі, натужно, ніби враз несподівано прибитий, пройнятий чужою бідую: „Ну й запахло підкинули найсвятіші вам. Латина для вас стала що **чортом**... А? Уже б давно, кажу, були в Європі...” („Вогненне око”);*

4) „розм. уживається як лайка” [СУМ-11, XI, с. 362]: - **Чорт**, всі ми хворі на пам'ять, - мовив до себе („Зимова повість”); - **Чорт**, у мене фотосесія на четверту, - сказав він („Жінка його мрії”); - **Чорт!** - закричав Величко. - Принеси води („Жінка його мрії”); **Чорт**, цього нам ще не вистачало... („Софія”);

- чортик „зменш. до чорт” → чорт „перен.,розм. хто-небудь умілий, жвавий, меткий, хитрий, сміливий і т. ін” [СУМ-11, XI, с. 362]: *Такий собі лубковий **чортик**, що зіскочив з картинок православних святців („Жінка його мрії”);*

- чортиця „те саме, що й чорт” у значенні „перен.,розм. хто-небудь умілий, жвавий, меткий, хитрий, сміливий і т. ін.” [СУМ-11, XI, с. 362]: *Ясенько нам, звідки вона іде; зупиниться, облизує рожевим язичком морозиво - янголь, а придивися, ззаду хвіст. **Чортиця**. Прийде додому, залиже чоловіка, нагодує діток („Вогненне око”);*

- чортівня „те саме, що чортівиння” → чортівиння „розм.перен. щось незрозуміле або безглузде, неодоладне” [СУМ-11, XI, с. 365]: *...білявенький коротун, весь запітнілий, що говорив, захлинаючись власною слиною, видавалося б, що зовсім не переконливо, але дивись, така **чортівня**, через днів три він*

починав вірити в кожне його слово („Дофін сатани”); Чому, коли починаєш думати про Бога, до голови лізе всіляка **чортівня**? („Квіти Содому”);

- чортів: І це, **чортів** педік, усе? („Ангели помсти”);

- бісів „лайл. капосний, лихий, поганий” [СУМ-11, I, с. 190]: - Макс трахає цю... - За трубкою хрюкнуло. - **Бісів** відморозок. А той червоний ящик? („Квіти Содому”);

- демон „перен., заст. уособлення якого-небудь пороку, пристрасті і т. ін.” [СУМ-11, II, с. 239]: Демоніца! Ми виженемо з тебе **демона!** („Знак Саваофа”); Дбайливо переховавши залишки на пустирищі, під холодним вітром; що доносив п’яні крики десь від Милославської, він вже повертав назад, коли почув хриплявий голос, що видався йому криком з преісподні: - А що ти, **демон**, тут робиш? („Дофін сатани”).

- демонський „те саме, що демонічний” → демонічний „перен. власт. людині з сильним, вольовим характером” [СУМ-11, II, с. 239]: Життя - глупота, і той глупий, котрий намагається прожити його за власним планом. Фаталізм не має смаку. Але плани смердять **демонською** сіркою. Хто не дурний, той не входить у чертоги вищих, а спить там, біля порога, собакою з оксамитовими очима („Квіти Содому”);

- лукавий „заст. грішний, нечестивий” [СУМ-11, IV, с. 553]: А так брись, **лукавий**, з-перед очей моїх! („Знак Саваофа”);

- нечистий „перен. який виражає порушення загальноприйнятих норм поведінки; гріховний, аморальний” [СУМ-11, V, с. 404]: Йона йоршакувато ворушився; Микитка ухопив костура, забігав навколо: „Пшол **нечистий**звідси! Пшол!” - Горік залився безтурботним, здавалося б, тихим сміхом, ухопив цеглину, розбив собі лоба - „на, поп, пасматрі - що, викуси”, - і побіг; Йону тягло до пропрілих стін, під низькі склепіння льохів („Сталінка”);

- нечисть: окрім первинного нерелігійного значення лексеми нечисть „збірн. перен. тварини, комахи і т. ін., що викликають у людини огиду, неприємні почуття і т. ін.” [СУМ-11, V, с. 404], як у контексті: Лінда пішла, якось непевно дивлячись під ноги, наче там повзали сколопендри, гадюки і різна **нечисть**

(„Жінка його мрії”), *нечисть* - це „перен., зневажл. негідні, нікчемні люди, переважно вороги, що викликають зневагу, презирство” [СУМ-11, V, с. 404]: *Генерал дозволив публічні будинки. Читали указ? Тепер поменшає цієї нечисті* („Зимова повість”); *Ось, усі кажуть, що гомосексуалісти - нечисть, але придивіться: яка витонченість... чи спроможні ви так мислити...* („Вогненне око”);

- *сатана* „людина, яка порушує релігійно-моральні догми, настанови і т. ін.”: *Йди, Сатано! Ти служиш Сатані, - заверещала Ориська неправдоподібно тоненьким голосочком, потім зайшлася і зовсім не своїм гласом; зійшла піною, як ванночка з піною для бриття* („Дофін сатани”).

У творах функціонує лексема *апостол* в іронічному метафорному значенні „перен., книжн. гарячий послідовник і проповідник якого-небудь учення, ідеї і т. ін.” [СУМ-11, I, с. 55]: *Щой умів робити чорний і риплячий, наче водопровідний шланг, Абрахам Лі. Перш за все він нам показав папери: посвідчення, що він є громадянином України і що він є наступником одного з апостолів на Землі. Ім'я апостола делікатно не вказувалося, що і підтверджувало далекоглядність і скромність такого авантюриста, як Абрахам Лі* („Перли і свині”).

Лексемі *пророк* використано у двох метафорних значеннях, зафіксованих у словниках:

- „ірон. той, хто непереконливо, безпідставно передбачав що-небудь” [СУМ-11, VIII, с. 272]: *...вона (врода. - Н. Я.) розтопиться у сонячній бовтанці дня, як тиха і непомітна птаха, серед тисячі облич, рук, голів, ні, балакучих слинявлених ротів кухонних пророків* („Дофін сатани”); *Ростислав почав спочатку плутано розказувати про часові пояси, про магнітні пояси, про біологічні цикли. Коротше, всю ту байду, що задвигаютьпо ящику новоявлені пророки* („Квіти Содому”); - *Хо-хо-хо, - крикнув хтось. - До нас мандрує пророк Ілія! - А де ти свого Христа загубив?... Борька, що тут у тебе за зоопарк!? Блін, що тут у тебе твориться. Єрусалим, шолі?!* („Знак Саваофа”);

- „поет. провісник майбутнього” [СУМ-11, VIII, с. 272]: *Лі піднімав руку, наче тобі Фідель або Че, як один з пророків, і говорив: - Чого хоче Господь Бог? („Перли і свині”)*.

Одним із актуалізованих значень лексеми *пророк* є **оказіональне значення**, що передає негативне ставлення мовців до релігії, насміхання з тих, хто віддає своє життя молінню до Бога, - це „ірон. ігумен”: *І тут з'явився Лаврентій. Він ішов, здавалося, їм назустріч, а вітер колошматив його рубище. - Хо-хо-хо, - крикнув хтось. - До нас мандрує пророк Ілія! А де ти свого Христа загубив?... Борька, що тут у тебе за зоопарк!? Блін, що тут у тебе твориться. Єрусалим, шолі?! („Знак Саваофа”)*.

Осіб духовного сану художні персонажі часто засуджують, називаючи їх *содомщиками* за порушення релігійно-моральних догм, настанов: *Він зробив козирком свою важку, брунатну, мов ебоніт, долоню, глянув на отця настоятеля, заговорив спокійно: - Що тобі, Митрофанушка, тут треба? Іди до своїх содомщиків („Знак Саваофа”)*.

Для того, щоб вказати на кого-небудь кращого від іншого за певною ознакою, вчинком, письменник використовує номінацію *святий* „перен. морально чистий, благородний, бездоганний у житті, поведінці тощо” [СУМ-11, IX, с. 101]: *- Ілона свята, батя, - Андрій смачно облизав губи („Знак Саваофа”)*. Іноді таке використання має іронічний підтекст: *Земля западеться, але про нього згадають, поведуть на бантину чіпляти, щоб довше ніжками сучив, висмикував, і перед смертю він дізнається, коли очі повилазять, що лікарша його була святою („Дофін сатани”)*.

Отже, у цій групі О. Ульяненко називає героїв своїх творів як *богами, напівбогами, ангелами*, так і *демонами, лукавими, нечистими, нечистю, сатаною, чортами*. *Чортівня* - це все незрозуміле. Поряд із прямими нерелігійними значеннями лексеми *дух* і *нечисть* використано і в метафорних (порівн.: *дух* „розм. процес удихання й видихання повітря”; *нечисть* „збірн., перен. тварини, комахи і т. ін., що викликають у людини огиду, неприємні почуття і т. ін.” - *дух* „внутрішній стан, моральна сила людини”; *нечисть* „перен., зневажл. негідні,

нікчемні люди, що викликають зневагу, презирство”). Лише одне з метафорних значень у словах цієї групи є okazіональним - „ірон. ігумен” у лексемі *пророк*.

2.2.2. Метафорні назви місць, споруд, предметів

Лексему *рай* використано для позначення чогось позитивного:

1) „перен. красива, благодатна місцевість” [СУМ-11, VIII, с. 441]: *Уявіть собі площину в сто гектарів з червоного мармуру, засіяного квітами. Серед цих квітів, посеред цієї велетенської плити стояла труна з тлінними останками ТОГО, ЩО ДАРУЄ ЖИТТЯ. Наразі він усім під носа тицьнув дулю і відправився у свій динозаврячий **рай** чи пекло („Перли і свині”);*

2) „перен. чудове, спокійне, щасливе життя” [СУМ-11, VIII, с. 441]: *Хтось шукає у Біблії відповіді на всі маразми, помічаючи їх, і вірить, що ніколи не втратить **рай** („Софія”);*

3) „перен. насолода, блаженство, щастя” [СУМ-11, VIII, с. 441]: *Тихий жіночий **рай**, викоханий із дитинства. Жінки вмють тягати свої мрії, як і свої лахи, з кімнати в кімнату, з поверху на поверх, із року в рік, і там намотують цілі тисячоліття („Там, де Південь”).*

Поширеною є лексема *пекло* у таких значеннях:

1) „перен. нестерпні, жахливі умови, обставини” [СУМ-11, VI, с. 111]: *Дивна штука: наша свідомість нашіптує на вушко тільки те, чого ми самі бажаєм; і потім хтось ображається, що життя перетворилося на **пекло**.. („Жінка його мрії”); Затуляючись ліктем, він намацав поглядом куряву, смердюче **пекло** приміських смітників - ось він, Мідний Бик, казан, місце зборища жеброти („Вогненне око”);*

2) „перен. тяжкий душевний стан, моральні муки” [СУМ-11, VI, с. 111]: *...він ловить наостанок скрушно похилену, вибілену старістю й невдачами голову батька: мовляв, така сопля, а за собою носить ціле **пекло**... („Вогненне око”); - Дитинко, у тебе в очах **пекло**... Він пошукав допомоги поглядом у Тані, як це робив раніш, але нічого, окрім чорнильної ночі, там не знайшов („Ангели помсти”);*

3) „перен. дуже небезпечне місце” [СУМ-11, VI, с. 111]: *Уявіть собі площину в сто гектарів з червоного мармуру, засіяного квітами. Серед цих квітів, посеред цієї велетенської плити стояла труна з тлінними останками ТОГО, ЩО ДАРУЄ ЖИТТЯ. Наразі він усім під носа тицьнув дулю і відправився у свій динозаврячий рай чи **пекло** („Перли і свині”);*

4) „перен. спека, жара” [СУМ-11, VI, с. 111]: *Ми чекаємо. Посеред забльованих тіл, серед криків. Хто кричить? - запитує Ранкове Сонце. А мені хоч і всі хором і під кулеметним вогнем. На сковорідці у **пеклі** („Квіти”).*

Використано лексему *могила* „перен. смерть” [СУМ-11, IV, с. 772]: *Спокій завжди є спокій **могили**, інакшого не шукайте („Там, де Південь”); Але від того віддавало холодом **могили**. І єдиною жінкою, котру він узяв на підлозі, встеленій великими пухнастими рушниками, плутаючись у її білизні, єдиною жінкою стала незнайомка, яка збудила і підняла в ньому любов („Вогненне око”). Слово *сопух* „сморід” [СУМ-11, IX, с. 462] підсилено означенням *могильним*: *Золтаво-голубі хвилі замкнулися над столицею, навіть над контингентом, від якого віяло **могильним сопухом** („Перли і свині”).**

У переносному метафорному значенні О. Ульяненко використовує й лексему *цвинтар*: *Чи знаєш ти, сину, наш дім вибудований на **цвинтарі**, а вони... („Вогненне око”)*

Використано лексему *храм* в **оказіональному** значенні „сукупність чого-небудь, утворена старанним зведенням до купи окремих елементів”: *Всього-на-всього він помишляв пограбувати своїх товаришів і дати дьору. Його план, котрий роками, цеглинка по цеглинці, складався у черепі, дійшов довершення. **Храм, цілий храм мрій!** („Перли і свині”).*

Дівчину, будинок письменник називає *святинею* „перен. уроч. що-небудь особливо дороге, глибоко шановане; те, що зберігають з любов'ю й пошаною” [СУМ-11, IX, с. 103]: *Таня, звісно, вирішила, що це вульгарно, бо як можна спати зі **святинею**, але її нестримно тягнуло до Ірки („Ангели помсти”); І от зараз, під теплий вітер, під вечір, що помаранчево розтоплювався у повітрі, вона вискочила і підняла свій погляд на цей будинок, начебто **святиня** якась („Софія”).*

О. Ульяненко використовує лексему *хрест* у значенні „перен. страждання, випробування, що випали на чиюсь долю” [СУМ-11, XI, с. 139]: *Гуго напівлежить, викидаючи з розірваного зіркою рота згустки вибіленої крові, говорить: „Хрест. Це все хрест! Він надто тяжкий для людини... Він більше, ніж тягар...”* („Вогненне око”).

Отже, письменник залучає релігійну лексику цієї групи в узуалізованих метафорних значеннях та експериментує з лексемою *храм*, уводячи її до своїх контекстів в оказіональному значенні „сукупність чого-небудь, утворена старанним зведенням до купи окремих елементів”.

2.2.3. Метафорні назви процесів

У переносних значеннях використано такі лексеми:

- *пророчити* „ірон. безпідставно передбачати що-небудь” [СУМ-11, VIII, с. 274]: *Про нього, у його товаристві, говорили „світла людина”, і тягнули хто до столу, хто у ліжку, набалакуючи купу компліментів, неіснуючих достоїнств, пророчили за чаркою велике майбутнє, мабуть, комірника чи сторожа („Дофін сатани”);*

- *сповідатися* „перен. відверто признаватися кому-небудь у чомусь, розповідати про щось” [СУМ-11, IX, с. 549]: *Треба справитися щодо цього у батюшки, випити чарку винця і про земне життя сповідатися („Дофін сатани”); Чи вже сповідався у цієї новенької сучки? („Знак Саваофа”);*

- *охрестити* „перен., розм. дати кому-, чому-небудь якесь найменування, назву, прізвисько” [СУМ-11, V, с. 826]: *Вона так його романтично іохрестила, майже по-столичному, з хвостатими прибалачками, але по-снобістськи грубо, людина з Хрещатика („Знак Саваофа”); - З точки зору олдового хіпі-наркомана, до яких належала більшість київських інтелектуалів, з сімей істеблішменту, яких вуличний наркоман презирливо охрестив мажором, то сам Діма Кольт скурився, тобто зробився баригою („Ангели помсти”);*

- *апокаліпсис* „перен. що-небудь катастрофічне для світу, цивілізації” [СУМ-20, I, с. 247]: *Щоправда, я згоден, що апокаліпсис починається у кожного*

в душі; лишень одне мене насторожує - чому одним прощає, а іншим ні („Вогненне око”);

- *армагедон* - лексема в метафорному значенні, не зафіксованому в новітніх словниках, - „перен. великий хаос, якась дуже велика руйнація, знищення чого-небудь”: *Якого хера, один біс, почався Армагеддон*, - сказав я. *Нарешті Ізраїль Бек звернув стривожений погляд на палаюче місто* („Перли і свині”).

2.2.4. Метафорні назви ознак

З огляду до тематики творів О. Ульяненка лексема *мертвий* є часто використовуваною в різних переносних значеннях:

1) „перен. позбавлений ознак життя” [СУМ-11, IV, с. 679]: *Місто мертвеє* („Зимова повість”); *Ніщо так не руйнується, як ілюзія мертвого міста* („Зимова повість”); *Він побачив свою розплилу тінь і, важко переставляючи ноги, мов налиті свинцем, тягнучи своє обважніле, мертве тіло підземним переходом, шморгаючи носом, здригаючись від їдкуватого щурячого духу, виповз біля Бессарабки* („Вогненне око”);

2) „перен. який не має яскравості, блиску; тьмянний, блідий (про світло, барви)” [СУМ-11, IV, с. 679]: *Червоне сонце розтікалося по мертвному плесі моря, вислизало проти зору чорним оком* („Богемна рапсодія”); *..непорушно уп'явши жовті очі ящірки, полуджені до мертвого білим світлом, крізь вікна й фіранки* („Вогненне око”);

3) „перен. позбавлений руху; завмерлий, нерухомий (про машини, механізми, предмети)” [СУМ-11, IV, с. 679]: *Нарешті, походивши біля мертвого водозбору, Костя надумав спускатися, доки не потемніло, до моря* („Богемна рапсодія”); *Так воно і є, так і лишилося, - чорні обгорілі вікна на третьому поверсі, мертві сліпи вікон, вибиті дітворою, де бігають злякано вічка запалених цигарок..* („Вогненне око”).

Лексему *мертво* використано для: 1) опису трави: *..тихо і мертво потріскувала жорстка трава* („Богемна рапсодія”), де *мертво* - це „присл. до мертвий”, утворений від прикметника *мертвий* „засохлий, завмерлий, сухий (про

рослинність)» [СУМ-11, IV, с. 679]; 2) зображення згасання вогню: *..глянув на мертво дотліваючий жар...*(„Зимова повість”), де *мертво* ← *мертвий* „перен.позбавлений руху; завмерлий, нерухомий (про машини, механізми, предмети)” [СУМ-11, IV, с. 679].

Письменник іронійно застосовує лексему *святість* „властивість за значенням *святий*” ← *святий* „перен. морально чистий, благородний, бездоганний у житті, поведінці тощо” [СУМ-11, IX, с. 101]: *Бачили дурочку? Наталі з невинними очима святості* дрімала поруч з Андрюхою Лямуром („Знак Саваофа”); *Його зневажали за те, що він, Комета, буцімто спаскудив церкву, хоча ніхто з його співвітчизників туди не потикав носа, але так було треба, і його зневажали з несподівано народженою святістю та побожністю* („Дофін сатани”).

Отже, О. Ульяненко активно залучає такі назви ознак, як *мертвий*, *мертво*, *святість*, причому властивість мертвості стосується як живих предметів, так і неживих.

2.2.5. Метафорна назва *душа*

Лексему *душа* письменник використовує для вираження емоційного стану людини у значенні „внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями” [СУМ-11, II, с. 445]: *Чи то ревіла її душа?* („Серафима”); *Вона теж - дитина мажорних батьків, і їй подобалося бовтатися, де душа бажала, де більше впирало і де було побільше легкого кайфу* („Софія”); *Це я вам кажу, Шльома Глушковський. Душа відразу занила, тоскно та солодко* („Ангели помсти”); *Вони зараз дорівнювалися до братчиків, тому останні люто спихали їх дрюками, маючи за уставом на те повне право, але цим лише підсолоджували душі своїх вірних* („Знак Саваофа”); *Тож Іван Білозуб виявився ідеалом її душі, дитячих, дівочих мрій, хоча дівчина навряд чи здогадувалася, що їх насправді єднає* („Дофін сатани”); *Та й опустили його сповна вишняківські, хоча це нас мало тривожить, але в душі ми всі раділи, що цей тиран у підтяжках нарешті не на жарт сполошився* („Ангели помсти”); *На душі шкребло, наче я знав наперед, що чекають мене Чехословаччина, трибунал і*

мороча, що заледве не коштуватимуть мені погонів („Ангели помсти”); Боба в глибині душі вона вважала за інфантила, селяка і недоріку, борг життя висів свинцевою гирею на шиї („Ангели помсти”).

Отже, в художній прозі О. Ульяненка функціонує 18% релігійної лексики метафорного типу перенесення, що стосується назв осіб, назв місць, споруд, предметів, назв процесів, назв ознак та абстрактної номінації *душа*. Письменник чудово відчуває тонкі семантичні відтінки у процесі використання найрізноманітніших метафорних значень, додаючи до відомих словникових дефініцій індивідуальні співзначення.

2.3. Метонімії назви

Слова в переносному значенні можуть мати мовний (узуальний) і мовленнєвий (оказіональний) характер. Слова мовленнєвого характеру виникають у розмовному мовленні, їх не відразу фіксують у словниках і взагалі невідомо, чи зафіксують. Метонімія спочатку зумовлена „образністю”, проте з часом метонімія яскравість слова послаблюється, оскільки на першому плані - логічна схема перенесення за суміжністю.

А. Удинська порівнює метонімії перенесення позначень людини в англійській і українській мовах, беручи до уваги всі мовленнєві перенесення, включаючи й індивідуально-авторські [67]; К. Міхальова - зіставляє метонімію власних імен в сучасній англійській і українській мовах, указуючи на перевагу казуального різновиду метонімічного перенесення: ім'я засновника → компанія; ім'я → герой → актор, що виконав цю роль; мешканка території → назва хвороби; прізвище винахідника → назва хвороби; ім'я людини → звичайні статистичні люди; територія → мешканці цієї території; назва країни / міста → група людей (науковці цієї країни / міста, публічні особи, державні діячі); назва країни/міста → національна спортивна команда; ім'я → період життя й діяльності; ім'я → характерна ознака, особливість творчості носія імені [48, с. 153-154].

А. Ковтун детально описує мовленнєву метонімізацію релігійної лексики [36]. Дослідниця зазначає, що оказіональну метонімізацію релігійної лексики

зумовлює бажання мовців освіжити образ, підкреслити певну характеристику кого- або чого-небудь, позбутися офіційності шляхом експресивізації, інтимізації, а іноді й евфемізації, а не лише потреба мовленнєвої компресії. Актуальними різновидами метонімізації релігійних лексем у нерелігійному мовленні є просторовий, причиново-наслідковий, атрибутивний та синекдохічний, реалізовані за різноманітними моделями й підмоделями. За тематичною співвіднесеністю активність релігійних лексем, залучених до метонімізації, є такою: більше моделей - для називання дій, процесів, станів, предметів, осіб, споруд / місць, ознак, менше - часу; під час метонімізації вихідні найменування втрачають свою тематичну співвіднесеність: назви істот переходять до тематичної групи, наприклад, предметів або часу, назви одягу - до назв ознак (звання, посада особи), назви дій - до назв твору, жанру, назви споруд - до назв організацій, установ та ін.; якщо регулярним метонімічним значенням притаманна стерта образність, стилістична нейтральність, то мовленнєвим навпаки - яскрава, стилістично забарвлена.

Чисельність використання у творах О. Ульяненка релігійних лексем переносного значення у метонімічних значеннях є меншою (20%) від метафорних (80%) - це 11 номінацій у 36 слововживаннях.

До локальної метонімії уналежнюємо іменники, семантична структура яких містить семи 'територія', 'місце', 'приміщення'. Позначення людини в межах локальної метонімії відбувається за однією моделлю „суб'єкт → місце”:

1) „надприродна релігійна істота → предмет як місце уявної локалізації цієї істоти”:

ангел / янгол „статуетка; невеличка фігурка у вигляді юнака чи дівчини з крилами”: У кожній кімнаті на нас дивилися маленькі **ангели** над головою самого Абрахама Лі, великого, чорного й усміхненого, і ці мініатюрні **ангели** клали на його голову вінки з віковичного лавра („Перли і свині”); Так обійшов софу, потім завернув за диван. Білі **ангели** з напнутими луками зараз нагадували йому Страшний суд („Жінка його мрії”); А трапилося ось що: велетенські глухі кімнати його дому почали зсовуватися, наче дитячий калейдоскоп, змітаючи

шафи, картини, бронзових **янголів**, крісла („Жінка його мрії”); *Альма вічно пам’ятатиме той випадок... скляна кулька з крихітним **янголом** усередині („Ангели помсти”); І снилося мені море, від кінця і краю море, і сквозняком, наче кимось нав’язана, проходить думка: так, я найду тебе, мій коханий, і ми будемо цілуватися серед білих мармурових **янголів**, ми втонемо у квітах, лише кипариси різатимуть низьке небо, в якому не видно дна („Квіти Содому”);*

*архістратиг „скульптура у вигляді воїна, що перемагає дракона чи чорта, з мечем, прапором або терезами”: Він бачить натовп, що стікається до мармурового стовпа з **архістратигом** Михайлом, поставленого кілька років тому біля фронту головноштабту („Вогненне око”);*

*Богородиця „живописне, мозаїчне або рельєфне зображення матері Христа, якому поклоняються віруючі; образ”: Його кидає в піт, і впродовж кількох днів, вільних і порожніх, зір прикутий до однокрилого талісмана, що висить на стіні під **Богородицею** („Вогненне око”);*

*буддійське божество „статуетка, невеличка скульптурна фігурка у вигляді Будди - назва бога в буддизмі”: Вона скрутила дудкою язика **буддійському божеству**, встала і, вихляючи задом, зникла у темно-золотистих кімнатах („Софія”);*

*демон „скульптура, створена способом витісування, виливання, різьблення, ліплення тощо з твердих чи пластичних матеріалів (каменю, металу, дерева, глини і т. ін.) у вигляді темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками”: Жовтий густий відчай підігнав до кутка „Мальвазії”, червона цегла, пізній модерн, два захекані **демони** підпирають фасад, блядь, як пророче („Софія”);*

2) „надприродна біблійна особа, назва якої написана на вивісці закладу громадського харчування → цей заклад”: *Ангел „заклад громадського харчування”: У мене тріщали від втоми мізки, кістки, життя видавалося ще паскуднішим, коли я навідувався до „Ангела” з мініатюрною черешнеокою напівкровкою („Там, деПівдень”).*

До **темпоральної** метонімії включено іменники з вихідними значеннями „час”, „період” за моделлю „об’єкт → час”, зокрема „символічна релігійна істота → релігійний день (період) відзначення (святкування) цієї особи”:

Маковій „розм. заст. назва дня 14 серпня, коли відзначалося церковне свято мучеників Маккавеїв” [СУМ-11, IV, с. 603]: *Місто сонно розчинилося у полудні, й був медовий Спас, свято **Маковія**, і жінки, баби поверталися з церкви з невеликими букетами, з пучками маку („Ангели помсти”)*;

Покрова „назва релігійного свята, що відзначається православною церквою першого жовтня за старим стилем” [СУМ-11, VII, с. 51]: *Почалося начеб з okazji; десь падало на осінь, важку жіночу **Покрову**, - з’явилися в містечку брати Роздайбиди: куці, кремезні, мов степові коні („Вогненне око”)*;

Перша Пречиста „свято Успіння Пресвятої Богородиці, що відзначається 28 серпня”: *Як і повинно бути на початку осені, хоча було ще літо, серпень, і ще навіть не підійшло до **Першої Пречистої** („Ангели помсти”)*;

Спас - „назва кожного з трьох церковних свят, що відзначаються православною церквою з 1 по 15 вересня за старим стилем” [СУМ-11, IX, с. 490]: *Місто сонно розчинилося у полудні, й був медовий **Спас**, свято **Маковія**, і жінки, баби поверталися з церкви з невеликими букетами, з пучками маку („Ангели помсти”)*;

Трійця - „церк. те саме, що трійця; зелені свята” [СУМ-11, X, с. 271]: *Я її побачив відразу крізь каштанове оперення американського клена, що вже давно побите грозою, яка упала якраз на **Трійцю**, на відкриття собору.. („Ангели помсти”)*.

Систему **каузального** зв’язку, як відомо, складають дія (стан, процес, подія), суб’єкт дії, об’єкт дії, результат дії та інструмент, за допомогою якого виконують дію. У творах О. Ульяненканаявна модель „дія → інструмент дії”, зокрема „релігійна обрядодія → релігійний твір, який використовують під час цієї обрядодії”: *молитва* „установлений текст, який промовляється, виголошується віруючими при зверненні до бога, до святих” [СУМ-11, IV, с. 783]: *Сусід через хату, гомосексуаліст Бронька, клепає язиком: прокрався, мовляв, а потому*

пристав до секти Єговітів, пробував стужити горе у постах і **молитвах** та суспільному зляганні - Бронька навіть знімав штани і показував, як ото воно приблизно відбувалося; якимось дивом Лопату не засудили: „Да-а, Лопата - під'юджував Лорд, - хто бараном вродиться, тому вовком не бути” („Сталінка”); Сльози Софії, її **молитви** („Софія”).

Атрибутивний тип метонімічного переносу зумовлений асоціацією понять ознаки і об'єкта, що володіє ознакою. Позначення людини такою метонімією відбувається в аналізованих текстах за моделлю „ознака суб'єкта → суб'єкт”, зокрема „характеристика особи за її стосунком до релігії → ця особа”: **рогатий** „уявна надприродна істота, що втілює зло і звичайно зображується у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, біс, чорт, диявол, сатана”: Михайло нагнав її [смерть]: „еч яка у-у-у”, а відтак провалився крізь землю, сидів на купі жару, чаркував та говорив із чортами, а десь собі краєчком думки: як би його обдурити **рогатих**; тоді злетів, пахнув білими крилами янгол („Сталінка”); Бог і **рогатий** шепчуть цій тваринці однаково на вухо, але частіше перемагає **отой, що з ратицями** („Знак Саваофа”).

Синекдохічні позначення людини ґрунтуються на взаємозв'язку понять частини і цілого, у творах О. Ульяненка за моделлю „частина → ціле”:

1) „частина людини (тварини) → ця людина (тварина)”:

душенька „*пестл. до душа* „*розм. про людину (найчастіше при визначенні кількості)*” [СУМ-11, II, с. 447]: Так грубо говорити з рідною матір'ю, **душенька**, прямо не збагну, в кого тивдалася... напевне, тато, царство йому небесне! („Квіти Содому”); Дорогою він зайшов до свого зубного лікаря - тип із чорними блискучими бакенбардами, з банькатими очима, що весь час перепрошував, і коли брав інструмент, то говорив: „**Душенька**, я буду дєлать не больно...” або, якщо це у супермаркеті: „**Дєвушка**, гдє тут у вас рибка, рибка?...” - очі під лоба, тремтіння вола, мізинний пальчик відстовбурчений („Софія”);

душечка „*пестл. до душа* „*розм. про людину (найчастіше при визначенні кількості)*” [СУМ-11, II, с. 447]: У них вистачає розуму вести Едіка, ох, **душечка**, ох, мій нещасний Едік, не хотів, щоб не трапилося з ним („Ангели помсти”);

2) „елемент релігійного твору (частини твору) → цей твір (частина твору)”: *Богородиця* „молитва, в якій звертаються до матері Христа”: ...*стара Піскариха клала побабілими пучками хрести під вижовквим фікусом, читала „Отче наш”, „Богородицю”, - тихенько в душі похлипувала („Сталінка”)*.

Отже, у мовленні О. Ульяненка наявні семантичні похідні, утворені від релігійних лексем за всіма метонімійними типами, відомими в мовознавстві.

Висновок до розділу 2

О. Ульяненко часто (78%) використовує в творах релігійну лексику в прямих значеннях, і серед найактивніших - слово *Бог*. Письменник критикує кримінальні схильності, збочення духовенства та осіб, пов'язаних із церквою, засуджує вживання алкогольних напоїв під час здійснення релігійних обрядів, тому частина релігійної лексики містить негативну конотацію. Попри сказане, зауважимо, що письменник вважає душу основою життя людини, її вчинків, психічного стану.

У прозі О. Ульяненка функціонує 22% релігійної лексики в переносних значеннях. Із метафорною семантикою - 18%, і вони стосуються всіх тематичних груп, задіяних до прямих актуалізацій, назв осіб, назв місць, споруд, предметів, назв процесів, назв ознак та абстрактної номінації *душа*. Письменник використовує кожне релігійне слово виважено, у точному значенні, іноді додає оказіональності.

3-поміж метоніміїх найменувань (4%), утворених завдяки перенесенню назв предметів та явищ на основі суміжності чи дотичності за просторовим, часовим, атрибутивним, казуальним, синекдохічним типами, помітною є група ситуативних актуалізацій моделі „суб'єкт → місце”, зокрема „надприродна релігійна істота → предмет як місце уявної локалізації цієї істоти” (*ангел / янгол, архістратиг, Богородиця, демон* та ін), не зафіксованих у словниках.

РОЗДІЛ 3

РЕЛІГІЙНА ЛЕКСИКА У ФРАЗЕОТВОРЕННІ

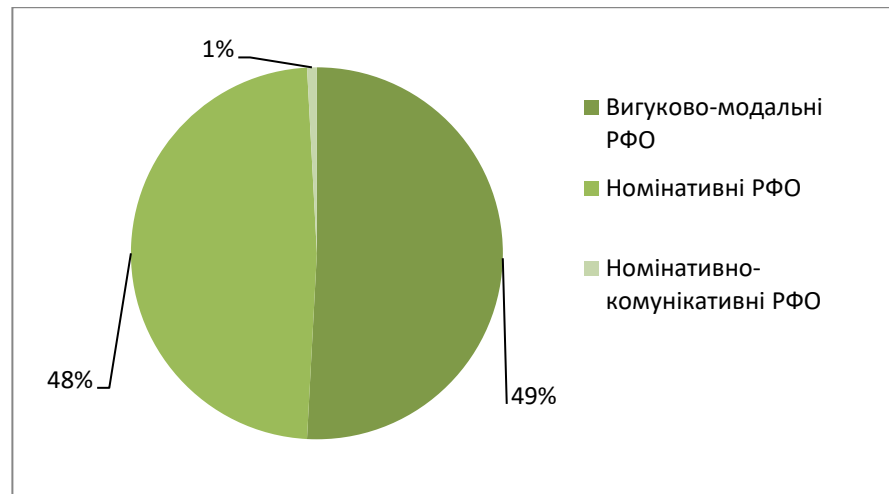
ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА

Поширеним є використання в художній літературі одиниць біблійного походження та фразеологічних одиниць з релігійними компонентами. Для кращого розкриття внутрішнього світу, настрою та світогляду персонажів твору Олесь Ульяненко використовує релігійні фразеологічні одиниці, нерідко надаючи їм своєрідності завдяки певним варіантам видозмін.

3.1. Структурно-семантичні та стилістичні особливості фразеологізмів з релігійним компонентом

Фразеотворення відображає процес семантичних змін, унаслідок яких виникають нові одиниці. Лексичні компоненти, сполучившись у фраземну єдність, втрачають свою колишню знакову семантику і постають оновленими елементами одиниць вищого рівня [4, с. 10]. Семантику ФО формує фразеологічне оточення, тому вони відмінні своєю семантикою [1, с. 14]. Для ФО є важливою семантична цілісність.

Структурно-семантична класифікація А. Кузи є, на нашу думку, досить точною, адже її сформовано на основі семантичного, морфологічного, синтаксичного критеріїв і тому вона охоплює якнайширший фразеологічний матеріал. Услід за А. Кузою, ми виокремлюємо три групи релігійних фразеологічних одиниць (далі - РФО). За нашими спостереженнями, О. Ульяненко використовує 236 РФО. Фразеологічне наповнення вказаних груп не є рівномірним: вигуково-модальні РФО - 120 (49%), номінативні РФО - 114 (48%), номінативно-комунікативні РФО - 2 (1%). Як бачимо, групи номінативних та вигуково-модальних РФО є практично співвідносними, а група номінативно-комунікативних РФО є украй незначною.

Рисунок 5. Частотність використання релігійних ФО за структурно-семантичними групами у творах О. Ульяненка

1) вигуково-модальні РФО - словосполучення, які виражають різні емоції та ставлення мовця до змісту висловлюваного: *Царство йому Небесне*, - цигани хором перехрестилися („Ангели помсти”); *Чорт забирай*, ця тварюка навіть не нагадувала моїх товаришів, кидал та катал („Квіти Содому”);

2) номінативні РФО - фразеологізми-словосполучення, що називають Божественну особу, людину, предмет, явище, ситуацію, місце, певну ознаку чи особливість дії: *А зараз пішли. Промисел Господній закінчився*, - сказав Аббу аль Ромодан („Дофін сатани”); *Білі ангели з напнутими луками зараз нагадували йому Страшний суд* („Жінка його мрії”);

3) номінативно-комунікативні РФО - функціонування у вигляді афоризмів, які є особливими засобами комунікації, що функціонують у формі завершених речень: *Так отож, - застав дурня Богу молитися, так він і лоб розквасить* („Дофін сатани”); *Е-е-е, пущене на вітер скоро бісом ловиться* („Вогненне око”).

3.1.1. Вигуково-модальні фразеологізми

Значну кількість становлять вигуково-модальні РФО, які слугують засобом виразності й передають емоції, почуття, враження героїв романів О. Ульяненка, але, на відміну від номінативних РФО, не називають Божественну особу, людину, предмет, явище, ситуацію, місце, певну ознаку чи особливість дії. Досліджено 120

вигуково-модальних РФО (49%). Їх ми поділяємо відповідно до того, які емоції чи ставлення мовця вони виражають:

- вираження небажаності, заперечення:

не дай (не приведи) боже! „вживається для вираження небажаності, заперечення чого-небудь” [СУМ-11, I, с. 207]: *А от як син буде цим займатися, то не приведи Боже, чим це може скінчитися* („Квіти Содому”);

борони (боронь) боже! „вживається для вираження небажаності, заперечення чого-небудь” [СУМ-11, I, с. 207]: *Вживати ту отруту - боронь Боже, - Шмуневич закінчений цинік, ошпарений життям, боргами, бо не таланило з жіноцтвом у нього* („Вогненне око”);

не доведи (не приведи) Господи (Боже, Бог, Господь) „уживається для вираження небажаності чогось, застереження від чогось або жалю з приводу чого-небудь” [СФУМ, с. 211]: *Зчинилася така різанина, що не доведи Господи!* („Перли і свині”);

- висловлення здивування, радості, подиву, страждання:

боже [мій] „уживається як вигук для вираження здивування, радості, страждання і т. ін.” [СУМ-11, I, с. 207]: - *Боже! Як прекрасно! Ми майже приїхали* („Софія”);

слава богові (богу) „б) (у знач. вставних слів) нівроку, далєбі, як видно” [СУМ-11, I, с. 207]: *Переляканий обиватель біг до телефону: слава Богу, наші співвітчизники навчилися справно приймати рішення* („Вогненне око”);

дякувати Богові (Богу, Господові, Господеві) [СФУМ, с. 232]: *Дякувати Богу, що Таня не читала книжок* („Ангели помсти”);

[о] господи „уживається для вираження подиву, нетерпіння, досади” [СУМ-11, II, с. 142]: - *Господи, тобі треба лікувати нерви, - мовила дружина. - Або кидати роботу* („Софія”);

- висловлення побажання, прохання:

дай Боже (Бог, Господи) „уживається для вираження побажання кому-небудь чогось доброго” [СФУМ, с. 186]: - *Ні. Скоро ти, голубо, сама кішкою на*

стіну дертися будеш, - сказав я і чомусь подумав про Євгенівну, і ще, **дай Бог**, аби стара не помилилася („Ангели помсти”);

дай Боже (Бог) пам'ять „уживається для вираження бажання, зусилля пригадати що-небудь” [СФУМ, с. 186]: *Ми спимо, малі ще, а мо', й не малі, дай Боже пам'яті, а ото вибігають, мов цураки, і нюшать повітря носами, а дим стелиться, як річкою, вулицею проїдається...* („Вогненне око”);

[хай] Бог помагає ← Боже помози (помагай)! Бог на поміч! „уживається як вітання з побажанням успішної роботи тому, хто щось робить, працює” [СУМ-11, I, с. 207]: *...Йона махнув рукою: „Робіть як надумали”, - кинув їм зброю, висадив біля найближчого, забілілого у вишнях поселення - „хай вам Бог помагає” - „і тобі, Йоно, вибач, коли що не так” („Сталінка”);*

заради всього святого „уживається для увиразнення важливості виконати прохання мовця”: - *Алекс, ти не потреш мені спину? І заради всього святого, поставте душову, сауну нарешті* („Квіти Содому”);

царство (царствіє) [йому, їй, їм і т. ін.] небесне „побажання померлому загробного життя в раю” [СУМ-11, V, с. 247]: *Царство йому Небесне, - цигани хором перехрестилися* („Ангели помсти”);

- **висловлення байдужості:**

що (як) бог дасть „що буде, те буде” [СУМ-11, I, с. 207]: *Нехай він краще попробує її, а потім як Бог дасть..” - і тато перехрестився на ікону Миколи Чудотворця, яку придбав десь далеко у смоленських лісах за три гривні* („Ангели помсти”);

- **незадоволення, зневажливе ставлення до кого-, чого-небудь:**

до біса „уживається, коли проганяють, відпускають або впускають кого-небудь кудись із невдоволенням, обуренням і т. ін.; геть звідси, куди завгодно” [СФУМ, с. 33]: *Тож я послав до біса гробаний романтизм Макса до цієї особи* („Квіти Содому”);

під три чорти „перев. зі сл. піти, тікати і под., грубо. Геть, куди завгодно” [СФУМ, с. 771]: *Нічого вона не хотіла такого сказати. Пішло воно все під три чорти* („Жінка його мрії”);

чорт (біс) [його (вас, тебе і т. ін.)] бери (забирай) / візьми (побери, забери і т. ін.) „уживається для вираження незадоволення, обурення, досади з приводу чогось” [СФУМ, с. 768]: **Чорт забирай**, ця тварюка навіть не нагадувала моїх товаришів, кидал та катал („Квіти Содому”);

чорт з ним (з ними, з тобою і т. ін.) „уживається для передачі зневажливого ставлення до кого-, чого-небудь, втрати будь-якого інтересу до когось, чогось, крайнього невдоволення кимсь, чимсь” [СУМ-11, XI, с. 362]: **Ну і чортз ними**, з поверхами („Квіти Содому”);

- висловлення обурення, досади, докору:

прости господи (у знач. вставн. сл.) „указує на різкість висловлювання, судження і т. ін.” [СУМ-11, II, с. 142]: ...голос баби Піскурихи: „**То йому, прости Господи**, щось пороблено - тре’ до жаби до Ставища везти, бо пропаде...” („Сталінка”);

у чорта (у гаспида, у біса) „уживається як підсилення або при вираженні незадоволення” [СФУМ, с. 770]: **Іва скривила пичку і запитала про себе: що вона тут у біса робить?** („Жінка його мрії”); - **Що тут у чорта діється! Викличте „швидку”**... („Софія”);

якого дідька „чому, з якої причини” [СФУМ, с. 202]: **Так я вирулив на Лубенську, якого дідька, сам не збагну** („Ангели помсти”);

якого чорта (гаспида) „чому, навіщо; чого” [СФУМ, с. 770]: **Якого чорта?** - хмикнув Боб („Ангели помсти”); ...**на кой чорт** мені той Гліцерин і Вовка Передєлмешка; жмури - ніякого толку („Сталінка”).

Чимало фразеологізмів з релігійною лексемою *Бог*, що означає „у релігійних віруваннях - уявна надприродна істота, що створила світ і керує ним та вчинками людей” [СУМ-11, I, с. 207]. Часто лексема *Бог* є десемантизованою одиницею і входить до фразеологічних вигуків: - **Боже мій, Боже мій**, - **заторохкотіла Алла**. - **Зі мною точно таке, те ж саме...** („Квіти Содому”); **Боже**, як чудово мріяти про те, що колись-таки це відбудеться („Ангели помсти”). Бачимо, що такі звертання бувають поширеними чи непоширеними, зазвичай на початку речення. Подібні вигуки застосовано для опису емоційного стану людини, що

спонукає читача до роздумів. Можна натрапити на експресивні звертання до Бога, передані за допомогою нанизування синонімічних одиниць: - *Боже, якщо ти є, помози мені. Господи, я ніколи у тебе нічого не просила...* („Знак Саваофа”). Співвідношення фразеологічних одиниць з лексемами *Бог* і *Господь* є практично рівномірним, а саме вигук *Боже* фіксуємо 16 випадків, а вигук *Господи* - 18 випадків. Одиничний випадок вживання поширеного вживання із лексемою *Господи*: - *Господи Ісусе Христе, - вигукнула розпачливо, притискаючи до грудей статуетку, але пересвідчившись, що Лаврентій чи то хмуріє, чи то ось-ось сльози бризнуть з його очей, швидко, плутаючи слова, додає: - Ах, це гарно! Як це гарно...* („Знак Саваофа”).

Позитивні емоції передають фразеологічні одиниці з релігійним компонентом, який здебільшого називає „уявну надприродну істоту, що створила світ і керує ним та вчинками людей” [СУМ-11, I, с. 207] (56% вигуково-модальних РФО), а негативні емоції - компоненти, що за забобонними уявленнями номінують „надприродну істоту, що втілює в собі зло” [СУМ-11, XI, с. 362] (44% вигуково-модальних РФО).

Отже, вигуково-модальні РФО відображають різноманітний спектр емоції, почуттів та вражень персонажів художніх творів: здивування, радість, подив, страждання, побажання, прохання, байдужість, незадоволення, зневажливе ставлення, обурення, досада, докір, небажаність, заперечення. Позитивні емоції передають здебільшого фразеологічні одиниці з лексемами *Бог*, *Господь*, а негативні характеристики - *біс*, *дідько*, *чорт*. Опис емоційного стану героїв спонукає до роздумів та прагнення глибше пізнати їх внутрішній світ.

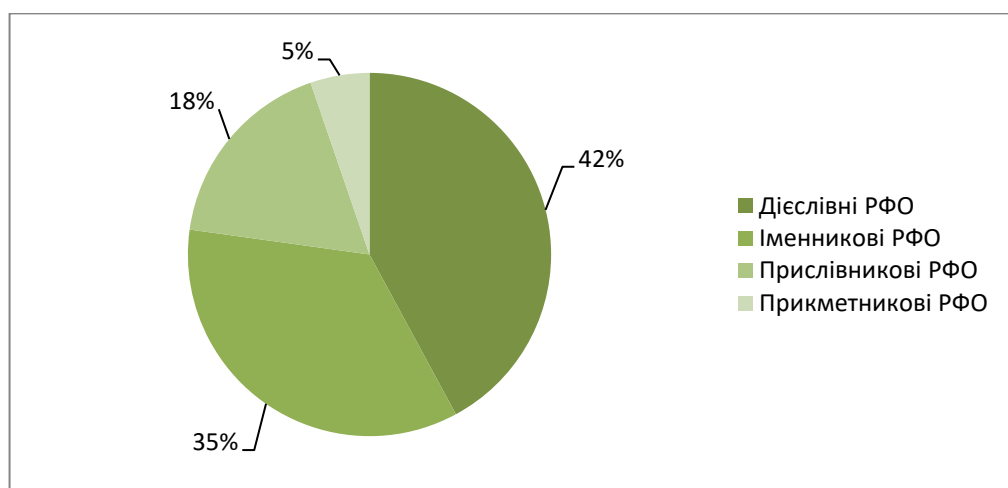
3.1.2. Номінативні фразеологізми

У творах О. Ульяненка використано 114 РФО (48%) номінативного типу.

Типовим є поділ ФО за граматичним принципом: 1) іменні фразеологізми: *ахіллесова п'ята*, *авгієві стайні*, *притча во язицех*, *валамова ослиця*, *сіль землі*, *птах високого польоту*; 2) дієслівні фразеологізми: *співати лазаря*, *яму копати*, *кривити душею*, *пройшов крізь огонь і воду (і мідні труби)*,

пекти раки; 3) ад'єктивні фразеологізми: *гострий на язик, не чистий на руку, зірок з неба не знімає, собі на умі, водою не розіллєш, одним миром мазані*; 4) адвербіальні фразеологізми: *до лампочки, склавши руки, за тридев'ять земель, куди Макар телят не ганяв, ні світ ні зоря*; 5) вигуківі фразеологізми: *чорт візьми, хоч кулю в лоб, ради бога, слава богу, в добрий час* [1, с. 49].

Класифікуючи РФО за граматичною ознакою, А. Куза виокремлює такі групи: 1) іменникові (*Євине насіння, всесвітній потоп, Соломонів суд*), 2) прикметникові (*чистий душею (серцем), наче з хреста знятий*), 3) дієслівні (*відділяти кукіль від пшениці, співати осанну, умивати руки*), 4) прислівникові (*як морського піску, ходити під Богом*).

Рисунок 6. Частиномовне використання РФО номінативного типу (за творами О. Ульяненка)

За творами О. Ульяненка виокремлюємо такі лексико-граматичні групи РФО: дієслівні (42%), іменникові (35%), прислівникові (18%), прикметникові (5%) РФО.

Дієслівні РФО вказують на дію або стан людини. Їх особливістю є:

- нагадування важливих релігійних настанов:

двинути від гріха подалі ← відійти / відходити від гріха „запобігти якомусь осудливому вчинку; не допустити, відвернути що-небудь небажане, неприємне” [СФУМ, с. 101]: - *Ми прийшли з Кабаном. Так що ти не перша. Ну. І двинули від гріха подалі. Старому нічим не допоможеш...* („Ангели помсти”);

не спокушати лукавого „прагнути утриматися від гріховних учинків”: *Але і це стверджувати, - то віддаватися на пошук фантазії, що загалом у таких пікантних випадках краще оминати, щоб не спокушати лукавого* („Знак Саваофа”);

потягти нечистого за ногу „згрішити”: *„Щоправда, у душі Руді посміювався над самою назвою „банк”, не інакше там грошей було не більше, ніж у цій антикварній крамничці, але ці двоє вже **потягли нечистого за ногу**, тому доведеться відповідати* („Ангели помсти”);

підніматися до гріха „наближатися до порушення релігійно-моральних норм”: *...як важко, мовби вічність, **піднімаються до терпкого гріха** її груди* („Вогненне око”);

продати Святу Церкву „зрадити свою віру”: *Німих, зачумлених, завмерлих вираз, уся скручена постава викликала в одних співчуття і жаль, інші баби кричали, хрестилися, що він анцибол, пропаща душа, **продав Святу Церкву**; іноді йому вдавалося перемовитися кількома словами з молодшими, проте доводилося одразу тікати від наряду підпилої міліції, що вбачала в його особі щось більше, ніж пришествя Сатани, - збоченство або наркоманію* („Вогненне око”);

- оцінювання діяльності, вчинків, характеру людини:

не ганяти чортів „не байдикувати”: *Може, їм гроші потрібні, то отримують, але розумно, значить, тільки нехай тут не смердять і **не ганяють чортів*** („Знак Саваофа”);

покласти хреста ← **класти на себе хрест** „хреститися” [СФУМ, с. 307]: *Вони переглянулися, і вперше за скільки років капітан Ракша впевнено тричі **поклав хреста*** („Дофін Сатани”);

влізти під хрест „несподівано, мимохідь узяти участь в обряді хрещення; хреститися”: *..хоча однозначно вони приймали бік православного батюшки, бо на них магічно діяли слова Великая Росія, а ще тому, що пастир приходу Єпіфаній залюбки, за добре ставлення відпускав гріхи і благословляв найзапекліших безбожників, яким з нудьги чомусь надумалося **влізти під хрест*** („Знак Саваофа”);

ставити [кого-небудь] як ікону „брати за взірець”: - Сама його істота на тоді вміщувала і складалася з шкільних лубочних знань, фрагментів забутих та заборонених літераторів, що іноді пропаганда **ставила як ікону** перед людьми всього злого і непотрібного, а значить, Комета віднаходив там щось таке, що жило його розум і не тільки.. („Дофін сатани”);

набиратися (набратися) духу „набиратися сміливості, рішучості; наважуватися” [СУМ-11, II, с. 442]: Відтак він **набрався духу** і попросив Бога, щоб це трапилося, але пошвидше, бо він надто втомився марудитися цим життям („Дофін сатани”);

не йняти / не пойняти віри кому; чому і без додатка „піддавати сумніву чий-небудь слова, не вірити кому-, чому-небудь” [СФУМ, с. 283]: ...бо очі в нього прямо-таки кричали, просилися і **не йняли віри** („Ангели помсти”);

відводити / відвести душу „знаходити собі втіху, розраду чи розвагу в чому-небудь; втішатися” [СФУМ, с. 97]: Від самого початку місто жило звичним життям: нагодою **відвести душу**, бути поміченим місцевим начальством, просто похизуватися новими нарядами, заповнити пустоту існування світськими розмовами тощо („Ангели помсти”);

- означення кінця життя людини:

зійти / сходити в могилу (в землю) „умерти” [СФУМ, с. 264]: Усі в **могилу** повинні **сходити** за ініціативи держави („Ангели помсти”); Він ненавидів цього чоловіка, як тільки міг, як ненавидів іншу людину, що кілька днів тому **зійшла у могилу** („Жінка його мрії”);

загнати / загняти (загонити) у могилу (до могили, на той світ і т. ін.) „довести до передчасної загибелі, прискорити чию-небудь смерть” [СФУМ, с. 242]: Він тільки далі **заганяв старого в могилу** („Квіти Содому”);

копати могилку ← копати яму (могилу) „підступно, таємно готувати комусь-небудь неприємність, шкодити” [СФУМ, с. 307]: Астрологи, хіроманти білої й чорної магії, великодушні мастодонти, втішаючи заздалегідь, як **копаючи могилку**, складали на рік рожеві проекти („Вогненне око”);

і чорт лизне (злиже) „хто-небудь пропаде або помре” [СФУМ, с. 767]:
 ...радісно вигукували, з насолодою перебиваючи одне одного, як змінюється місто, як **чорт** все **вилизував** („Знак Саваофа”).

Іменникові РФО називають явища духовного життя:

Кінець Світу „нестерпні, жахливі умови, обставини”: Як приклад тому можуть слугувати кілька конституцій кількох бананових країн, де все пройняте сонячним очікуванням демократії і справедливості, а ще, що набагато вірогідніше, - швидкий, негайний, днями очікуваний **Кінець Світу**... І так минають роки. За ними сухотно, зтяжно доходить краю сторіччя, - земля благодатно вмивається юшкою революцій, зволожується смердючим потом піррових перемог, випалюється пожарищами („Вогненне око”);

Промисел Божий „заступництво, дії Божої сили, Бога” [СФУМ, с. 576]:
 „Блядь, - подумав він, - як важко нині назвати людину людиною, і чи, взагалі, існує таке розуміння, як людина, і хто його визначає, коли не Бог? Ми самі собі вигадуємо дурниці і називаємо це **Промислом Божим?**” („Софія”);

Господній глас „повчання, настанови, які Бог передає людям”: *Святе Письмо*. Заглянь у нього: хто має вухо, той почує. Там все сказано. Слухай **гласу Господнього**, а він записаний на скрижалях пророками („Дофін сатани”);

Путі Господні несповідимі „долю людини, залежну від Божої волі”: *Путі Господні несповідимі*... Ви, німі діти, взяли тільки зло, яке приносить усякий інший народ, коли приходять на чужу землю („Вогненне око”);

судилище „заст., ірон. суд (у 1-4 знач.)” ← **Страшний (останній, остатній) суд** „заст. за релігійними уявленнями - суд, який нібито вершитиме бог над усіма людьми, коли настане „кінець світу” [СУМ-11, IX, с. 821]:
 „**Судилище, судилище** на нас чекає...” - та все ж хильцем за Лордом; луснуло шкло; погорі кроки; Лопата схибив, обідрав до м'яса долоні, пластом ліг на вцементовану підлогу: „**Не піду... Не піду...**” („Сталінка”).

До групи іменникових РФО уналежнюємо перифраз як засіб вторинної номінації, оскільки перифраз має диференційовані ознаки фразеологізмів (відтворюваність, метафоричність, функціонування як одного члена речення),

хоча й називає об'єкт описовим способом. О. Ульяненко користується, за нашими спостереженнями, 27 разів авторськими неповторюваними перифразами для надання своєму мовленню та мовленню героїв образності, емоційності чи оцінки. Так, людей, які чинять гріхи, він називає *пошестю сатани* і *слугами сатани*: *..нічого не хочуть мати спільного з нею та її пасторів вважають злочинцями, братовбивцями і пошестю сатани* („Знак Саваофа”); *- Ти чого з супостатами і зрадниками водишся? Вони слуги сатани! Хіба не знаєш?* („Знак Саваофа”). Цікавим з погляду семантики є випадок називання дівчини *їудиним деревом* - так чоловік передає своє передчуття зради: *„Іудине дерево”, - крізь дрімому почув власний голос Йона, - пальці увійшли в м'яке оксамитове тіло; обпечено відсахнулась його рука; омела на осиках вищала, а тонкі, довгі пальці жінки тепліли на паху; двійко грудей вистрибнуло - не великі й не замалі, набубнявілі соски терлися об пласкі Йонині груди; вітер щільніше, упертіше гуляв знизу, лопотів деревієм... - „Пам'ятаю.. Але я вкрав пам'ять, коли поховав Лопату. Я вкрав власну пам'ять, як і кохання, й не хочу, щоби воно поверталось, добра... Чи може, я хочу бачити тебе доброю?...”* („Сталінка”). „...ім'я Іуди (Іуда, Юда, Іуда Іскаріот) стало позначати зрадника, лицеміра, людину продажної душі (воно виступає як і власне, і як загальне ім'я)” [СБС, с. 213]. У народній творчості *їудиним деревом* названо осику, тому що саме на ній здійснив самогубство один із апостолів [СБС, с. 213].

Перифраз *Ангел смерті* використано у значенні „уявна надприродна істота, що забирає в людини душу (життя)”: *Посидівши на балконі якусь мить, ангел смерті пірнув у теплі потоки повітря і зник, кажучи простіше, лишився ні з чим* („Ангели помсти”); *За п'ять хвилин він повернувся з Солдатенком, з допитливим, як у таксі очима, котрий чухав червону гулю на носі. Привітався, сів поруч. Ангел смерті, різонуло мені* („Ангели помсти”). *Янголом помсти* названо „людину, яка прагне справедливості й розплати”: *Згори підсвічений сонцем Поділ нагадував химерну фантастичну істоту; зараз, вночі, коли він піднімався на своїй 'Мазді', коло за колом, начебто кіношній янгол помсти, вибираючись з пекла, Поділ нагадував вушну раковину бомжа, забиту сіркою* („Жінка його мрії”).

Указуючи на *Бога* „у релігійних віруваннях - уявна надприродна істота, що створила світ і керує ним та вчинками людей” [СУМ-11, I, с. 207] і *чорта* „за забобонними уявленнями - надприродна істота, що втілює в собі зло і має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана” [СУМ-11, XI, с. 362], О. Ульяненко використовує перифрази *Великий Дух* і *Всемогутній Вогненний*:

Великий Дух „вище божество, яке є творцем світу”: *Дівчата штурхалися і хихикали, а я впав на спину, видав нелюдський крик і сповістив, що одружуватися мені Великий Дух поки що не велить* („Софія”);

Всемогутній Вогненний „надприродна істота, що втілює зло; диявол, біс, чорт, сатана”: *Усе це було зрозумілим, лише одного ми з Мусієм не могли второпати: що приховує від нас Рита і чому динозаври вважають, що вона - людина, на яку впала Тінь Всемогутнього Вогненного* („Перли і свині”).

Дофін - це „уявна надприродна істота, що втілює в собі зло” і „перен. людина, яка під впливом чорної біоенергетики здатна на ганебні вчинки”: *На ранок Ракша дізнався, що він таки знову справжній полковник і що на нього вішають справу маніяка, тобто Дофіна, як його називав юродивий: Дофін Сатани* („Дофін сатани”).

О. Ульяненко засуджує дискримінацію і використовує перифраз *Демон расизму* „уявна надприродна істота, що провокує вищість одних рас чи етносів над іншими та упередження й дискримінацію, пов’язані з такою вірою”: *Наша земля була пройнята расизмом. Демон расизму живе на Північному полюсі і серед папуасів. Расизм чорний, жовтий, червоний, білий. Це найдосконаліша і найпотворніша вигадка людини, що підписала пакт з нечистим* („Перли і свині”).

Прислівникові РФО виражають ознаку дії, стану предмета або якості, а саме:

- **місця:**

далі (подалі) від лиха (від гріха) „зі сл. триматися, держатися і под. Остеронь, на віддалі” [СФУМ, с. 187]: *Машину я лишив за два квартали, на пустирищі, без*

номерів, навіть гадки не маючи, що її знайдуть менти, а так, просто, **від гріха подалі** („Ангели помсти”);

- **міри:**

з **біса** „дуже, вельми, занадто” [СУМ-11, I, с. 189]: *..і яке там з біса пекло, коли вони ще за життя собі намурували в'язницю...* („Вогненне око”);

як (мов, ніби і т. ін.) на сповіді „відверто, нічого не приховуючи” [СФУМ, с. 683]: *Про Тоцького я можу розказувати все, бо він годинами торохкотів переді мною, одягнений в чорну жіночу білизну, як на сповіді* („Квіти Содому”);

[і] [сам] чорт (біс) не розбере (не пізнає) „зовсім нічого не зрозуміло або не відомо” [СФУМ, с. 766]: *Нудьга на краю смерті чи життя, сам чорт не розбере* („Квіти Содому”);

- **часу:**

одним (єдиним) духом „відразу, без затримки” [СФУМ, с. 224]: *Жид одним духом випив горілку, потягнувся, лукаво підморгнув: - Танки - це сонячне алегро всіх диктаторів* („Зимова повість”); *- Давай по-людськи й розійдемося, - сказав я, сів за столика й вихилив коктейль одним духом* („Там, де Південь”).

Прикметникові РФО позначають ознаку, яка стосується людей, а семантика пов'язана із:

- **моральними цінностями людини:**

хто-небудь в гріху, „грішний”: *І так воно було,- то Михайло втихомириться, то заголосить Марія. Нема ради ні одному, ні другому. „Бо обоє в гріху”, -тихенько жалілась стара Піскуриха, жалілась Богу, але й за це їй перепадало* („Сталінка”);

чорти у брати годяться ← **самому чорту брат [і сват]** „дуже грізний, підступний, жорстокий” [СФУМ, с. 37]: *Правду люди казали, що чорти вам убрати годяться...* („Вогненне око”);

- **вдачею, характером людини:**

[мати] чорта за плечима „про умілого, жвавого, меткого, хитрого, сміливого і т. ін.”: *Йди, навіть удачі не побажаю, бо як у кого чорт за плечима, так і удача в того* („Вогненне око”);

ні к чорту „який має зовсім кепський характер” ← *ні к чорту не годиться* „зовсім непридатне, недоброякісне що-небудь” [СУМ-11, XI, с. 362]: *Не вжився ніде: видний молодий чоловік, а характер ні к чорту* („Ангели помсти”);

з яких ікони пишуть „про людей, які є взірцем у чому-небудь”: *Дай спершу подумати. Дякуючи нашому першому президенту, зараз з таких ікони пишуть.* - *Людина-звір. Взагалі, точно звірюка - вона винахідлива, сказав напарник* („Жінка його мрії”).

Отже, серед номінативних РФО ми виокремлюємо дієслівні, іменникові, прислівникові та прикметникові групи. Дієслівні РФО вказують на дію або стан людини (особливістю є нагадування важливих релігійних настанов, оцінювання діяльності, вчинків, характеру людини й означення кінця її життя), іменникові - називають явища духовного життя, прислівникові - виражають ознаку дії, стан предмета або ознаку якості (місце, міра, час), прикметникові - позначають ознаку біблійного походження, яка стосується людей (семантика пов'язана із моральними цінностями, удачею, характером людини).

3.1.3. Номінативно-комунікативні фразеологізми

О. Ульяненко вважає, що слова, як і вчинки, є важливими складниками людського життя, а саме комунікації, здатні впливати на взаємини людей, тому використовує вислів *пуцне на вітер бісом ловиться* „усе сказане впливає на життя людини”: - „*Ні, якось на думку спало. Скажи, може, знаєш?*” - „*Е-е-е, пуцне на вітер скоро бісом ловиться. Прийде час, голубе, то дізнаєшся...*” („Вогненне око”).

Зафіксовано вислів *застав дурня Богу молитися, так він і лоб розквасить* „вказівка на людину, яка може нашкодити через необдумані та надмірні старання”: *Так отож, - застав дурня Богу молитися, так він і лоб розквасить* („Дофін сатани”). Вислів вказує на людину, яка може нашкодити через необдумані або надмірні старання, тому вислів *застав дурня Богу молитися, так він і лоб розквасить* зараховуємо до номінативно-комунікативних РФО.

Отже, важливою ознакою номінативно-комінікативних РФО є функціонування у вигляді афоризмів, які характеризують певні риси людини у формі завершеного речення й відтворюються у процесі комунікації. О. Ульяненко використовує 2 РФО цього типу (1%).

3.2. Видозміна фразеологізмів з релігійним компонентом

Г. Скрипник стверджує, що люди використовують готові сполуки й сполуки з оновленим компонентним складом, морфологічним оформленням і синтаксичною організацією. Зміни сприяють активному процесу видозмін форми ФО різноманітних семантико-структурних груп [60, с. 120].

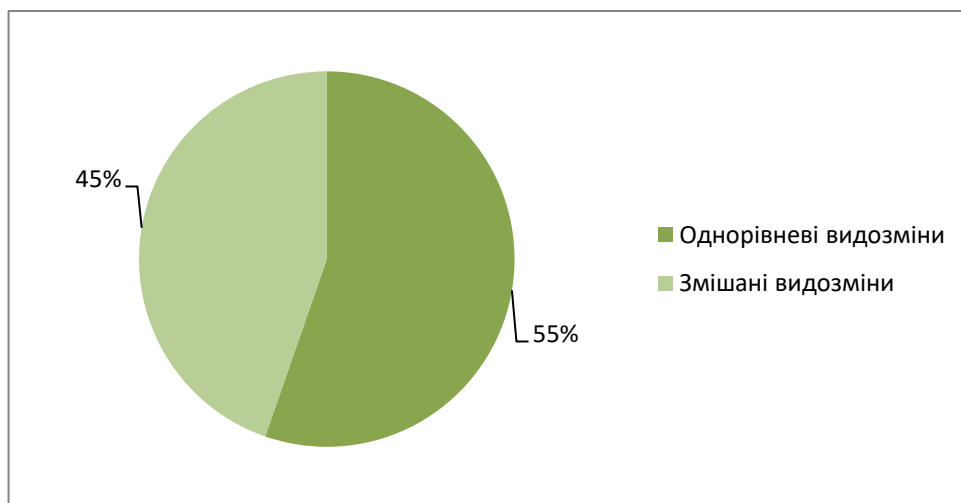

Рисунок 7. Однорівневі та змішані видозміни РФО (за творами О. Ульяненка)

Виокремлюємо в досліджуваних РФО видозміни **однорівневі** (морфологічні, синтаксичні, лексичні, структурні) та **змішані**, або **комплексні**:

1) морфологічні:

- протиставлення форм різних граматичних чи лексико-граматичних категорій:

а) наказовий спосіб ← умовний спосіб:

чорт (біс) [його (вас, тебе і т. ін.)] бери (забирай) / візьми (побери, забери і т. ін.) ← чорт / чорти б / би [тебе, її, його, їх] побрав / забрав / забрали „уживається для вираження незадоволення, обурення, досади з приводу чогось” [СФУМ, с. 768]: *Очищення, чорт би його забрав, якщо таке*

буває („Квіти Содому”); **Чорт би забрав** людей з їхнім щастям і їхніми умовностями („Квіти Содому”);

б) видозміна відмінкової форми:

на [якого] біса, „нащо, для чого” [СУМ-11, I, с. 189]: - *Що це? На який біс ви його повісили?!* („Богемна рапсодія”);

2) синтаксичні:

а) імплікація:

ні к чорту ← **ні к чорту не годиться** „зовсім непридатне, недоброякісне щонебудь” [СУМ-11, XI, с. 362]: - *Не вжився ніде: видний молодий чоловік, а характер ні к чорту* („Ангели помсти”);

кури фіміам ← **кадити (палити, курити і т. ін.) фіміам** кому, перед ким „занадто вихваляти когось, лестити комусь” [СУМ-11, X, с. 598]: - *Ти хто, блядь, такий, - сказав йому Абрахам Лі. - Я король, а ти сраний піп. То йди кури фіміам, а не лізь носом у чужу дірку в сраці* („Перли і свині”);

читав проповіді ← **читати / прочитати проповідь (лекції, лекцію)** кому „повчати кого-небудь” [СФУМ, с. 765]: *Він читав гнівні проповіді початком, а потім затих, напевне, гадаючи, що говорити, коли братія зовсім не туди дивиться, і йому доводиться вилучати порножурнали та всілякі сороміцькі малюнки, хоча він проти цього нічого не мав, але тільки поза межами монастиря, а значить, - іди у вільний світ, коли тобі ряса монаха давить - не варто* („Знак Саваофа”);

клала / клав / поклав хреста / хрести ← **класти на себе хрест** „хреститися” [СУМ-11, IV, с. 176]: *..клала хрести, плутаючи по-старечому початки й кінці молитов - Горіку голову роздирало од болю навпіл* („Сталінка”); *Після кожного пука отець клав хреста* („Знак Саваофа”); *Вони переглянулися, і вперше за скільки років капітан Ракша впевнено тричі поклав хреста* („Дофін сатани”);

б) експлікація (об’єктного типу):

[хай] вам Бог помагає ← **Боже поможи (помагай)! Бог на поміч!** „уживається як вітання з побажанням успішної роботи тому, хто щось робить,

працює” [СУМ-11, I, с. 207]: *Та вночі помер ще один, майже підліток - Йона відчитав молитви; по закінченні церемонії люди загрозово стискали кола; Йона махнув рукою: „Робіть як надумали”, - кинув їм зброю, висадив біля найближчого, забілілого у вишнях поселення - „хай вам Бог помагає” - „і тобі, Йоно, вибач, коли що не так” („Сталінка”);*

слава тобі боже ← слава богові (богу) „а) (у знач. присудка) добре, гаразд”; б) (у знач. вставних слів) нівроку, далебі, як видно” [СУМ-11, I, с. 207]: *Тоцький мертвий, слава тобі боже* („Квіти Содому”);

3) лексичні (варіантні лексеми-синоніми):

Промисел Господній ← Промисел Божий „заступництво, дії Божої сили, Бога” [СФУМ, с. 576]: *А зараз пішли. Промисел Господній закінчився, - сказав Аббу аль Ромодан* („Дофін сатани”);

не приведи Господи ← не дай Боже (Бог, Господи, Мати Божя) чого і без додатка „уживається для вираження бажання уникнути чого-небудь небажаного, застерегтися від чогось” [СФУМ, с. 186]: *Скандалу зчинилося, не приведи Господи* („Квіти Содому”);

зводити у могилу кого ← загнати / заганяти (загонити) у могилу (до могили, на той світ і т. ін.) кого „довести до передчасної загибелі, прискорити чию-небудь смерть” [СФУМ, с. 242]: *Жахом від них віяло, бо відчайдухи і непередбачувані були, доки один за одним дурні випадки не почали зводити їх у могилу* („Ангели помсти”); *Травми ніколи не лікуються, навіть не заліковуються, вони потроху зводять людину в могилу* („Ангели помсти”);

запалившись духом ← набиратися (набратися) духу „набиратися сміливості, рішучості; наважуватися” [СУМ-11, II, с. 442]: *„Оце все, що лежить перед зором, - мос. Його не треба брати, його треба завойовувати, запалившись конкістадорським духом!”* („Вогненне око”);

пройнявся духом, проймаючись духом ← набиратися (набратися) духу „набиратися сміливості, рішучості; наважуватися” [СУМ-11, II, с. 442]: *Народ-бо вже пройнявся таким духом, що несподівано відкрив, відчув містику химерної*

дійсності, - бо жадоба крові стала реальністю, недарма так люблять червону барву („Вогненне око”); Віталій, що був повірив у дитячу безпосередність, безсрібництво юрмища, дивлячись, як вони після містичних сеансів позіхають беззубими ротами, **проймаючись духом свободи й справедливості**, як вони захоплено лопотять одне одному щось на вухо, - зайнявся істеричним криком і надовго пропав у своїй кишеньковій лабораторії („Вогненне око”);

нечиста винесе кого ← **чорт (дідько, нечистий, нечиста [сила] і т. ін. несе / приніс (поніс); нечиста [сила] принесла (понесла) кого** „уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-небудь десь або неприємних наслідків чийогось приходу колись” [СФУМ, с. 768]: ...серед літа не продихнеш, а зіп'яну можна оманутися, заблукати - десь посеред ночі **нечиста винесе тебе на Поділ** („Сталінка);

4) структурні (зміна місця компонентами):

духу не лишиється ← **не стає (не стане, не вистачає, не вистачить т. ін.) духу** „про брак сміливості, рішучості, мужності” [СУМ-11, II, с. 442]: **З мене - духу не лишиється** („Дофін сатани”).

Серед аналізованих видозмінених варіантів трапляються такі, що належать відразу до кількох типів, тобто мішаного (комбінованого) типу:

а) морфологічно-синтаксичні:

анафему тобі ← **віддавати (піддавати) анафемі** „проклинати, осуджувати, таврувати” [СУМ-11, I, с. 43]: *Завтра ти жид. Післязавтра хохол. Ще трохи перехрестившись, попи між собою, - від церкви подалі, **анафему тобі**, клеймо, щоб коростляві баби та діди харкалися у спину, услід. Давній європейський послід („Дофін сатани”) - видозміна відмінкової форми іменника **анафема** (Д. в. → З. в.) для формування семантики наказовості, стягнення (через відсікання компонента **віддавати (піддавати)** та нарощування РФО (через об'єктне поширення компонента **тобі**);*

б) морфологічно-структурні:

син диявола ← **бісів (дияволів, чортів і т. ін.) син** „вживається для вираження незадоволення, обурення і т. ін. ким-небудь” [СФУМ, с. 646]: - *Ти у мене, блядь, ривками, блядь, сука недоношена, син диявола, бля, будеш ходити! Ти знову каламутиш воду, сучий потрох!* („Знак Саваофа”) - протиставлення близьких за семантикою слів, що належать до різних частин мови (прикметник → іменник) та зміна місця компонентами (*дияволів син* → *син диявола*);

в) лексико-синтаксичні:

двинули від гріха подалі ← **відійти / відходити від гріха** „запобігти якомусь осудливому вчинку; не допустити, відвернути що-небудь небажане, неприємне” [СФУМ, с. 101]: - *Ми прийшли з Кабаном. Так що ти не перша. Ну. І двинули від гріха подалі. Старому нічим не допоможеш...* („Ангели помсти”) - лексичне оновлення (*відійти / відходити* → *двинули*) та нарощування РФО (через обставинне поширення компонента *подалі*);

г) синтаксично-структурні:

від гріха подалі ← **далі (подалі) від лиха (від гріха) зі сл. триматися, держатися і под.** „осторонь, на віддалі” [СФУМ, с. 187]: *Машину я лишив за два квартали, на пустирищі, без номерів, навіть гадки не маючи, що її знайдуть менти, а так, просто, від гріха подалі* („Ангели помсти”) - стягнення РФО (через відсікання компонента *триматися, держатися і под.*) та зміна місця компонентами (*подалі від гріха* → *від гріха подалі*);

г) орфографічно-синтаксичні:

боронь Боже тебе ← **борони (боронь) боже!** „вживається для вираження небажаності, заперечення чого-небудь” [СУМ-11, I, с. 207]: **Боронь тебе Боже** („Жінка його мрій”) - написання малої та великої літер (*боже* → *Боже*) та нарощування РФО (через об'єктне розширення *тебе*);

Господи Ісусе Христе ← **[о] господи** „уживається для вираження подиву, нетерпіння, досади” [СУМ-11, II, с. 142]: - *Господи Ісусе Христе, вигукнула розпачливо, притискаючи до грудей статуєтку, але пересвідчившись, що Лаврентій чи то хмуріє, чи то ось-ось сльози бризнуть*

з його очей, швидко, плутаючи слова, додає: - *Ах, це гарно! Як це гарно...* („Знак Саваофа”) - написання малої та великої літер (*господи* → *Господи*) та нарощування РФО (через об’єктне розширення *Ісусе Христе*);

д) орфографічно-лексичні:

чим Бог пошле ← **що (як) бог дасть** „що буде, те буде” [СУМ-11, I, с. 207]: *Як не існує її у смердючого бомжа, що перебивається, чим Бог пошле* („Ангели помсти”) - написання малої та великої літер (*бог* → *Бог*) та лексичне оновлення (*що (як)* → *чим*; *дасть* → *пошле*);

упаси Боже; Боже збав! ← **борони (боронь) боже!; крий боже!; не дай (не приведи) боже!; нехай (хай) бог боронить (милує)!** „вживається для вираження небажаності, заперечення чого-небудь” [СУМ-11, I, с. 207]: **Боже збав!** („Дофін сатани”); *Мені завжди імпонували німці та англійці, але упаси Боже від ідейних* („Квіти Содому”) - написання малої та великої літер (*боже* → *Боже*) та лексичне оновлення (*борони (боронь), крий, не дай (не приведи), боронить (милує)* → *упаси, збав*);

е) орфографічно-структурні:

божий промисел ← **Промисел Божий** „заступництво, дії Божої сили, Бога” [СФУМ, с. 576]: - *Ти злий. Нічого поганого в тому нема, що я мокрію. І нічого поганого в тому, що я говорю про Бога. Що в тому поганого? Що я не такий, як всі, Русланчику? В цьому я вбачаю теж божий промисел* („Жінка йогомрії”) - написання великої та малої літер (*Божий* → *божий*; *Промисел* → *промисел*) та зміна місця компонентами (*Промисел Божий* → *божий промисел*);

Царство Небесне йому ← **царство (царствіє) [йому, їй, їм і т. ін.] небесне** „побажання померлому загробного життя в раю” [СУМ-11, V, с. 247]: **Царство Небесне йому**, *хотів налагодити гадальний бізнес* („Ангели помсти”) - написання малої та великої літер (*царство* → *Царство*; *небесне* → *Небесне*) та зміна місця компонентами (*царство [йому] небесне* → *Царство Небесне йому*);

є) орфографічно-лексично-синтаксичні:

Бог його відає ← **бог [його] знає що** (*куди, як і т. ін.*) „хто його знає, невідомо що” [СУМ-11, I, с. 207]: *А з цими мажорами та убієнним професором,*

Бог його відає („Квіти Содому”) - написання малої та великої літер (*бог* → *Бог*), лексичне оновлення (*знає* → *відає*) та стягнення РФО (через відсікання компонента *що* (*куди, як і т. ін.*));

ж) орфографічно-синтаксично-структурні:

дасть Бог ← **що (як) бог дасть** „що буде, те буде” [СУМ-11, I, с. 207]: *Тоді, дасть Бог, щось віднайдете...* („Вогненне око”) - написання малої та великої літер (*бог* → *Бог*), стягнення РФО (через відсікання компонента *що* (*як*) та зміна місця компонентами (*бог дасть* → *дасть Бог*);

з) морфологічно-синтаксично-структурні:

чорт все вилизував ← **і чорт лизне (злиже) кого** „хто-небудь пропаде або помре” [СФУМ, с. 767]: *...радісно вигукували, з насолодою перебуваючи одне одного, як змінюється місто, як чорт все вилизував* („Знак Саваофа”) - протиставлення граматичних форм (недоконаний вид → доконаний вид), стягнення РФО (через відсікання компонента *і*) та зміна місця компонентами (*чорт лизне (злиже) кого* → *чорт все вилизував*).

Отже, явище лексичної та граматичної варіантності багатьох РФО (19% від усієї кількості РФО) свідчить про бажання О. Ульяненка надати своїм текстам новизни, оригінальності, особливості, відображає образне мислення письменника і творчий підхід до написання романів. Виокремлюємо однорівневі й мішані (комбіновані) типи видозмін: морфологічні, синтаксичні, лексичні, структурні, морфологічно-синтаксичні, морфологічно-структурні, лексико-синтаксичні, синтаксично-структурні, орфографічно-синтаксичні, орфографічно-лексичні, орфографічно-структурні, орфографічно-лексично-синтаксичні, орфографічно-синтаксично-структурні, морфологічно-синтаксично-структурні варіанти.

3.3. Індивідуально-авторські фразеологічні неологізми

У розмаїтому фразеотворенні О. Ульяненка функціонують такі одиниці (25 РФО), які не зафіксовані у фразеологічних словниках, однак мають ознаки одиниць фразеологічної системи (семантична цілісність (неподільність),

стабільність компонентного складу, кількокомпонентний склад, синонімічні та антонімічні відношення, автоматичність відтворення, образність, експресивність).

Низка фразеологізмів пов'язана із релігійною лексемою **гріх** „порушення релігійно-моральних догм, настанов і т. ін.” [СУМ-11, II, с. 171]:

бути в гріху „про стан людини, яка порушила релігійно-моральні настанови”: *І так воно було, - то Михайло втихомириться, то заголосить Марія. Нема ради ні одному, ні другому. „Бо обоє в гріху”, - тихенько жалілась стара Піскуриха, жалілась Богу, але й за це їй перепадало („Сталінка”);*

принести гріх „стати для кого-небудь причиною поганого вчинку, помилки, недогляду”: *Микола харчить: „Це ти, це ти приніс нам гріх... - Він розмазує на обличчі сльози, що щиро бризкають із вузьких шпарин, його визеленіле, упріле пористе обличчя витягнулося губкою. - Ти приніс до нас пекло, Юдо!” („Вогненне око”);*

підніматися до гріха „наближатися до порушення релігійно-моральних норм”: *...як важко, мовби вічність, піднімаються до терпкого гріха її груди („Вогненне око”);*

відпускати гріхи „прощати людині її провини”: *..хоча однозначно вони приймали бік православного батюшки, бо на них магічно діяли слова Великая Росія, а ще тому, що пастир приходу Єпіфаній залюбки, за добре ставлення відпускав гріхи і благословляв найзапекліших безбожників, яким з нудьги чомусь надумалося влізти під хрест („Знак Саваофа”);*

змивати гріхи „очищувати душу від поганих вчинків перед Богом”: *..коли поливальна машина виїде змивати всі гріхи нашого містечка.. („Ангели помсти”).*

Цікавим є зіставлення людини, яка є взірцем у чому-небудь, з **іконою** (*ікона* „живописне, мозаїчне або рельєфне зображення бога або святого, якому поклоняються віруючі; образ” [СУМ-11, IV, с. 16]):

з яких ікони пишуть „про людей, які є взірцем у чому-небудь”: *Дай спершу подумати. Дякуючи нашому першому президенту, зараз з таких ікони пишуть. - Людина-звір. Взагалі, точно звірюка - вона винахідлива, сказав напарник („Жінка його мрії”);*

ставити [кого-небудь] як ікону „брати за взірцець”: Сама його істота на тоді вміщувала і складалася з шкільних лубочних знань, фрагментів забутих та заборонених літераторів, що іноді пропаганда **ставила як ікону** перед людьми всього злого і непотрібного, а значить, Комета віднаходив там щось таке, що жило його розум і не тільки.. („Дофін сатани”).

Вислів **продати Святу Церкву** „зрадити свою віру” вказує на антирелігійні вчинки сектантського проповідника: *Німий, зачумлений, завмерлий вираз, уся скручена постава викликала в одних співчуття і жаль, інші баби кричали, хрестилися, що він анцибол, пропаща душа, **продав Святу Церкву**; іноді йому вдавалося перемовитися кількома словами з молодшими, проте доводилося одразу тікати від наряду підтилої міліції, що вбачала в його особі щось більше, ніж пришестья Сатани, - збоченство або наркоманію* („Вогненне око”).

У народі кажуть, що чорт провокує людину на певні вчинки, але дія може бути зворотною:

спокушати лукавого** „не мати сили волі утриматися від гріховних учинків”: Але і це стверджувати, - то віддаватися на пошук фантазії, що загалом у таких пікантних випадках краще оминати, щоб не **спокушати лукавого („Знак Саваофа”);

***потягти нечистого за ногу** „згрішити”: Щоправда, у душі Руді посміювався над самою назвою „банк”, не інакше там грошей було не більше, ніж у цій антикварній крамничці, але ці двоє вже **потягли нечистого за ногу**, тому доведеться відповідати* („Ангели помсти”).

Протилежним до РФО **зводити у могилу, копати яму (могили)** є інші РФО: ***тікати до могили** „помирати різко, несподівано”: Бармен потроху - як зек з анекдоту, - частинами **тікав до могили*** („Серафима”);

дотягти ласті до могили** „помирати важко, у муках”: Він витягне, якщо, звісно, **дотягне ласті вчасно до могили („Ангели помсти”).

Використано фразеологізм, який підтверджує дію рятівника чийогось життя: ***витягувати з могили** „оберігати когось від нещасть, неприємностей, смерті”:*

Стару збило вантажне авто, і лікарі **витягували її з могили**, з тієї чорної пустки („Дофін сатани”).

Могили вважають святим місцем, тому **загиджувати могилки** - це „грішити; порушати правила, норми”: *Ви відчуваєте лишень земний страх, а тому приходять такі, як я, приходять інші народи і вчать вас, хоча те вчення нічого не приносить... Ви загиджуєте власні могилки, щоб знайти потім винних* („Вогненне око”).

Письменник засуджує необґрунтоване бажання невірних узяти участь в обряді хрещення: **влізити під хрест** „несподівано, мимохідь узяти участь в обряді хрещення; хреститися”: *..хоча однозначно вони приймали бік православного батюшки, бо на них магічно діяли слова Великая Росія, а ще тому, що пастир приходу Єпіфаній залюбки, за добре ставлення відпускав гріхи і благословляв найзапекліших безбожників, яким з нудьги чомусь надумалося **влізити під хрест*** („Знак Саваофа”).

Переконання людини у справедливості свого рішення у виконанні певних дій письменник образно порівнює із будівництвом церкви: **вибудовувати свою церкву** „бути впевненим у чомусь, у здійсненні чого-небудь”: *І тоді, попри якусь тягучу та солодку зневіру, ти починаєш **вибудовувати свою церкву**. Береш і мочиш якесь чувидло, чи пердолиш і продаєш малолітніх збоченців - і це приносить тобі користь* („Квіти Содому”).

Іноді людина має таке тверде переконання щодо когось, чогось, що це повністю її охоплює: **зануритися у власну віру** „бути впевненим у чомусь, у здійсненні чого-небудь”: *Що тоді страшніше - безсовісно **зануритися у власну віру**, переконавши себе у власній величі, чи з кайфом бздіти у пекло і зробитися вселенським бздикуном, привілейованим, мов нафтовий шейх* („Квіти Содому”).

Герої наступних рядків поступово втрачають віру в щасливе майбутнє, їхнє життя стає буденним, звичним, у них зникає бажання щось змінити, байдужість викликає думки про смерть, трагічність посилено завдяки влучним РФО:

відносить од берегів віри „поступова втрата впевненості у своїх знаннях, переконаннях”: *Його відносить од берегів буття та віри, розкручуючи у швидкому вирі давно знаних ідей, шарудіння чужих гасел* („Вогненне око”);

засунути віру в сраку до чорта „втрата впевненості в чомусь, у здійсненні чого-небудь”: *...вони зустрічали руді, рвані світанки, без турботи і спокою. Пронос і заспокійливе. Це - як віру засунути в сраку до чорта* („Там, де Південь”).

Щоб продемонструвати негативне ставлення до людини, О. Ульяненко згадує про надприродну істоту, що втілює в собі зло:

чорта кусок „уживається для передання зневажливого ставлення до кого-, чого-небудь”: *Він чорта кусок...* („Дофін сатани”);

чорти у брати годяться ← *самому чорту брат [і сват]* „дуже грізний, підступний, жорстокий” [СФУМ, с. 37]: *Правду люди казали, що чорти вам у брати годяться...* („Вогненне око”);

[мати] чорта за плечима „про умілого, жвавого, меткого, хитрого, сміливого і т. ін.”: *Йди, навіть удачі не побажаю, бо як у кого чорт за плечима, так і удача в того* („Вогненне око”).

Вислів *заради всього святого* використано для посилення дієвості прохання мовця „вживається для увиразнення важливості виконати прохання мовця”: - *Алекс, ти не потреш мені спину? І заради всього святого, поставте душову, сауну нарешті* („Квіти Содому”).

Для уточнення важливості слів використано вислів *пущене на вітер скоро бісом ловиться* „все сказане має вплив на дійсність”: - „*Ні, якое на думку спало. Скажи, може, знаєш?*” - „*Е-е-е, пущене на вітер скоро бісом ловиться. Прийде час, голубе, то дізнаєшся...*” („Вогненне око”).

Отже, 25 індивідуально-авторських фразеологічних неологізмів містять компонент релігійної тематики (це 11% від всієї кількості наявних РФО).

Висновок до розділу 3

О. Уляненко у своїй художній творчості використовує 236 РФО трьох структурно-семантичних груп: вигуково-модальні (49%), номінативні (48%), номінативно-комунікативні (1%). Кожна п'ята РФО зазнає видозмін, що демонструє творчий підхід та образне мислення письменника. Кожна десята ФО - індивідуально-авторський новотвір.

РОЗДІЛ 4

РЕЛІГІЙНА ЛЕКСИКА У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Релігійна лексика є складником життяукраїнського народу, основою формування національного менталітету, опорою в складні періоди. Завдяки вивченню релігійної лексики в учнів відбуватиметься розвиток морально-етичних якостей.

4.1. Релігійна лексика як елемент розвитку зв'язного мовлення учнів 5-11 класів

Для загальноосвітніх шкіл характерні уроки зв'язного мовлення. Під час написання переказів вчителі можуть використовувати уривки з творів О. Ульяненка.

У програмі з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів (5-9 класи) є такі обов'язкові види роботи, які змістовно відповідають текстам письменника:

- докладний усний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму (5 клас);
- докладний усний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму (6 клас);
- докладний усний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису природи (6 клас);
- стислий письмовий переказ розповідного тексту художнього стилю про виконання певних дій (7 клас);
- стислий письмовий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі (за складним планом) (8 клас);
- вибіркового усний переказ тексту художнього стилю (9 клас).

У програмі для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (10-11 класи, філологічний напрям, профіль - українська філологія) є

уроки зв'язного мовлення у 10 класі (**Відтворення готового тексту. Перекази** (навчальні й контрольні), наведено такі види робіт:

- *говоріння*: Докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням (висловленням власного ставлення до подій, героїв та ін.);

- *письмо*: Докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням. Твір-роздум на суспільно-політичну тему в публіцистичному стилі. Електронний лист. Смс-повідомлення;

- конспект прочитаного (художнього твору, публіцистичної та науково-популярної статті). Тематичні виписки, план (складний), тези.

Урок розвитку зв'язного мовлення для 7 класу

Тема: Стислий письмовий переказ розповідного тексту художнього стилю про виконання певних дій.

Мета:

- навчальна: удосконалити вміння учнів усвідомлювати тему й основну думку тексту, логіку й послідовність викладу матеріалу, здійснювати аналіз тексту, визначати тип і стиль мовлення;

- розвивальна: розвивати комунікативні навички, логічне мислення, увагу, пам'ять;

- виховна: виховувати повагу до рідного слова, навички працелюбства і взаєморозуміння.

Тип уроку: урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок.

Внутрішньопредметні зв'язки: культура мовлення, стилістика, граматики.

Міжпредметні зв'язки: література.

Обладнання: зошити, ручки, чернетки.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Мотивація навчальної діяльності й повідомлення теми, мети уроку.

III. Ознайомлення з текстом переказу (підготовка до написання стислого письмового переказу розповідного тексту художнього стилю про виконання певних дій).

➤ **Слухання тексту.** Доберіть заголовок, який розкривав би основну думку тексту. Визначте тип і стиль мовлення тексту. Доведіть свою думку.

Зараз Русланчику дійсно не вистачало чоловічої компанії, грубих жартів, грубих рук. Лінда сьогодні дратувала його. І він розумів чого: зараз їх дійсно об'єднувала якась тасмниця, але розгадки ніхто не знав. І він вирішив, що на сьогодні робота закінчилася. ... Не оглядаючись, він пішов до прохідної, ловлячи шумовиння голосів, що переростали у справжній шквал. Боковим зором він бачив, що люди курили, пили каву, іноді кидали пару слів. Коли він вийшов під біле зимове небо, тривога розвіялась...

Машина пливла в густому тумані чорною горбатою автострадою. Навіть опинившись поза телебаченням, він відчував, що йому дихає щось противне у спину і не відпускає, наче щось ти забув, але повернутися і взяти не вистачає сміливості. Нарешті він припаркувався біля універсаму „Україна”. Придбав пучечок квітів - зелених з синім. Усміхнувся продавщиці з бейджем „Марта”. Вертлява білявка впізнала його, вискаливши всі тридцять два зуби. Руслан витримав паузу, ввічливо давши емоціям затихнути, а потім запитав Кліма. Дівчина згасла.

- Він у „Флорі”, - сказала і з дурнуватою усмішкою поспішила комусь назустріч.

На вулиці у нього зробилися ватяними ноги. Туман плував між ногами, і доки він шукав свій „Лексус”, то настрої у нього погіршувався до катастрофічного. Нарешті він рушив. Рушив до Кліма, у клуб „Флора”, з сауною, солярієм, косметичним салоном. Але голова робилася тяжкою, і чомусь не відпускала думка про Лінду. Він вдесьте прокручував їхню розмову, перевіряючи, чи не бовкнув чогось зайвого. Нарешті, коли сріблястий „Лексус” ковзнув у арку й очі наткнулися на неоковирну вивіску „Флора” з двома дельфінами і ще якоюсь незрозумілою завитухою, він перестав думати про Лінду. Але заборонене збудження, відчуття зради і гріхи ніяк не хотіли його відпускати.

...

Падав сніг. „Лексус” повільно рушив упродовж тротуару. Русланчик увімкнув телевізор. „Бі-Бі-Сі”. Він любив цю програму. Добре володів англійською. Жінка, мулатка з синіми пишними губами, з білими порцеляновими зубами, передавала, що якийсь астероїд влупиться у землю десь у дві тисячі сотому. Русланчик засміявся голосно, дурнувато. Це дійсно піднімало настрій. Він сміявся, закинувши голову, бив себе по колінах. Машину понесло юзом. Він не встиг зжитися з переляком: пірнув у темряву, наче у довгий тунель, потім знову на світло, що мерехтіло якимось малиновим, з чорними підпалинами, сяйвом. На великій швидкості він потягнувся під велетенською, чорною, невимовно довгою стіною, якої насправді не було. А просто перед ним лежав Дніпро, з берегами і причалами. Нарешті він вискочив, прилипнувши слимаком до баранки, на Десятинну, розігнав переляканих людей. Жовте насіння вогнів заспокоїло його. „Лексус” з виском проскочив жовту арку; машину крутнуло і розвернуло. Чорт забирай, він тільки-но був на Хрещатику. Авто прокотилося якусь там відстань і зупинилося біля велетенської чорної вітрини порожнього дому. Високого, під модерн кінця дев'ятнадцятого століття. На велетенському білому полотнищі він прочитав, що будинок здається в оренду. Прекрасний будинок, вирішив він про себе. Руслан заплющив очі. А коли відкрив, то побачив себе у непроглядній пітьмі. Від переляку підгорнув ноги і зацокав зубами.

- Чорт! Що це зі мною? - закричав він. Треба швидше вибиратися з цього місця. Це, певно, перевтома.

Русланчик швидко розвернув машину і погнав на повному газу. Він припав до керма і підвів голову тільки біля будинку Величка. Йому вистачило сили піднятися в квартиру, і він провалився у важкий тривожний сон.

...

Майор дивився водієві у спину і думав про своє. Коли за тим зачинилися двері під'їзду, у майора упало серце, і він знову опинився у підвалі свого сумління, сирому і глухому. Вивело його з того стану знайоме тріщання, а потім вікна у будинку вилетіли разом з клубами пилуки і диму. Пізніше докотився гуркіт.

Майор вискочив надто прудко на коротких своїх ногах, підсковзнувся, упав. Його більше займала цікавість, ніж доля водія. Коли він відкрив двері, то через пилюку нічого не було видно. ... Він побіг швидко до джипа. На ходу витягнув мобільник і подзвонив. Але міцний удар перевернув його у повітрі, і він, брикаючись куцими ногами, завалився на спину. В мобільнику чувся роздратований, трохи глузливий голос слідчого. Майор роззирнувся, сів, закашлявся і прохрипів:

- На мене напали. На мене напали. Водій мій мертвий...

- Ага. А ви перевірили? Тікайте звідти... Зараз їду...

Зараз він нічого не хотів. Йому треба вчасно зупинитися. Згори підсвічений сонцем Поділ нагадував химерну фантастичну істоту; зараз, вночі, коли він піднімався на своїй „Мазді”, коло за колом, начебто кіношний янгол помсти, вибираючись з пекла, Поділ нагадував вушну раковину бомжа, забиту сіркою. Тому він зупинив машину і вийшов дихнути повітрям. Його тягнуло нестримно вперед, а він хотів чути дихання Іви над своїм вухом, пронизливий сірий ранок, а потім вибух білого сонця у високому і широкому вікні, з облущеними рамами. Про Іву не хотілося думати, наче вона може запаскудитися об його думки чи почуття. Тьху ти, прийде ж в голову, - подумав. І він поїхав, як видавалося, повільно і нехотя, нічними вулицями Києва до наляканого майора. На спуску до Європейської площі він пригальмував і поїхав повільно. Зупинився на Хрещатику (692 сл.; за О. Ульяненком „Жінка його мрії”).

➤ **Бесіда.** Дайте відповіді на кілька питань.

1. Хто є автором почутого уривку роману?
2. Якими є тип і стиль мовлення?
3. Як звати персонажа, про якого розповідається в тексті?
4. Якими є внутрішні відчуття персонажів?
5. Які дії виконує персонажі?
6. Які мікротеми ми можемо виокремити в тексті?

➤ **Складання орієнтовного плану переказу тексту.** Складіть план тексту.

1. Завершення робочого дня Руслана.
2. Внутрішні переживання Руслана стосовно Лінди.
3. Спостереження Руслана над життям людей.
4. Пригоди Руслана:
  - а) розмова в квітковому магазині біля універсаму „Україна”;
  - б) пошуки Кліма в клубі „Флора”;
  - в) небезпечна поїздка вздовж Дніпра, Десятинної та Хрещатика.
5. Повернення Руслана додому.
6. Напад на Майора в будинку.
7. Думки Майора під час поїздки на Хрещатик.

➤ **Мовностилістичний аналіз тексту.**

1. Поясніть лексичне значення слів з тексту: *шквал, автострада, бейдж, астероїд, модерн*.
2. Випишіть з тексту слова, що стосуються опису внутрішнього стану персонажа (*переляк, сумління, цікавість*).
3. Поясніть значення таких використаних фразеологізмів з релігійним компонентом у тексті: *ні за яке золото світу, вибиратися з пекла, чорт забирай, чорт!*

➤ **Лексико-орфографічна робота.** Поясніть правопис і належність слів до певних частин мови: *телебачення, універсам, пучечок, назустріч, незрозуміла (завитуха), збудження, відчуття, упродовж*.

➤ **Повторне читання тексту.** Занотуйте текст на чернетці.

IV. Підготовка стислого переказу на чернетці. Записуйте стислий переказ тексту з зосередженням уваги на виконанні певних дій на чернетці.

Підказка учням: Характерною рисою стислого переказу є виокремлення окремих основних положень змісту тексту і їх відтворення в усній чи письмовій формі. Для успішного написання стислого переказу тексту потрібно: а) розуміти зміст почутого; б) виокремлювати основне у тексті і могли це переказати; в) зберігати послідовність викладу матеріалу; г) уникати багатослів'я.

V. Написання стислого письмового переказу розповідного тексту художнього стилю про виконання певних дій. Записуйте стислий переказ тексту з зосередженням уваги на виконанні певних дій у зошити.

VI. Домашнє завдання. Запишіть домашнє завдання.

1. Повторити вивчене з теми „Дієслово: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль”.
2. Написати міні-твір з використанням дієслів на вільну тему.

4.2. Розробка підсумкового уроку з лексикології в 11 класі (на матеріалі релігійної лексики з прози Олеся Ульяненка)

Пропонуємо підсумковий урок для 11 класу з профільним рівнем вивчення української мови (**Підготовка до державної атестації. Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з української мови (30 год). Лексикологія і фразеологія української мови.** Уживання слів у переносному значенні, синонімів, антонімів, омонімів у текстах різних стилів. Терміни і професіоналізми. Філологічні, лінгвістичні, літературознавчі терміни. Фразеологія художнього мовлення, наукова, публіцистична, офіційно-ділова).

У навчальній програмі з української мови (10-11 класи) для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів вказано очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

Учень (учениця):

когнітивний (знансвий) складник

- *розпізнає* метафори, метонімію, синекдоху, слова-омоніми в контекстуальному оточенні; *з'ясовує* відмінність між омонімічним і багатозначним словом;

- *знаходить і розпізнає* тропи, багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми, *пояснює*, з якою метою вони використані в тексті, *визначає* їх роль та доречність використання в текстах різних стилів, користуючись тлумачними словниками, а також словниками синонімів, антонімів, омонімів;

- *визначає* ознаки власне українських слів, *характеризує* їх стилістичні функції в тексті;
- *обґрунтовує* доцільність і правильність використання термінів у текстах науково-навчального стилю;
- комунікативно доречно і правильно *використовує* фразеологізми у мовленні з урахуванням їх стилістичних параметрів і контексту.

Урок з української мови для 11 класу

Тема: Узагальнення та систематизація вивченого з теми „Лексикологія і фразеологія української мови”.

Мета:

- навчальна: повторити, удосконалити, закріпити знання учнів із лексикології та фразеології української мови;
- розвивальна: розвивати культуру мовлення, логічне мислення, пам'ять, увагу;
- виховна: виховувати любов до рідної мови, естетичний смак, працелюбство.

Тип уроку: урок узагальнення та систематизації знань.

Внутрішньопредметні зв'язки: культура мовлення, стилістика, граматики.

Міжпредметні зв'язки: українська література.

Обладнання: схеми, таблиці, ноутбук, проєктор, презентація, підручники, тлумачний, фразеологічний словники, словники синонімів, антонімів, слів іншомовного походження.

Епіграф до уроку:

*Дивуєшся дорогоцінності нашої мови:
в ній що не звук, то подарунок,
все крупно, зернисто, як самі перла
(Микола Гоголь).*

Хід уроку

I. Повідомлення теми й мети уроку.

II. Мотивація навчальної діяльності.

➤ **Обговорення епіграфу уроку.**

III. Відтворення та коригування опорних знань.

➤ „Мозковий штурм”. Дайте відповіді на кілька питань.

1. Що вивчає лексикологія?
2. Що таке лексика?
3. Що таке лексичне значення слова?
4. На які групи за значенням поділяють слова?
5. Як називають слова із одним значенням чи кількома?
6. У яких стилях мовлення використовують слова із одним чи кількома значеннями?
7. Що таке синоніми? Наведіть приклади синонімів.
8. Що таке антоніми? Наведіть приклади антонімів.
9. Що вивчає фразеологія?
10. Що таке фразеологізм?
11. На які типи поділяють фразеологізми?
12. Які джерела збагачують фразеологічний склад української мови?
13. Якими словниками ми можемо користуватися при вивченні лексикології та фразеології української мови?

➤ „Незакінчене речення”. Продовжіть речення.

1. Слова з одним лексичним значенням називають...
2. Слова з кількома лексичними значеннями називають...
3. Властиве слову первинне значення є...
4. Переносне значення - це...

IV. Узагальнення та систематизація понять.

➤ **Розподільний диктант.** Випишіть виділені слова у два стовпчики за значенням: пряме і переносне.

Щоправда, я згоден, що апокаліпсис починається у кожного в душі; лишень одне мене насторожує - чому одним прощає, а іншим ні („Вогненне око”); У цій історії він був добрим янголом (про лікаря) у сім'ї („Ангели помсти”); Потім батюшці нагадали, що донька його навчається у Москві... („Дофін сатани”); Хто наважиться зазирнути у глибини власної

душі?(„Вогненне око); *Він не повірив і попросив зустрічі з святоцем* („Дофін сатани”); *Один мій знайомий священик весь час спілкувався з Богом* („Знак Саваофа”); *Місто мертве* („Зимова повість”).

➤ **Вибірковий диктант.** З-поміж переліку речень із лексемами у переносному значенні випишіть ті речення, у яких метонімічний тип перенесення значень слів (за суміжністю).

*У кожній кімнаті на нас дивилися маленькі **ангели** над головою самого Абрахама Лі, великого, чорного й усміхненого, і ці мініатюрні **ангели** клали на його голову вінки з віковичного лавра* („Перли і свині”); *...в голову влітали і залазили, під'їздили всі **чорти**, всі спогади, все неприглядне минуле* („Дофін сатани”); *Як і повинно бути на початку осені, хоча було ще літо, серпень, і ще навіть не підійшло до **Першої Пречистої*** („Ангели помсти”); *...лікарша його була **святою*** („Дофін сатани”); *Так грубо говорити з рідною матір'ю, **душенька**, прямо не збагну, в кого ти вдалася... напевне, тато, царство йому небесне!* („Квіти Содому”).

➤ **„Скажи без затримки”.** Назвіть антоніми до вказаних слів.

Бог, рай, ангел, віруючий.

➤ **„Склади пазли”.** Доберіть синонімічні пари фразеологізмів.

*Переляканий обиватель біг до телефону: **слава Богу**, наші співвітчизники навчилися справно приймати рішення* („Вогненне око”); *А от як син буде цим займатися, то не **приведи Боже**, чим це може скінчитися* („Квіти Содому”); *Зчинилася така різанина, що не **доведи Господи!*** („Перли і свині”); ***Дякувати Богу**, що Таня не читала книжок* („Ангели помсти”).

➤ **„Прес”.** Прикріпіть аркуш біля відповідної картки „Фразеологізми, які виражають різні емоції та ставлення мовця до змісту висловлюваного” або „Фразеологізми, які називають Божественну особу, людину, предмет, явище, ситуацію, місце, певну ознаку чи особливість дії”, аналізуючи свій вибір.

*Ми спимо, малі ще, а мо', й не малі, **дай Боже пам'яті**, а ото вибігають, мов шураки, і нюшать повітря носами, а дим стелиться, як річкою, вулицею проїдається...* („Вогненне око”); *Вони переглянулися, і вперше за скільки років*

капітан Ракиша впевнено тричі **поклав хреста** („Дофін Сатани”); ...бо очі в нього прямо-таки кричали, просилися і **не йняли віри** („Ангели помсти”); Нічого вона не хотіла такого сказати. Пішло воно все **під три чорти** („Жінка його мрії”); - *Давай по-людськи й розійдемося*, - сказав я, сів за столика й вихилив коктейль **одним духом** („Там, де Південь”); Від самого початку місто жило звичним життям: нагодою **відвести душу**, бути поміченим місцевим начальством, просто похизуватися новими нарядами, заповнити пустоту існування світськими розмовами тощо („Ангели помсти”); **Усі в могилу повинні сходити** за ініціативи держави („Ангели помсти”); - *Що тут у чорта діється!* Викличте „швидку” ... („Софія”); *Ми самі собі вигадуємо дурниці і називаємо це Промислом Божим?* („Софія”).

V. Підбиття підсумків уроку.

➤ **Перегляд відео-матеріалу.** Перегляньте запропонований відео-урок.

Міністерство освіти і науки України пропонує відео-урок з теми „11 клас. Українська мова. Повторення й узагальнення вивченого з лексикології”:

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=J8CoHyXP2Ik>

➤ **„Мікрофон”.** Дайте відповіді на кілька питань.

1. Як ви оцінюєте свої знання? Задоволені ними?
2. Які виникають у вас складнощі?
3. Над чим ще варто попрацювати?

VI. Домашнє завдання. Запишіть домашнє завдання.

1. Підготуватися до тематичного оцінювання з теми „Лексикологія і фразеологія української мови”.

2. Написати побажання однокласникам, використовуючи синоніми, антоніми, фразеологізми.

4.3. Вивчення життя та творчості Олесея Ульяненка на уроках української літератури

Постать О. Ульяненка вже наводять у доступних програмах з української літератури в розділі „Сучасна проза”: роман „Сталінка” входить до списку додаткової літератури для читання у 12 класі. Пропонуємо орієнтовний план уроку з вивчення життя та творчості О. Ульяненка.

Урок з української літератури для 12 класу

Тема: Життя та творчість Олеся Ульяненка. Занепад моральних цінностей у романі „Сталінка”.

Мета:

- навчальна: ознайомити школярів з життєвим та творчим шляхом Олеся Ульяненка, розглянути роман „Сталінка”;
- розвивальна: розвивати навички виразного читання, культуру мовлення, уміння висловлювати власну думку, логічне мислення, увагу, пам’ять;
- виховна: виховувати почуття поваги, пошани до людини, її творчих та індивідуальних здібностей, розвивати любов до мистецтва.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: зошити, ручки, підручники, ноутбук, проєктор, презентація.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

Епіграф до уроку:

- „А хіба **Бог** може плакати, бабуню?”

- „Може, внучко, може...”

Він тіко й робить те,

що за нами плаче...”

(„Сталінка”)

➤ **Обговорення епіграфу уроку.**

II. Актуалізація опорних знань.

➤ **Бесіда.** Дайте відповіді на кілька питань.

1. Які особливості сучасної прози?
2. Яких ви знаєте сучасних українських письменників?

3. Які ви прочитали тексти сучасної української літератури?

4. Що таке роман?

5. Які ви знаєте романи?

III. Оголошення теми, мети уроку.

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу.

➤ **Складання хронологічної таблиці життя та творчості письменника.** Складіть хронологічну таблицю життя та творчості письменника.

Олесь Ульяненко (справжнє ім'я Олександр Станіславович Ульянов; 14 серпня (офіційно 8 травня) 1962, Хорол, Полтавська область, Українська РСР, СРСР - 17 серпня 2010, Київ, Україна) - український письменник, лауреат Малої Шевченківської премії.

Навчався в Любенському медичному училищі, 1980 р. закінчив Миколаївське медичне училище. Свою молодість провів у Якутії десантником Радянської армії, східної Німеччини та Афганістану. Вів напівволоцюжний спосіб життя у Росії, жив у панківському середовищі у Ленінграді. За життя О. Ульяненкові довелося заробляти підпільним боксом і навіть побувати в іпостасі якутського шамана. Деякий час лікувався в психіатричній лікарні.

На помаранчевому Майдані підтримував В. Ющенка, хоча пізніше розчарувався. Після Жовтневої революції жив у закинутому готелі „Лейпциг”, часто працюючи напівголодним і, поряд із цим, написав понад 20 романів та багато повістей, перекладених німецькою, вірменською, угорською, англійською та іншими мовами.

Романи:

- „*Сталінка*” (1994)
- „*Зимова повість*” (1995)
- „*Вогненне око*” (1997)
- „*Богемна рапсодія*” (1999)
- „*Син тіні*” (2001)
- „*Дофін сатани*” (2003)

- „Квіти Содому” (2005)
- „Знак Саваофа” (2006)
- „Жінка його мрії” (2006)
- „Серафима” (2007)
- „Софія” (2008)
- „Перли і свині” (2009)
- „Ангели помсти: трилогія („Марго”, „Альма” та „Танька”) (2012)
- „Пророк” (незакінчений роман, 2009)

Повісті:

- „Там, де Південь” (2007)
- „Сєдой” (2003)

Оповідання:

- „Яйця динозавра” (рік написання невідомий)
- „Наказ” (1990)
- „Антисеміт” (1998)
- „Угода” (1997)
- „Ім'я любові” (2007)

1997 р. за роман „Сталінка” О. Ульяненко отримав Малу Шевченківську премію. За твердженням письменника, написаний ним спільно з Володимиром Тихим на основі „Сталінки” сценарій було пізніше несанкціоновано використано московським режисером Сельяновим як основу для фільму „Жмурки”.

2006 р. вийшов роман „Знак Саваофа”. У романі описано кримінальні схильності та збочення служителів Московського патріархату, а сам патріархат названо п'ятою колоною в Україні, яка ніколи не підтримувала української незалежності. За цей роман Московський патріархат оголосив письменнику анафему.

2009 р. експерт Нацкомморалі В. Ковальська визнає роман „Жінка його мрії” порнографічним. Натомість літературознавча комісія не знайшла в романі ознак порнографії. Голова Національної спілки письменників України і Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України. В. Яворівський зазначив,

що таке рішення „завдає шкоди свободі творчості в Україні”. Щоб повернути книгу на полиці, О. Ульяненко оскаржував висновок у суді. У процесі розгляду в незалежній експертній комісії з'явився негативний експертний висновок й Інституту літератури за підписом заступника голови інституту, доктора філологічних наук, члена-кореспондента НАН України, завідувача відділу давньої української літератури М. Сулими, у якому роман „Жінка його мрії” названо бульварним читивом. Досі залишається нез'ясованим, чи заборона книжки мала тоді політичне підґрунтя.

Помер О. Ульяненко 17 серпня 2010 року в квартирі у 49 років. Офіційна причина смерті - хронічна серцева недостатність. Поховано О. Ульяненка на Байковому кладовищі.

За життя письменника нагороджено преміями журналів „Сучасність”, „Благовіст” та „Кур'єр Кривбасу”. 2012 р. президентом Спільки письменників міжнародної згоди Федеративної Республіки Німеччини В. Сергієнком на честь О. Ульяненка засновано Міжнародну літературну премію.

Літературознавчі дослідження творів О. Ульяненка здійснила Г. Горнятко-Шумілович. Вона зауважила, що „проза Ульяненка має сприйматися не як „суцільне збочення”, але як емоційний заклик до людей схаменутися, покаятися. „І не будьте такими свинями, як у моїх книжках такі свиніживуть” - неодноразово закликав письменник, оправдовуючи водночас свою творчу екстрему” [24, с. 197-198]. Дослідниця закликає просто читати прозаїка, бо „без нього українська література здається менш яскравою і виразистою. А ще тому, що він просто не давав задрімати сучасній людині”. Г. Горнятко-Шумілович порівнює романи „Вовча зоря” Є. Пашковського й „Сталінка” О. Ульяненка. Дослідниця відзначає їх схожість стосовно опису злободенності кінця епохи радянщини та надання значного творчого прориву письменників [23, с. 217-226]. Творчість письменника досліджує Н. Тендітна у дисертації „Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка” [66]. Відомим дослідником творчості О. Ульяненка є Ф. Штейнбук. Він аналізує такі твори письменника: „Зимова повість”, „Син тіні”, „Дофін

сатани”, „Софія”, „Хрест на Сатурні” [71; 72, с. 55-70; 73, с. 141-149; 74, с. 42-47; 75, с. 241-255].

Варто відзначити, що цьогоріч 24 червня 2021 року відбулася прем'єра документального фільму „Ульяненко: без цензури”. Фільм засновано на реальних подіях, що стосуються безпосередньо життя О. Ульяненка, а також кіно та фотоархівів, на яких зафіксовано соціальні та культурні події, що вплинули на творчий шлях письменника і становлення новітньої літератури.

➤ **Опрацювання роману „Сталінка”.** Проаналізуємо роман „Сталінка”.

„Сталінка” - роман сучасного українського письменника Олесе Ульяненка. Перше книжкове видання здійснило видавництво „Кальварія” 2000 р. Попри те, що роман є найвідомішим твором О. Ульяненка, і, за власним визнанням письменника, „подарував нового героя” українській літературі, автор не вважав його найкращою своєю роботою. Письменника дратувало те, що всі звертають увагу на цей роман, наче він більше нічого не написав.

Роман названо на честь історичної місцевості Києва, у якій відбувається дія роману. „Сталінка”, сталінські будинки, сталінські будівлі - розмовна назва багатоквартирних будинків, які споруджували в СРСР з 1933 року до початку 1960-х років, під час правління Йосипа Сталіна, переважно в стилі неокласицизм (сталінський ампір). Сучасна назва місцевості - Деміївка.

О. Ульяненко написав роман у 1994 році й отримав за нього 1997 року Малу Шевченківську премію.

Роман розпочинається з моторошного опису життя в божевільні:

...куца, зашмульгана пам'ять Лорда прищилася двома півкулями, затьмареними галоперидолом, ворушилася у передосінній сльоті і початком кінця висотувалась тонкою, ниткою коридору, - вмент він, Лорд, бачив той коридор, свіжовифарбований коридор, що навертав на затьмарений розум думку. Це найважче натужитись думати; але в каналізаційній трубі до Лорда повернулося, тільки - не чого хотів, а - від чого тікав: біла будівля божевільні за номером п'ятим, як сукроватились від води заграбовані шиби, а божевільні й

побожеволілі од галоперидолу, - будівлі за номером п'ятим, - вилизували із піднебіння рештки їжі, декілька разів пережовували, тирлюючись надивані - єдиному на всю палату й коридор, і ті, котрим не пощастило зайняти місце, човгикали із кінця в кінець: самітні свічки у тумані нейролептиків; а дерева прогиналися вітром, оббризкуючи стіни страпатими тіннями; побожеволілі втихали, скляно причаровані дієм природи за ґратами.

Роман є відображенням тих людей, які ведуть „рослинний спосіб життя”, які не знають, що таке моральні цінності й сенс життя. Йоні, головному персонажу роману, віра в Бога допомагає вистояти всім труднощам і втекти з божевільні, де люди ставали „рослинами”.

Персонажі роману зневажають релігійні споруди, частини споруд, предмети:

...вмостившись, повертав до Лорда: „ай-ай-ай залізли на церкву, б'ють сокирою, а батюшка заюшеними губами говорять, молитви липнуть до губів... Юшку батюшка обтирають, баби кричать не своїм гласом... дзвін калатнув, дід бах сокирою, бах сокирою... тут червоним зайнялося, кругом церкви зайнялося, дзвін у-у-у проламав крилос, упав, покотився, ноги луснули у тракториста, - хрясь, гілкою сухою тріснули, - а тракторист уже ворота поламав, і ікона Миколи Чудотворця в багно... і хрест птахом полетів над селом, упав за селом, бо Єреська шмаг по хресту, шмаг, і хрест полетів і упав на сел...” - Бронька улякав, і Лорд відвертався до заґратованого вікна...

Деяким персонажам така поведінка здається смішною, вони не усвідомлюють своїх помилок і не прагнуть покращувати свій внутрішній стан:

„...батько Лопати повистелював іконами підлогу у свинарнику, став потому, взявся у боки і горланить через тин, пританцьовуючи, до брата мого: мов, „Никифоре, покарав мене Бог, га?” - і сміється, сміється...

У критичні моменти персонажі згадують про Бога й задумуються над його важливістю в їхньому житті:

„Боже мій... Боже мій...” - ляпотів Лопата, кривавлячи слідами.

Інколи Лордові вдавалося влити в горлянку Лопаті кілька крапель узвару, а той, оклигавши, здибувався на лікті: „Тому що людина - гріх, гріх у ній, Лорде...

*і гріх виходить із неї... не чіпай мене...” - „Да-а-а, - шморгав носом Лорд. - То, значить, не ти бабахнув по дружині з двустволки... - й перегодя: - А я думаю, що коли б із людиною все було гаразд, вона б уподобилась Богові... Га? Га-а-а?... Лопато?! ау... Лопато”. - „Не богохульствуй... людина прах... і хто Бога не любить, той і до людей...” - просипів Лопата, упав навznak, а Лорд з окропом усе навколо нього, не знає, як підступиться: „Ну, дурень ти, Лопато, дурень... **Я то в Бога вірю, але собі думаю, це як небо й земля... А ти, Лопато, точно дурень...**” ...*

Поряд із описом поневірянЬ Йони зображено розпусне, аморальне життя як звичайних мешканців Сталінки, так і осіб, пов’язаних із релігією:

***Чим далі, тим було гірше:** Михайло робився кволий; тим часом сімейство, завдяки колишнім „зав-нач.”, перебралося на Сталінку. Вони оселилися в будинку, схожому на той, де мешкали до народження Горіка; щоправда - сірому, бридотно схожому на фортецю з призабутого підручника історії про французьку революцію; під будинком пролягала головна автострада - всенький день гули клаксони, шмигали авта; а поруч - рукою подати - зеленою спиною вгинався ліс. Голосіївський ліс. Усе тут було химерне, змішане - фарби, голоси, люди, бетон. На той час Горіку пішов одинадцятий. Розваги перекидалися із підворотні до лісу, з лісу до підворотні; йшли по Васильківській невгамовною ватагою, небо протікало блискучими вітринами, сонце сліпило очі, а вони повертали на Рівенську - фати у війну. Війна була неабияка.*

Восени помер старий вурка, колишній зек, рецидивіст Нікандрич; а ще захворіла, упала на ноги Піскуриха Марія, - тяжко волочила тіло; якось вона зле подивлялася з балкона на похорон; а туди посходилося люду, довіку не знаного по Сталінці; й були присутні - піп, сусіди, десятеро його корешів із обплитими фізіями, котрі й привели батюшку, що плував ногами у рясі, блимаючи з-під навислих капшуків соєвими очима, мав одутле обличчя і говорив через протяжне „о”, - по всьому вгадувалося нетутешнє походження.

Мовлення персонажів роману спотворює суржик:

Напівдорозі, на освітленому п'ятаку площі - сонце било крізь вітражі - у затінку, голос зупинив його, повторив наказ; Михайло хотів дати дьору - рывкнув невидимий: „Подлий і нізкій, у штрафніє батальйони падьош! У штрафніє!” Голос підозріло добирався до інтонації Микити Хруцова, або ж учувалося люте ревище діда Піскаренка.

На гоцалках, тобто на танцях, їх, малолітніх, відганяли за паркан, а вони простромляли пуски й у шпарини, одним оком, ловили кружляння пар, мерехтіння дівочих рук, затягнутих у нейлон ніг; у пароті, клубках сизого диму вони знаходили щось таке, що можна почути й побачити лише в кіно; отож Горік придибав на розборняк майже один, лишень Боцман вертівся вивіркою: „Дядька, мол, ні дадіте сігареткі?” ...

...„Стрьом, мужікі, мусора січас нагрянут, во будет...” - й обидві бригади мов здиміли, розсмокталися по хатах, по підвалах, до люті в зубах майструючи з терпугів тесаки та фінки.

У кінці роману символічним є зображення бабусі у вікні, яка молиться, - це є надією на духовне переродження мешканців Сталінки:

„У вікні баба і вона молиться”, - сказала жінка, мов видихаючи.

Роман „Сталінка” О. Ульяненко вирізняється з-поміж багатьох текстів української літератури. Він спонукає нас замислитися над власними вчинками. Ми повинні дякувати Богу за кожен прожитий день, за свободу, природу й красу, що нас оточує. Маємо бути вдячні за присутність людей поруч із нами - сім'ї, рідних, близьких людей, за те, що маємо можливість бачити їх і говорити з ними. Ми маємо дякувати навіть за негаразди. Бог дає такі випробування, які ми в змозі здолати. Тільки щира віра врятує наші душі!

V. Підбиття підсумків уроку.

➤ **„Незакінчене речення”.** Продовжіть речення.

Я дізнався...

Я зрозумів...

Мені сподобалося...

Мене здивувало...

Мене надихнуло...

Для мене стало новим...

VI. Домашнє завдання. Запишіть домашнє завдання.

1. Засвоїти важливі дати життя та творчості О. Ульяненка.
2. Скласти план роману „Сталінка”.
3. Знайти джерела, де висловлено думку критиків про роман „Сталінка”.

Висновок до розділу 4

Уривки з романів О. Ульяненка можуть бути корисними під час уроків української мови, адже лексика письменника є багатогранною.

Вивчення творчості О. Ульяненка на уроках української літератури дає змогу вчителю розкрити власний (навчально-методичний) та учнівський (художньо-творчий потенціали). Ознайомлюючись із біографічними відомостями письменника, учні зрозуміють процес його становлення як митця. Романи вражають своєю прямою та реалістичним зображенням занепаду людських цінностей.

Зважаючи на особливості функціонування релігійної лексики, можемо стверджувати, що Олесь Ульяненко, незважаючи на своє складне життя, залишався віруючою людиною, яка щиро бажала змінити світ, людей, суспільство, прагнула справедливості й боронила її словом.

ВИСНОВКИ

Художнє мовлення відображає тенденції розвитку літературної мови, тому дослідження функціонування релігійної лексики в сучасній українській літературі нині на часі. Постать українського письменника О. Ульяненка нашої доби, твори якого стали джерельною базою цього дослідження, привертає неординарністю особистості митця, що виявилася в нагородженні його Малою Шевченківською премією, преміями журналів „Сучасність”, „Благовіст”, „Кур’єр Кривбасу”, з одного боку, а з іншого - в забороні його роману „Жінки його мрії” й анафемуванні Московською Церквою.

У художній прозі О. Ульяненко активно залучає релігійну лексику (зібрано 1846 слововжитків та 197 неповторюваних номінацій). У прямих значеннях функціонує їх більша частина - майже 80%, що природно для українців як релігійної нації, решта - у переносних, емоційно-експресивних, образних, більшість з яких уже стали загальномовним надбанням, зафіксованим у тлумачних словниках української мови.

Із 22% релігійної лексики у переносних значеннях більшість - метафорної семантики (18%), зафіксованої лексикографічно. О. Ульяненко актуалізує різні метафорні значення, тонко відчуває семантичні відтінки, а також за потреби творить індивідуально-авторські: словом *храм*, наприклад, називає „сукупність чого-небудь, утворену старанним зведенням до купи окремих елементів”; лексемою *пророк* передає негативне ставлення своїх персонажів до релігії, духівників, іронійно називаючи *пророком* ігумена. Таке метафорне значення слова *армагедон*, як „перен. великий хаос, якась дуже значна руйнація, знищення чого-небудь”, поки що відсутнє в словниках, але, нам здається, що воно вже впізнаване без контексту, тому повинно увійти до майбутніх лексикографічних праць.

З-поміж нечисленних метонімічних найменувань (4%), утворених за всіма відомими в мовознавстві типами (просторовим, часовим, атрибутивним, казуальним, синекдохічним), помітною в кількісному плані є група ситуативного використання назв надприродних осіб для позначення предметів, зовнішньо

подібних до цих осіб. Такі номінації утворені за моделлю „суб’єкт → місце”, за моделлю „надприродна релігійна істота → предмет як місце уявної локалізації цієї істоти” (*ангел / янгол, архістратиг, Богородиця, демон* та ін).

У дослідженні проаналізовано 236 слововжитків релігійних фразеологічних одиниць, здійснено їх структурно-семантичну класифікацію: вигуково-модальні (49%), номінативні (48%) й номінативно-комунікативні (1%).

Вигуково-модальні РФО відображають різноманітний спектр емоцій, почуттів та вражень персонажів художніх творів: здивування, радість, подив, страждання, побажання, прохання, байдужість, незадоволення, зневажливе ставлення, обурення, досада, докір, небажаність, заперечення. Позитивні емоції передають здебільшого фразеологічні одиниці з лексемами *Бог, Господь*, а негативні характеристики - *біс, дідько, чорт*. Опис емоційного стану героїв спонукає до роздумів та прагнення глибше пізнати їх внутрішній світ.

Серед номінативних РФО виокремлено дієслівні, іменникові, прислівникові та прикметникові типи. Дієслівні РФО вказують на дію або стан людини (особливістю є нагадування важливих релігійних настанов, оцінювання діяльності, вчинків, характеру людини й означення кінця її життя), іменникові - називають явища духовного життя, прислівникові - виражають ознаку дії, стан предмета або ознаку якості (місце, міра, час), прикметникові - позначають ознаку біблійного походження, яка стосується людей (семантика пов’язана із моральними цінностями, вдачею, характером людини).

Важливою ознакою номінативно-комунікативних РФО є функціонування у вигляді афоризмів, які характеризують певні риси людини у формі завершеного речення й відтворюються у процесі комунікації.

Явище лексичної та граматичної варіантності багатьох РФО (19% від усієї кількості РФО) свідчить про бажання О. Ульяненка надати своїм текстам новизни, оригінальності, особливості, відображає образне мислення письменника і творчий підхід до написання романів.

11% від всієї кількості наявних РФО - це індивідуально-авторські фразеологічні неологізми, які містять компонент релігійної тематики. Вони не

зафіксовані у фразеологічних словниках, однак мають ознаки одиниць фразеологічної системи (семантична цілісність - неподільність, стабільність компонентного складу, кількокомпонентний склад, автоматичність відтворення, образність, експресивність): *принести гріх, спокушати лукавого, мати чорта за плечима, зануритися у власну віру.*

Використання творів О. Ульяненка урізноманітнить навчальний процес на уроках української мови. Вивчення постаті письменника на уроках української літератури покращить знання школярів сучасної української літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія: навч. посібник для студентів філол. ф-тів університетів / за ред. О. П. Іващенка. 2-е вид. допов. і перероб. Харків: Вища школа, 1988. 134 с.
2. Алефиренко Н. Ф., Семененко Н. Н. Фразеология и паремиология: уч. пособие для бакалаврского уровня филол. образования. Москва: Флинта, Наука, 2009. 344 с.
3. Алефиренко Н. Ф. Фразеология: В свете современных лингвистических парадигм: монография / под ред. Н. Ф. Алефиренка. Москва: Элпис, 2008. 271 с.
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології: монографія / за ред. О. П. Іващенка. Харків: Вища школа, 1987. 136 с.
5. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / под ред. Л. А. Карповой. Ленинград: изд-во Ленингр. ун-та, 1963. 208 с. URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/amosova/text.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).
6. Аничков И. Е. Труды по языкознанию / под ред. В. П. Недеялкова. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское отделение, 1997. 510 с. URL: https://bookkitty.moy.su/news/trudy_po_jazykoznaniju_igor_anichkov/2018-09-17-87 (дата звернення: 14.03.2020).
7. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке/ под ред. А. М. Бабкина. Ростов-на-Дону: РГУ, 1964. 315 с.
8. Бабій І. М. Художньо-зображальна роль авторських неологізмів у формуванні письменницького ідіостилю. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Тернопіль: 2015. №3. С. 11-18. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/viewFile/1605/1576> (дата звернення: 30.10.2021).
9. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники. Ленинград: Наука, 1970. 261 с.

10. Баденкова В. М., Троценко Є. В. Авторські конотації трансформованих фразеологізмів-біблеїзмів у поетичній творчості Д. Кременя. Миколаїв, 2018. 30 с. URL: <https://ff.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/5.-zoloti-skryzhali.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

11. Балли Ш. Французская стилистика / под. ред. Е. Г. Эткинда. 2-е изд., стереотипное. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 392 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1573385/> (дата звернення: 30.10.2021).

12. Баран Г. В. Біблійна фразеологія та цитування в українській віршованій та ритмізованій молитві ХХ ст. *Наукові записки Держ. ун-ту ім. М. В. Гоголя. Філологічні науки*. Ніжин, 2011, кн. 1. С. 31-35. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzfn_2011_1_9 (дата звернення: 30.10.2021).

13. Баран Г. В. Елементи релігійного стилю в повісті Олександра Довженка „Зачарована Десна”. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”*. Серія Філологічна. Острог, 2015. № 57. С. 35-44. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2015/n57/9.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

14. Бардукова Г. О. Фразеологічні інновації біблійного походження в сучасній українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету: Романо-слов'янський дискурс: зб. наук. праць*. Чернівці: ЧНУ, 2013. № 659. С. 87-89.

15. Безпечний І. П. Теорія літератури. Торонто: Молода Україна, 1984. 305 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7756/file.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

16. Берестова А. А. Релігійні назви і тексти як прецедентні феномени в художній оповіді В. Лиса (на матеріалі роману „Соло для Соломії”)/ *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди*. Харків: 2014. № 37. С. 117-122. URL:

http://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/9775/1/Berestova_Relig_nazvy.pdf

(дата звернення: 30.10.2021).

17.Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60-80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова”. Київ: 2005. 23 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/5993/1/Brayilko.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

18.Брюховець А. В., Борисенко Н. С. Використання евфемізмів як вияв політкоректності в друкованих англomовних ЗМІ та їхній переклад українською.*Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: матеріали доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 5-6 квітня 2013 р.)* / за ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. Київ: Аграр Медіа Груп, 2013. С. 57-62. URL:

<http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/9684/1/Використання%2бевфемізмів%2бяк%2бвияв%2бполіткоректності%2бв%2бдрукованих%2банглomовних%2бЗМІ%2бта%2бїхній%2бпереклад%2букраїнською.Pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

19.Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка / под ред. А. Н. Пархоменка. 4-е испр. и доп. Киев: Радянська школа, 1953.Т. 2. 436 с. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/bulahovskiyy_kurs-russkogo-literaturnogo-yazyka_t2_1953/fs,1/ (дата звернення: 30.10.2021).

20.Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова. *Вопросы языкознания*.1953. № 5. С. 3-29. URL: <http://lingvotech.com/vinogradov-77a> (дата звернення: 30.10.2021).

21.Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография / под ред. В. Г. Костомарова. Москва: Наука, 1977. 308 с. URL: <https://s.11klasov.net/10460-leksikologija-i-leksikografija-izbrannyye-trudy-vinogradov-vv.html> (дата звернення: 30.10.2021).

22. Гаврин С. Г. Проблема систематизации устойчивых сочетаний современного русского языка в функциональном аспекте. *Ученые записки Московского областного педагогического института им. Н. К. Крупской*. Москва, 1966. Т. 160, № 11. С. 260-274. URL: <http://liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:746188/Source:default#> (дата звернення: 30.10.2021).

23. Горнятко-Шумілович Г. Й. Вовча зоря і Сталінка: про загублене покоління очима Євгена Пашковського та Олеся Ульяненка. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2020. XI/2. С. 217-226. URL: http://www.uwm.edu.pl/cbew/2020-11-2/21_HORNIATKO-SZUMILOWICZ-A.pdf (дата звернення: 30.10.2021).

24. Горнятко-Шумілович Г. Й. Чуттєве сприйняття романів Олеся Ульяненка/ *Slavica Wratislaviensia* CLXI. Wrocław: Uniwersytetum. Adama Mickiewicza, 2015. № 3632. С. 189-199. URL: <http://swr.sjol.eu/download.php?id=48b9d6f05a031e7c72943b50b34e601952f8c1a6> (дата звернення: 02.05.2019).

25. Гурська Д. В. Релігійна лексика у художньому дискурсі Галини Пагутяк: комунікативно-прагматичний аспект/ *Філологічні науки: наук. праці Нац. ун-т ім. І. І. Огієнка. Кам'янець-Подільськ*: 2013. № 32(1). С. 31-34. URL: [http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nrkpnu_fil_2013_32\(1\)_11.pdf](http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nrkpnu_fil_2013_32(1)_11.pdf) (дата звернення: 02.05.2019).

26. Гордієнко Н. М. Типологія неологізмів сучасної німецької мови: матеріали до X Міжнародної науково-практичної конференції. *Vedaavznik* (Praha, 2013-2014). Praha: Education and Science, 2013-2014. 3 с. URL: <http://www.kamts1.kpi.ua/node/1007> (дата звернення: 14.03.2020).

27. Григорьев А. В. К вопросу об источниках библейских фразеологизмов. *Филологические науки*. Москва, 2007. № 1. С. 50-59. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=9431140> (дата звернення: 30.10.2021).

28. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. *Наукові записки Нац. держ. ун-т ім. М. В. Гоголя. Філологічні науки*. Ніжин, 2012. С. 30-33. URL: file:///C:/Users/1111/Downloads/Nzfn_2012_2_9.pdf (дата звернення: 14.03.2020).

29. Денисова А. С. Проблема дослідження класифікацій фразеологічних одиниць у лінгвістиці. *Наукові записки Бердянського держ. пед. ун-ту*. Бердянськ, 2015. № 6. С. 13-21. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nzbdpufn_2015_6_4.pdf (дата звернення: 30.10.2021).

30. Дядечко Л. А. Оказіоналізми в сучасних рекламних текстах: когнітивно-прагматичний і соціофункціональний аспекти / *Studia Linguistica*: зб. наук. праць Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ: 2009. № 3. С. 76-83. URL: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_3/076_083.pdf (дата звернення: 02.05.2019).

31. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Коць Т. А., Сюта Г. М., Чемеркін С. Г. Літературна норма і мовна практика: монографія / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ: 2013. 320 с. URL: file:///C:/Users/1111/Downloads/iermolenko_sia_ta_in_literaturna_mova_i_movna_praktika.pdf (дата звернення: 30.10.2021).

32. Звягіна Г. О. Народнорозмовна трансформація традиційних фразеологізмів у художніх творах Григора Тютюнника. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. № 15. С. 328-332. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/26660/1/Ганна%20ЗВЯГІНА.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

33. Здіховська Т. В. Фразеологія прозових творів Уласа Самчука та Богдана Лепкого: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 200 с. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/10480/1/монографія%2015.09.14.pdf> (дата звернення: 14.03.2020).

34.Каганець О. Аратта-Україна. 2006. URL: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=433(дата звернення: 30.10.2021).

35.Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом „душа” (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 16 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2002/02komila.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 30.10.2021)

36.Ковтун А. А. Семантичні деривати в релігійній лексиці української мови: творення розвиток і сучасне функціонування: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01. Чернівці, 2018. 547 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1fkZU3P7hRWcMtr150307kR13qjA11RKr/view>(дата звернення: 30.10.2021).

37.Коломієць В. Т. Збагачення мови новими словами/ *Рідне слово*. Київ: Наукова думка, 1974. № 9. С. 14-20. URL: <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine9-3.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

38.Косович О. В. До питання про суть неологізму в сучасній лінгвістиці. *Записки з романо-германської філології*. Одеса: 2012. № 2(29). С. 71-79. URL: file:///C:/Users/1111/Downloads/zrgf_2012_2_12.pdf (дата звернення: 14.03.2020).

39.Куза А. М. Типологія релігійних фразеологічних одиниць: генетичні та структурно-семантичні групи. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць держ. пед. ун-ту ім. І. Я. Франка. *Серія Філологія*. Дрогобич, 2017. № 40. С. 53-65. URL: file:///C:/Users/1111/Downloads/Pgn_fl_2017_40_9.pdf (дата звернення: 14.03.2020).

40.Куза А. М. Українська релігійна фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Нац. ун-т ім. І. Я. Франка. Львів, 2016. 212 с. URL: <http://docplayer.net/72648556-Ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-lvivskiy->

nacionalniy-universitet-imeni-ivana-franka-kuza-anzhela-mihaylivna.html (дата звернення: 30.10.2021).

41. Кузь Г. Т. Вигуківі фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Прикарп. ін-т ім. В. С. Стефаника. Івано-Франківськ, 2000. 20 с.

42. Кравчук А. М. Біблійні образи в мовній свідомості українця та поляка (на матеріалі ономастичної фразеології): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.03 / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 1999. 21 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/1999/99kamfok.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1

(дата звернення: 30.10.2021).

43. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Проблеми фразеологічної термінології: фразеологізація. *Вісник Донецького національного університету. Гуманітарні науки*. Донецьк: 2014. Вип. 1-2. С. 141-144. URL: <file:///C:/Users/1111/Downloads/2488-Текст%20статті-5012-1-10-20160907.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

44. Курков А. Ю. URL: <http://1576.ua/people/4468> (дата звернення: 02.05.2019).

45. Лагудза Д. І. Релігійний стиль і творчість Тараса Григоровича Шевченка. Львів, 2014. 10 с. URL: <http://www.academia.edu/9459668/> (дата звернення: 30.10.2021).

46. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание. Москва: Просвещение, 1977. 224 с. URL: <http://www.philology.ru/linguistics2/larin-77d.htm> (дата звернення: 30.10.2021).

47. Максимчук В. В. Авторські лексичні новотвори з компонентами релігійно-християнської тематики (на матеріалі творчості поетів Рівненщини). *Синопсис: текст, контекст, медіа*. Київ: 2013. № 2. С. 20. URL: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/viewFile/41/33> (дата звернення: 30.10.2021).

48. Міхальова К. І. Метонімічні переноси власних імен в сучасних англійській і українській мовах (на матеріалі газетних текстів) / *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: Донб. держ. пед. ун-т. Горлівка: 2014. № 8. Т. 2. С. 153-156. URL: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v8/v8-2/39.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

49. Мороз О. А. Релігійна лексика у складі українських та польських фразеологічних одиниць. *Філологічні студії*: зб. наук. ст. студентів філологічного ф-ту Нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2016. № 7. С. 79-84. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/10794> (дата звернення: 30.10.2021).

50. Назарян А. Г. Фразеологія сучасного французького мови: навч., 2-е вид., перероб. і доп. Москва: Вища школа, 1987. 288 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/147224/> (дата звернення: 30.10.2021).

51. Пирого Н. Г. Фразеологічне новаторство Марії Матіос (на матеріалі роману „Солодка Даруся”). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Волинь: 2010. № 23(3). С. 388-394. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38317/49-Pyroga.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

52. Піддубна Н. В. Бібліїзми й релігійна лексика та фразеологія: спроба розмежування понять. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків: 2018, № 47. С. 50-56. URL: [file:///C:/Users/1111/Downloads/486-965-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/1111/Downloads/486-965-1-SM%20(1).pdf) (дата звернення: 14.03.2020).

53. Попович А. С. Функціонування перифраз у мовотворчості Ліни Костенко. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. № 29(1). С. 81-84. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/604/Попович%20А>

.С.%20Функціонування%20перифраз%20у%20мовотворчості%20Ліни%20Костенко.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 30.10.2021).

54. Сідлецька А. О. Семантичні особливості фразеологічних одиниць української та англійської мов на позначення емоційного стану: автореф. дис. ... магістра філол.: спец. 035.01 / Нац. ун-т ім. П. Могили. Миколаїв, 2019. 11 с. URL: <http://krs.chmnu.edu.ua/bitstream/123456789/228/1/Сідлецька%20А.%20О.%2c%20646%20%20гр.%2c%20автореф..pdf> (дата звернення: 14.03.2020).

55. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.

56. Скаб М. В. Семантичні трансформації біблійних висловів у творах Ліни Костенко. *Семантика мови і тексту*: матеріали XI Міжнар. наук. конф. (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р. / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. С. Стефаника. Івано-Франківськ, 2012. С. 572–575.

57. Скаб М. В., Скаб М. С. Біблійні фразеологізми як об'єкт мовної гри в сучасній українській літературі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*: науч. журнал: Серия: Филология. Социальные коммуникации. Симферополь: Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2012. Т. 25(64). № 2(1). С. 232-237.

58. Скаб М. В. Фразеологізми з релігійним компонентом в українських словниках. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія*: матеріали Міжнар. наук. конф., присв. пам'яті відомого укр. мовознавця, проф. Л. Г. Скрипник (Київ, Ін-т укр. мови, 12-13 травня 2011 р.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 107-114.

59. Скаб М. Особливості варіантності біблійних фразеологізмів в українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету: Романо-слов'янський дискурс*: зб. наук. пр. Чернівці, 2013. № 659. С. 63-66.

60. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / за ред. Л. С. Паламарчук. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1973. 278 с.

61. Слюсарчик А. Б. Метафора в україномовних європейських інтернет-ресурсах / Нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ: 2015. С. 170-175. URL:

http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/53/19.pdf (дата звернення: 02.05.2019).

62. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. Москва: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. 60 с. URL: <https://archive.org/details/B-001-001-353> (дата звернення: 30.10.2021).

63. Стишов О. А. Семантичні неологізми в дискурсі українськомовних мас-медіа початку XXI століття. *Наук. вісник держ. пед. ун-ту. Філологічні студії*. Кривий Ріг: 2015. № 13. С. 364-374. URL: [file:///C:/Users/1111/Downloads/PhSt_2015_13_53%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/1111/Downloads/PhSt_2015_13_53%20(2).pdf) (дата звернення: 14.03.2020).

64. Стратулат Н. В. Дери́ваційні та семантичні неологізми в лексичній системі української мови (на матеріалі тлумачного Словника української мови в 20 т.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2009. 22 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09snvumt.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 30.10.2021).

65. Тагиров М. Т. Глагольная фразеология современного русского языка. Баку: Маариф, 1966. 252 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2545540/> (дата звернення: 30.10.2021).

66. Тендітна Н. М. Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Уляненко: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 „Українська література”/ Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. Кіровоград: 2009. 23 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09tnmppu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 30.10.2021).

67. Удинська А. Г. Метонімічні переноси на позначення людини в англійській і українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Донец. нац. ун-т. Донецьк: 2007. 23 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2007/07uagaum.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 30.10.2021).

68. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія: навч. посібник для філол. фак. ун-тів / за ред. О. П. Іващенко. Харків: Основа, 1990. 167 с.

69. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філол. фак. вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.

70. Шанський Н. М. Фразеология современного русского языка: учеб. пособ./ под ред. Ю. Л. Беккермана. 4-изд., испр. и доп. Санкт-Петербург: Специальная литература, 1996. 192 с. URL: <https://www.rulit.me/books/frazeologiya-sovremennogo-russkogo-yazyka-read-391809-1.html> (дата звернення: 30.10.2021).

71. Штейнбук Ф. М. Антропологічний вимір кореляту болю у романі Олеся Ульяненка „Дофін сатани”. *Studia methodologica*. 2020. URL: <https://studiamethodologica.com/index.php/journal/article/view/51/41> (дата звернення: 30.10.2021).

72. Штейнбук Ф. М. Антропологія кореляту бажання в романі Олеся Ульяненка „Син тіні”. *Питання літературознавства*. Братислава: № 102. 2020. С. 55-70. URL: <http://pytlit.chnu.edu.ua/article/view/230104/229106> (дата звернення: 30.10.2021).

73. Штейнбук Ф. М. Архетипне підґрунтя і поетика повторення у „Зимовій повісті” Олеся Ульяненка. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Bratysława: 2020. VIII/2. С. 141–149. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/26289/23990> (дата звернення: 30.10.2021).

74. Штейнбук Ф. М. Блюзнірський вимір „Хреста на Сатурні” в однойменному романі Олеся Ульяненка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологія*. 2020. Вип. 84. С. 42-47. URL: <https://www.readcube.com/articles/10.26565%2F2227-1864-2020-84-06> (дата звернення: 30.10.2021).

75. Штейнбук Ф. М. Еротизація дискурсу смерті у романі Олеся Ульяненка. *Bibliotekarz Podlaski*. Bratysława: 2020. С. 241-255. URL: https://www.researchgate.net/publication/350390052_Erotizacia_diskursu_smerti_u_romani_Olesa_Ulanenka_Sofia (дата звернення: 30.10.2021).

76. Ющенко О. О. Семантичне поле конфесійної лексики у „Кобзарі” Тараса Шевченка. Маріуполь: 2018. URL: <http://mij-kraj.com.ua/literaturoznavstvovoznavstvo-ta-folklor/semantychne-pole-konfesiinoi-leksyky-u-kobzari-tarasa-shevchenka> (дата звернення: 30.10.2021).

77. Якобсон Р. О. Язык и бессознательное. Москва: Гнозис, 1996. 248 с. URL: http://biblio.imli.ru/images/abook/teoriya/R_Yakobson_-_Yazyk_i_bessoznatelnoe.pdf (дата звернення: 30.10.2021).

78. Ящишена Н. О. Релігійна лексика у творах Олеся Ульяненка як засіб розкриття духовної кризи суспільства. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (20-21 квітня 2021 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. С. 269-270.

79. Ящишена Н. О. Семантичні особливості використання релігійної лексики Олесем Ульяненком. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (16-17 квітня 2019 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2019. С. 103-104.

80. Ящишена Н. О. Традиційне й новаторське в релігійній фразеології (за творами Олесья Ульяненка). *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (22-23 квітня 2020 року)*. Філологічний факультет. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2020. С. 177-178.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

СБС: Коваль А. П. Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові / за ред. Л. І. Швець. Київ: Либідь, 2001. 312 с.

URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001328 (дата звернення 30.10.2021).

СУМ-11: Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / редкол.: акад. І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1970-1980. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 30.10.2021).

СУМ-20: Словник української мови: у 20 т. Том 1: А-Б. / редкол.: акад. В. М. Русанівський та ін. Київ: Наукова думка, 2010. 911 с. URL: https://archive.org/details/sum20_1/page/n247/mode/2up (дата звернення 30.10.2021).

СФУМ: Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд. / уклад.: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін., за ред. В. О. Винника. Київ: Наук. думка, 2003. 786 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001597 (дата звернення 30.10.2021).

УМЕ: Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., випр. і доп. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Rusanivskyy_VM/Ukrainska_mova_Entsyklopedia/ (дата звернення 30.10.2021).

СПИСОК ХУДОЖНІХ ДЖЕРЕЛ

Ульяненко О. С. Ангели помсти. URL: <https://www.rulit.me/books/angeli-pomsti-read-370882-1.html> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Богемна рапсодія. URL: <https://www.rulit.me/books/bogemna-rapsodiya-read-490810-1.html> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Вогненне око. URL: <http://online-knigi.com/page/229048> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Дофін сатани. URL: <https://www.litmir.me/bd/?b=568597> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Жінка його мрії. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=22289> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Зимова повість. URL: <https://www.rulit.me/books/zimova-povist-read-486837-1.html> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Знак Саваофа. URL: <https://readli.net/znak-savaofa/> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Квіти Содому. URL: <https://libcat.ru/knigi/proza/sovremennaya-proza/132773-oles-ulyanenko-kviti-sodomu.html#text> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Перли і свині. URL: <http://litlife.club/br/?b=300287&p=1> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Серафима. URL: <https://litlife.club/books/226076/read> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Софія. URL: <https://uabooks.co.ua/wp-content/uploads/2018/09/sofiya-oles-ulyanenko.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Сталінка. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=25641> (дата звернення: 30.10.2021).

Ульяненко О. С. Там, де Південь. URL: <https://www.rulit.me/books/tam-de-pivden-read-394749-1.html> (дата звернення: 30.10.2021).

ДОДАТОК

Словопоказчик релігійних назв, використаних у творах

О. Ульяненко:

1.	Аллах	41.	Дервіш
2.	Амвон	42.	Дзвін
3.	Амін	43.	Дзвіниця
4.	Анафема	44.	Діва Марія
5.	Анафемщик	45.	Діяння
6.	Антихрист	46.	Домовина
7.	Анфілада	47.	Дух
8.	Атеїст	48.	Душа
9.	Баптист	49.	Дяк
10.	Батюшка	50.	Євангеліє
11.	Безбожник	51.	Єговіст
12.	Біблія	52.	Єговіт
13.	Біс	53.	Єпископ
14.	Бог	54.	Жрець
15.	Боги	55.	Завіт
16.	Богопоклонник	56.	Заповідь
17.	Богослов	57.	Ігумен
18.	Богослужіння	58.	Іегова / Єгова
19.	Божество	59.	Ієрарх
20.	Братія	60.	Ікона
21.	Братство	61.	Іуда
22.	Будда	62.	Іудейство
23.	Буддизм	63.	Кадило
24.	Буддист	64.	Канонізатор
25.	Великдень	65.	Канонізація
26.	Вервичка	66.	Каплиця
27.	Вертеп	67.	Картинка
28.	Вівтар	68.	Католик
29.	Віра	69.	Келійник
30.	Вірний	70.	Келія
31.	Віруючий	71.	Кінець Світу
32.	Вітраж	72.	Кладовище
33.	Всевишній	73.	Книга Мойсея
34.	Всеношна	74.	Коран
35.	Господь	75.	Крішна
36.	Господь Бог	76.	Ксьондз
37.	Гріх	77.	Ладан
38.	Греко-католик	78.	Лампада
39.	Дідько	79.	Літургія
40.	Демон	80.	Лукавий

81. Люцифер
82. Магомет
83. Маковія
84. Мантія
85. Мантри
86. Марія Магдалина
87. Мати Божа
88. Меса
89. Месіанці
90. Месія
91. Митрополит
92. Місіонер-методист
93. Місія
94. Могила
95. Молитва
96. Молитися
97. Молитовник
98. Монастир
99. Монах
100. Монаше вбрання
101. Монашка
102. Мормони
103. Мулла
104. Мусульманин
105. Настоятель
106. Неофіт
107. Нехрист
108. Нечиста сила
109. Нечистий
110. Нечисть
111. Ортодокс
112. Освячувати
113. Отець
114. Отець-настоятель
115. П'ятдесятник
116. Паломщик
117. Панахида
118. Панотець
119. Пантеон
120. Папа Римський
121. Парафіянин
122. Паства
123. Пастор
124. Пасха
125. Патріарх
126. Патрон
127. Перун
128. Писання
129. Підрясник
130. Піп
131. Піст
132. Побожність
133. Покрова
134. Поминки
135. Попада
136. Посвята
137. Посейдон
138. Послушник
139. Постриг
140. Похорон
141. Правовірний
142. Пречиста
143. Причастити
144. Причастя
145. Пришестя
146. Проповідник
147. Проповідь
148. Пророк
149. Процесія
150. Прочанин
151. Псалми
152. Псалом
153. Риза
154. Різдво
155. Ряса
156. Саваоф
157. Сатана
158. Сатаніст
159. Світлина
160. Свята водиця
161. Святвечір
162. Святе Письмо
163. Святенник
164. Святий
165. Святотець
166. Священик
167. Священнослужитель
168. Секта

169. Сектант
170. Семінарист
171. Сестра
172. Син Божий
173. Синагога
174. Син диявола
175. Собор
176. Создатель
177. Спас
178. Спаситель
179. Спів
180. Спиритизм
181. Сповідь
182. Страшний суд
183. Судилище
184. Сутана
185. Таїнство
186. Талмуд
187. Творець
188. Тора
189. Трійця
190. Туна
191. Упокій
192. Фіміам
193. Храм
194. Хресний хід
195. Хрест
196. Хрестини
197. Хрестити
198. Хреститися
199. Християнин
200. Християнство
201. Христос
202. Царство Небесне
203. Цвинтар
204. Церква
205. Церковник
206. Чорноризник
207. Чорт
208. Чорта кусок
209. Шайтан
210. Янгол

АНОТАЦІЯ

Ящишена Н. О. Релігійна лексика як засіб образотворення (за прозою Олеся Ульяненка). Рукопис. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України, Чернівці, 2021.

Магістерська дипломна робота присвячена вивченню лексико-семантичних процесів, що відбуваються в релігійних лексемах і релігійних фразеологізмах, залучених до художнього мовлення сучасного українського письменника Олеся Ульяненка (справжнє ім'я - Олександр Станіславович Ульянов).

У дослідженні розкрито процес функціонування релігійної лексики й релігійних фразеологізмів у художньому мовленні, здійснено класифікацію релігійної лексики й релігійних фразеологізмів, з'ясовано особливості використання релігійної лексики у прямому й переносному значеннях, розглянуто специфіку функціонування релігійних фразеологізмів.

Запропоновано урок розвитку зв'язного мовлення, підсумковий урок із лексикології та тематичний урок із вивчення життя та творчості письменника.

Ключові поняття: проза, Олесь Ульяненко, релігійна лексика, релігійна фразеологічна одиниця, образотворення, видозміна, новаторство.

SUMMARY

Yashchyshena N. O. Religious vocabulary as a means image creations (according to Oles Ulyanenko's prose). Manuscript. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernivtsi, 2021.

The master thesis is devoted to the study of lexical and semantic processes occurring in religious tokens and religious phraseologism involved in the artistic speech of modern Ukrainian writer Oles Ulyanenko (real name - Alexander Stanislavovich Ulyanov).

The study reveals the process of functions of religious vocabulary and religious phraseologism in artistic speech, committed classification religious vocabulary and religious phraseologism, clarifies the features of the use of religious vocabulary in the literal and figurative meanings, considers the specifics of the functioning of religious phraseologism.

Is offered a lesson on the development of coherent speech, a final lesson in lexicology and a thematic lesson on studying the life and work of the writer.

Keywords: prose, Oles Ulyanenko, religious vocabulary, religious phraseologism, formation, modification, innovation.